

160656

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞMENİN YOKSULLUK
ÜZERİNE ETKİLERİ**

Erol SÖNMEZ

**SBE İktisat Anabilim Dalında
Hazırlanan**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Feride DOĞANER GÖNEL

İSTANBUL, 2005

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ŞEKİL LİSTESİ.....	iv
GRAFİK LİSTESİ	v
TABLO LİSTESİ.....	vi
ÖNSÖZ.....	ix
ÖZET	xi
ABSTRACT.....	xii
GİRİŞ	1
1. YOKSULLUK	4
1.1 Bir Kavram Olarak Yoksulluk.....	4
1.2 Yoksulluk Tanımları	7
1.2.1 Mutlak Yoksulluk.....	8
1.2.2 Görelî Yoksulluk.....	12
1.2.3 Öznel Yoksulluk	13
1.3 Yoksulluğun Ölçülmesi ve Yoksulluk Endeksleri.....	14
1.3.1 Yoksulluk Oranı.....	14
1.3.2 Yoksulluk Açığı Endeksi	14
1.3.3 Sen Endeksi.....	15
1.3.4 Foster-Greer-Thorbecke Endeksi.....	16
1.4 Yoksulluğun Ölçülemeyen Yönü: Yoksulluk-Dışlanma	16
1.5 Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Uluslararası Kuruluşlar	18
1.5.1 Birleşmiş Milletler ve Yoksulluk.....	21
1.5.2 Dünya Bankası ve Yoksulluk.....	23
2. KÜRESELLEŞME ve TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	26
2.1 Küreselleşme Sürecinin Gelişimi.....	26
2.2 Küreselleşme Sürecine Giden Yolda Türkiye Ekonomisi	35
2.3 Küreselleşen Türkiye Ekonomisi	41
2.3.1 24 Ocak Kararlarının Küreselleşme Sürecindeki Önemi.....	43
2.3.2 24 Ocak Kararları Sonrasındaki Ekonomik Süreç	45
3. TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK	56
3.1 Türkiye'de Yoksulluğun Gelişimi	56
3.1.1 Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.....	61
3.1.2 Göç Olgusu ve Kentsel Yoksulluk.....	63
3.2 1980 Sonrası Değişen Yoksulluk.....	66

3.2.1	1980 Sonrası Uygulanan Politikaların Yoksulluğa Etkileri.....	69
3.2.2	1980 Sonrası Gelir Dağılımındaki Değişiklikler	76
3.2.3	1980 Sonrası Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm.....	84
3.2.4	1980 Sonrası Gelirin Bölgesel Dağılımındaki Değişiklikler	89
3.3	Gerileyen Kamu Politikaları ve Yoksulluk.....	94
3.3.1	Yeni Yoksulluğun Gelişimi	102
3.3.2	Enformel Ekonominin Gelişimi ve Yoksulluk	114
3.3.3	Yeni Ekonomik Sistem İçinde Çalışan Yoksulluklar	118
3.4	Türkiye’de Devletin Yoksullukla Mücadele Stratejileri.....	121
3.4.1	İstihdam.....	125
3.4.2	Sosyal Güvenlik	131
3.4.3	Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı	132
3.4.4	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu	133
3.4.5	Yeşil Kart	135
3.5	Sivil Toplum Kuruluşları	136
3.6	Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.....	138
3.6.1	Derneğin Kuruluşu	138
3.6.2	Derneğin Amacı ve Yardım Faaliyetleri.....	139
3.6.3	Derneğe Yardım Başvuruları	139
3.6.4	Derneğin Yardımları Toplaması ve Dağıtması	140
3.6.5	Derneğin Yardım Projeleri.....	141
3.6.6	Derneğin Yoksulluğa Yaklaşımı.....	142
3.6.7	Derneğin Yoksulluğa Yaklaşımının Değerlendirilmesi.....	143
	SONUÇ.....	146
	KAYNAKLAR	151
	EKLER	158
	Ek 1	158
	Ek 2	159
	Ek 3	160
	Ek 4	161
	ÖZGEÇMİŞ	164

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.1 Bileşik yoksulluk endeksleri: Tanımlar	22
Şekil 2.1 Küreselleşme süreçleri	28

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa

Grafik 3.1 Yıllara göre işgücü, istihdam ve işsizlik oranları, Türkiye.....127

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1	ÇUŞ'ların ciroları ile ülkelerin GSMH'lerinin karşılaştırılması.....	30
Tablo 2.2	Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımları (milyar dolar).....	32
Tablo 2.3	1970'lerin ekonomik göstergeleri.....	38
Tablo 2.4	Krize gidiş yolundaki ekonominin göstergeleri: 1975-1979.....	40
Tablo 2.5	Türkiye'nin başlıca ekonomik göstergeleri: 1980-1998.....	50
Tablo 2.6	Türkiye ekonomisinde makroekonomik gelişmeler.....	52
Tablo 2.7	Yatırım ve kapasite kullanım oranları, (2000-2003)	53
Tablo 2.8	Kamunun kesimi borç stoku (katrilyon TL)	54
Tablo 3.1	Reel ücretler: 1977-1984 (TL).....	71
Tablo 3.2	Reel ücretler ve maaşlar: 1980-1988.....	72
Tablo 3.3	Kamu kesiminde ortalama ücretler	73
Tablo 3.4	Türkiye'de iç ticaret hadleri: 1977-1984	74
Tablo 3.5	Gelirin sektörel dağılımı (%)	75
Tablo 3.6	Milli gelirin(GSYİH) üretim faktörlerine göre dağılımı (%).....	76
Tablo 3.7	Türkiye'de hanehalkı grupları itibariyle gelirin dağılımı	77
Tablo 3.8	Yüzde 20'lik dilimlere göre yıllık kullanılabilir hanehalkı gelirlerinin dağılımı (%), 1994-2002.....	79
Tablo 3.9	Yüzde 20'lik dilimlere göre yıllık kullanılabilir gelirlerin dağılımı(%), 2002-03	80
Tablo 3.10	Hanehalkı yıllık kullanılabilir gelirlerinin türlerine göre dağılımı, 1994-2002 (%).....	81
Tablo 3.11	Gelir elde eden hanehalkı fertlerinin, gelir türlerine göre yıllık kullanılabilir gelirlerinin dağılımı(%), 2002-2003	82
Tablo 3.12	Bölgelerin gelir payları (coğrafi bölgelere göre hanehalkı ve gelir oranları (%))	90
Tablo 3.13	Bölgelerdeki hanehalkı yıllık kullanılabilir gelirlerinin %20'lik gruplara göre dağılımı	91
Tablo 3.14	Milli gelirin bölgelere göre dağılımı (2000).....	92
Tablo 3.15	Gelir göstergeleri (2000).....	93

Tablo 3.16	Yıllık kullanılabilir hanehalkı gelirlerinin, istatistiki bölge birimleri sınıflaması bazında yüzde yirmilik hanehalkı dilimlerine göre dağılımı(%).....	94
Tablo 3.17	Tüketim harcamasına göre Türkiye'de mutlak yoksulluk (1987).....	105
Tablo 3.18	Türkiye'de kişi başına yoksulluk sınırı (cari fiyatlarla TL).....	105
Tablo 3.19	En alt %5'teki hanelerin gelir durumu (USD).....	108
Tablo 3.20	Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre yoksulluk oranları, 2002.....	110
Tablo 3.21	Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk sınırları (milyon TL).....	112
Tablo 3.22	Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları, 2002.....	112
Tablo 3.23	Hanehalkı fertlerinin eğitim durumuna göre yoksulluk oranları, 2002.....	113
Tablo 3.24	Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna göre yoksulluk oranları, 2002.....	120
Tablo 3.25	Hanehalkı fertlerinin iktisadi faaliyetlerine göre yoksulluk oranları, 2002.....	121
Tablo 3.26	Türkiye'nin yoksullukla savaşım için ayırdığı kaynaklar (trilyon TL, 2001)...	123
Tablo 3.27	Türkiye'nin yoksullukla savaşım için ayırdığı kaynakların kurumlar arasında yüzde dağılımı (2001).....	124
Tablo 3.28	İşgücü durumu.....	126
Tablo 3.29	Cinsiyete göre işgücü durumu.....	128
Tablo 3.30	Sivil İstihdamın sektörlere göre dağılımı (15+yaş, bin kişi) 2003.....	129
Tablo 3.31	İşyeri durumuna göre istihdam edilenler(bin kişi).....	130
Tablo 3.32	Yeşil kart başvuruları ve yeşil kartlı kişi sayısı (2002).....	136

Babamın anısına...

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletlerin, 1948 yılında kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile birlikte insan hakları kavramının içerisine sosyal ve ekonomik haklarda girdi. Böylece ulus devletler, insan onuruna yaraşır bir yaşamın sürdürülmesini sağlayacak mekanizmaları hayata geçirmekle yükümlü olacaklardı. Bütün bu gelişmelere paralel olarak, söz konusu dönemde Keynesyen ekonomi politikalarının da yayılmasıyla beraber sosyal refah devleti anlayışı gelişmeye başladı.

Sosyal refah devleti anlayışı 1970'li yıllara kadar önemli sorunlar yaşamadan sürdürülmüştür. Ancak, 1970'li yıllardaki dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, yeni çözüm arayışları ve ekonomiyle ilgili bir takım dönüşümler yaşanmaya başladı. Bu dönüşüm sürecinin ana eksenini, sosyal refah devleti anlayışı çerçevesinde geliştirilen mekanizmalar oluşturmuştur. Şöyle ki; sosyal devlete özgü mekanizmaların yeni baştan anlamlandırılmasına, dönüştürülmesine ya da ortadan kaldırılmasına yönelik siyasal bir anlayış gelişmiştir. Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşları bu yeni süreçte, ulus devletten boşalan yeri doldurma yönünde öne çıkmaya başlamışlardır.

Ayrıca, 1980'li yıllarda hızla gelişen teknolojiyle birlikte enformasyon ve bilgisayar teknolojilerinin yayılmasıyla, sermayenin mobilitesinin ve organizasyon kapasitesinin çok büyük oranda arttığı görülmektedir. Böylece Fordist üretim tarzı, üretimde kullanılan makineler ve hiyerarşik organizasyon yapıları dönüşerek; bunların yerini Post-Fordist esnek üretim tarzı, bilişim ve insan odaklı sermaye, finansal sermaye, hatasız çalışmayı hedefleyen organizasyonlar almıştır. Bu sürecin, bilgisayar, mikro-elektronik, yarı iletkenler, robot teknolojileri alanında yarattığı gelişmelerden yararlanan ülkeler, yüksek katma değer elde etmeye başladılar.

Ancak, 1980'li yıllarda hızlı dönüşümlere ayak uyduramayan ve dünyadaki gelir paylaşımından yeterince pay alamayan ülkeler ise, başta gelir adaletsizliği ve yoksulluk olmak üzere çeşitli sosyal ve ekonomik sorunlarını çözemediklerinden, gittikçe açılan gelişmişlik farkıyla birlikte temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz duruma geldiler. Böylece yapısal bir sorun haline gelen ve yoksulluk olarak ifade edilen sosyal ve ekonomik kutuplaşma meydana geldi. Buna rağmen kapitalist gelişme sürecine bakıldığında, serbest piyasa ekonomisi içinde girişimciliği yüceltten ve sermaye birikimini ekonomik gelişmenin ana eksenine oturtan anlayışın, ürettiği eşitsizlikleri hafifletmek ve sistemin devamlılığını sağlamak için çeşitli yöntemler geliştirdiği gözlemlenmektedir. Örneğin; Dünya Bankası merkezli yeni liberal yaklaşıma göre yoksulluk sosyal risk olarak tanımlanmakta ve potansiyel riskli grupların çeşitli sosyal yardım programları yoluyla desteklenmesi öngörülmektedir.

Bir başka önemli nokta ise; yoksulluk olgusu ile küreselleşme süreci arasındaki doğrudan ya da dolaylı ilişkinin incelenmesidir. Şöyle ki; küreselleşme sürecinin dünyanın gelişmiş kapitalist ülkeleri vasıtasıyla geliştiği, yaygınlaştığı ve sürdürüldüğü söylenebilir. Ancak, bu sürece aktif olarak dahil olamayan çevre ülkeler ise, ulusal ve toplumsal çıkarlarını koruma konusunda hayli zorlanmaktadır. Özellikle Türkiye gibi nüfus artışı yüksek, eğitim düzeyi yetersiz, işsizlik oranı yüksek ve ekonomisi özelleştirmelerle yerli ve yabancı sermayenin kontrolüne girmiş ülkelerde, yoksulluğu azaltmaya dönük kamusal müdahalelerin gerçekleştirilmesi, kurumsal yapıların oluşturulması ve küreselleşme sürecinden bağımsız politikaların geliştirilmesi mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak, dünyada olduğu gibi ülkemizde de insanların yaratılan değerden eşit pay almaları, insanca bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli olan iş, eğitim, sağlık ve konut gibi gereksinimlerinin karşılanması birinci öncelikli hedef olarak alınmalıdır. Böylece, bölüşüm ilişkilerinin yarattığı adaletsiz gelir dağılımı tablosunu görerek; yoksulluğun ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerine eğilmek ve bu sorunu orta ve uzun vadede çözecek, yoksulluğu önleyici ya da azaltıcı, politikaların üretilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle, Türkiye’de küreselleşme ve yoksulluk arasındaki ilişkinin ve bu iki olgu arasındaki karşılıklı bağına ortaya koyduğu ekonomik görünüm başta olmak üzere, sosyal ve siyasal görünümler bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu amaçla, çalışmada önce yoksulluk kavramı ayrıntılı olarak incelendikten sonra, küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisinin genel durumu ele alınmış ve küreselleşme sürecinin Türkiye özelinde yoksulluğu nasıl biçimlendirdiği, etkilediği ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma konusunun belirlenmesinde, çerçevesinin çizilmesinde ve hazırlanmasında büyük yardımları olan danışman hocam Doç. Dr. Feride DOĞANER GÖNEL’e, yüksek lisans eğitimim süresince bana destek olan İstanbul Defterdarlığı Eğitim Müdürlüğü’nün eski müdürü Erol BORA’ya, Tuncay TURHAN’a ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

Türkiye’de küreselleşme ve yoksulluk arasındaki ilişkinin boyutları, bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu ilişkinin biçimi, yansımaları ve ele alınışı doğrudan ya da dolaylı olarak yoksulluğa bakışı da etkilemektedir.

Dünyada, 1970’li yılların ortalarından itibaren ekonomik alanda hızlı bir küreselleşme süreci yaşanmaya başladı. Bu süreçle birlikte, ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlerin tetiklemesiyle yoksulluk görüntülerinin artması, dünyada yoksulluk olgusunun algılanış biçimini değiştirmiştir. Şöyle ki; yoksulluğun tercih edilmeyen ve olağan dışı bir durum olarak mücadele edilmesi gerektiği yönünde genel bir görüş oluşmuştur. Böylece, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Sivil Toplum Kuruluşları gibi ulusal ve uluslararası örgütlerin yoksullukla mücadele yönünde çabaları artmıştır.

Dünyada gelişen anlayışa paralel olarak, Türkiye’de yoksulluk ve artan gelir dağılımı eşitsizliği dolayısıyla; yoksulların karşı karşıya kaldığı ekonomik baskının yumuşatılması doğrultusunda çabalar artmıştır. Ancak bunların çerçevesi, yoksulluğun toplumsal boyutlu bir sorun olması nedeniyle sistemden dışlanmanın, toplumsal düzeni tehdit etmeyecek düzeyde tutulması anlayışı üzerine oturmaktadır.

Aynı şekilde, Türkiye’de yoksullukla mücadelenin kamusal alanını oluşturan kurumsal mekanizmalar ve uygulamalar oldukça yetersizdir. Bu karşın, yoksulluk sorununu geçici ve kısa dönemli müdahalelerle hafifletme çabaları öne çıkmaktadır. Örneğin, Şubat 2001 krizinden sonra sosyal patlama riskine karşı mikro krediler, meslek edindirme çabaları, eğitim ve sağlık yardımları gibi kısa dönemli, geçici ve kurumsal düzenlemeleri içermeyen sosyal yardımlar yapılmıştır. Ayrıca, sivil toplum örgütleri ve “hayırsever” iş adamları eliyle yoksul ailelere yiyecek yardımı, iftar çadırları vasıtasıyla yemek verilmesi gibi dini motifli organizasyonlar yaygınlaşmıştır.

Özetle bu çalışmada, dünyadaki küreselleşme süreciyle paralel olarak Türkiye’de yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin, gelir dağılımına etkileri sonucunda yoksulluğun aldığı biçimler ve yoksulluğa karşı geliştirilen kurumsal yapılar ve stratejiler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, yoksulluk, gelir dağılımı, sosyal yardım programları ve Türkiye’nin kurumsal yapısı.

ABSTRACT

The scale of the relationship between the globalization and poverty in Turkey constitutes the main axis of this study. The form, reflection and handling of this relationship directly or indirectly affect the particular approach to the poverty issue.

From the beginning of the mid 1970s a fast globalization process had taken its toll throughout the globe. Rise in poverty due to triggering of the economic, social and political factors has changed the way the concept of poverty is perceived in the world along with this process. That is to say, a general opinion was formed where the poverty was acknowledged as an undesired and extraordinary condition that necessitates fighting against. As a result, efforts of national and international organizations such as the United Nations, the World Bank, and Non-Governmental Organizations against poverty have increased.

In parallel with the understanding that has been developing in the world, the efforts to lighten the economic pressures, which the poor populace face with due to the increase in poverty and inequality in distribution of income in Turkey have increased. However, the framework of these efforts coincides with the understanding of excluding such populace out of the system and keeping the poverty at a level that it will not threaten public order since poverty has been a problem with a social dimension.

Likewise, the public mechanisms and applications, which constitute the public area of the fight against poverty, have been considerably insufficient. On the other hand, efforts for diminishing poverty problem through temporary and short-term interventions have stuck out. For example, short-term social incentives, which are of temporary nature and do not contain institutional regulations, against social explosion risks after the crisis of February 2001 such as micro loans, vocational training, education, and health assistance. Furthermore, food support for poor families by Non-Governmental Organizations and “humanitarian” businessmen, and religious organizations, such as providing evening meal at Ramadan for public in big tents, have become widespread.

In brief, the forms that poverty has been taking shape as a result of impact on the distribution of income dealt by the social, political and economical transformations in Turkey, which are experienced in parallel to globalization throughout the world, and the institutional structures and strategies developed against poverty, are to be scrutinized in this study.

Key words: Globalization, poverty, distribution of income, social relief programs and institutional structure of Turkey.

GİRİŞ

Küreselleşme süreci, sanayi toplumundan bilgi toplumuna, emeğe dayalı teknolojiden bilgisayar teknolojisine, ulusal ekonomiden küresel ekonomiye, merkezi yönetimden yerinden yönetime, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye ve evrensel insan haklarının geliştirilmesine kadar uzanan bir dönüşüm olarak ifade edilebilir. Küreselleşmenin boyutlarını, buradan hareketle çelişkilerini ve açmazlarını kategorileştirmek oldukça zor görünmektedir. Ancak bu sürecin, sosyal, siyasal, ekonomik, yönetsel ve örgütsel yapılarda köklü değişim ve dönüşümlere yol açtığı söylenebilir.

Küreselleşme süreciyle birlikte, dünyada yoksulluğun giderek daha büyük bir sorun haline gelmesi, küresel ölçekte yoksullukla mücadele stratejilerinin gelişmesine yol açmıştır. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilat (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) gibi uluslararası kuruluşlar, 1990'lı yıllardan itibaren yoksulluk sorunuyla daha çok ilgilenmeye ve kendi çözüm önerilerini geliştirmeye başlamışlardır. Bu kurumlarca geliştirilen program önerileri, hem hükümetler hem de çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) tarafından dikkatle izlenmektedir.

Küresel ölçekte, söz konusu kurumlar öncülüğünde geliştirilen programların yoksullukla mücadeledeki rolünün tartışılması, çözüm olanaklarının ve stratejilerinin gözden geçirilmesi önem arz etmektedir. Çünkü yoksulluğun, yoksulun niteliksel eksikliklerinden kaynaklandığı ve sosyal risk yarattığı gibi Ortodoks liberal tezlerden hareketle geliştirilen bu programların sosyal, siyasal ve ekonomik boyutlarının incelenmesi gerekmektedir.

Bütün bu dönüşümlerin Türkiye'ye yansımalarına baktığımızda ise süreç, özetle şu şekilde gelişmiştir: Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren uygulanmaya başlanan ancak, 1980'li yıllarda hükümetlerin kararlı şekilde yürürlüğe koyduğu ve 1988'den itibaren büyük oranda yerleşen serbest piyasa ekonomisi ile sosyal, siyasal ve ekonomik alanda önemli dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında 1980'li yıllar, Türkiye toplumu için sosyal, kültürel, siyasal ve iktisadi kırılmaların yaşandığı önemli bir dönem olarak görünmektedir.

Bu nedenle, söz konusu dönüşümler sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış, toplumsal dinamikleri de etkilemiştir. Örneğin; üretim araçlarının eşitsiz dağılımı nedeniyle, ekonomik

büyümeden kaynaklı gelirin paylaşımında eşit olmayan bir bölüşüm süreci yaşanmıştır. Böylece, gelir artışından toplumsal sınıfların bazıları çok, bazıları ise daha az pay almışlardır. Türkiye’de 1970’li yılların ortalarına kadar bu dağılımdaki değişimden, yani gelir artışından yoksul kesimlerin daha büyük oranda pay alması, dengelerin korunması açısından önemli görülürdü. Bu amaçla; vergi, kamusal harcama, destekleme politikaları ve örgütlenme girişimleri, gelirden daha az pay alan bu kesimlerin, gelir paylaşımında daha fazla pay almalarını sağlayan araçlar olarak kullanılırdı.

Böylece Türkiye’de, 1980’li yıllarda uygulamaya konulan neo-liberal ekonomi politikalarıyla birlikte girilen dönüşüm sürecinde, önceki döneme özgü gelir dağılımı politikaları da yeni baştan düzenlendi. Şöyle ki; serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde, devletin ekonomiye müdahalesinin asgariye indirilmesi perspektifiyle ekonomik alan piyasanın işleyişine bırakıldı. Devletin piyasaya müdahale ederek düzenleyici roller üstlenmesi, alt gelir kesimlerinin gelirini iyileştirme çabası, rasyonel olmayan politik tercihler olarak görüldü. Amaç ise, piyasanın işleyişi çerçevesinde üretim faktörlerinin gelirlerinin belirlenmesi ve piyasaya uyum sağlayabilmeyi ön koşul haline getirmektir.

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren neo-liberal ekonomik politikalar ve küreselleşme ile birlikte sosyal refah devleti anlayışından beslenen müdahalelerdeki dönüşümlerin, yoksulluğun yeni görünümüne etkileri ve bu anlamda, yoksullukla ilgili olarak geliştirilen çözüm stratejilerinden olan Sivil Toplum Kuruluşlarının, dünyada ve ülkemizde artan çabalarının işlevselliği önemli bir araştırma konusu olarak durmaktadır. Aynı şekilde, küreselleşme olgusuyla ortaya çıkan yeni yoksulluğun çözümünde sosyal devlet fonksiyonunun başka kurumlara ve topluma devredilmesi sonucunda oluşan belirsizlik durumunun, dünyadaki ve Türkiye’deki yansımaları göz ardı edilmemelidir.

Dünyadaki küreselleşme sürecine paralel olarak gelişen Türkiye’deki dönüşüm politikaları çerçevesinde, küreselleşme ve yoksulluk arasındaki ilişki bu çalışmanın inceleme konusunu teşkil etmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde, yoksulluk tanımı, farklı yoksulluk biçimleri ve yoksulluğun ölçülmesi üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde ise, 1980’lerden günümüze Türkiye’de uygulanan neo-liberal politikaların küreselleşme süreciyle birlikte gelişimi, uygulanışı, sonuçları ve ekonomik yapıdaki dönüşümler incelenecek; bu doğrultuda, 1980’li yıllardan günümüze uzanan sürecin iyi

anlaşılabilmesi amacıyla, kimi zaman 1980 öncesi iktisadi konjonktürle kıyaslamalar yapılarak, söz konusu ekonomik değişimin küreselleşmeyle olan bağlantıları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla, bu bölümde bir yandan küreselleşmenin Türkiye ekonomisi üzerindeki, 1980 ve sonrası, etkileri incelenirken, bir yandan da iç içe geçmiş bu ulusal ve global politikaların yoksulluğu doğuran yönleri bulunmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yoksulluk ele alınmaya çalışılacak; bu anlamda yoksulluğun Türkiye’de gelişimi anlatıldıktan sonra, özellikle 1980 sonrası değişen yoksulluk üzerinde durulacaktır. Ayrıca, yoksulluğun gelişim seyrinde etkili olan ve yoksulluğu görünür kılan kamu politikalarına değinilecektir.

1. YOKSULLUK

1.1 Bir Kavram Olarak Yoksulluk

Yoksulluk, sosyal bilimler açısından gerçekten tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi güç bir kavramdır. Genel anlamıyla yoksulluk, toplumsal refah düzeyi baz alınarak, bu düzeyin ve yaşam standardından sapmalar yoluyla, asgari bir yaşam düzeyinin altında kalan bireylerin ekonomik durumu olarak tanımlanır. Ancak, farklı tanımlamalara baktığımızda esas olarak yoksulluğun ekonomik ve sosyolojik nedenleri ve sonuçları açısından farklılıklar yarattığını görmekteyiz. Fakat bütün bu farklı tanımlamalara rağmen yoksulluğu, en genel anlamıyla bireyin maddi ve kültürel kaynaklardan yoksunluğu olarak ifade edebiliriz. Yoksulluk yazınına baktığımızda bireyin yaşadığı yoksunluğun anlaşılmasında kullanılan değişkenlere göre oluşturulan yoksulluk tariflerinde, yoksulluk yazını içinde özellikle mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk tanımlarının öne çıktığını görmekteyiz. Bu bölüm içinde, söz konusu ekonomik kriterler açıklanmaya çalışılmakta ve bu kriterlerden yola çıkarak yoksulluğun ölçülmesi ve zaman içinde yoksulluğu belirleyen kriterlerin gösterdiği değişim görülmeye çalışılacaktır.

Yukarıda belirtilen ekonomik ve sosyolojik tanımlamaların ışığında, modern kapitalizmin ortaya çıkışından bu yana, kapitalist ulus devletlerin yoksulluğa müdahale çabaları ve bunların düşünsel temelleri çok çeşitli biçimler almıştır. Bu nedenle, farklı düşünsel temellerden beslenen çeşitli refah rejimlerinin yoksulluğa dair çözüm arayışları da birbirlerinde ayrılmıştır.

Örneğin, küreselleşme süreciyle birlikte uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların paralelinde, yoksulluğun dünya çapında aldığı yeni biçimlere bakmak gerekir. Bu sürecin bir yansıması olan yapısal uyum politikaları sonucunda, çalışan yoksullar gibi yeni döneme özgü bir takım kavramlar ortaya çıktı. Böylece yoksullukla ilgili üretilmeye çalışılan genel çözüm stratejileri ile giderek daha büyük boyutlara ulaşan ve küresel çapta artan yoksulluğun azaltılması ya da ortadan kaldırılması yönünde yeni çabalar gündeme gelmiştir.

Aynı şekilde, dünyada yoksulluğun giderek büyük bir sorun haline gelmesi, küresel ölçekte yoksulluğu azaltmayı hedefleyen programların üretilmesine neden olmuştur. Örneğin,

Birleşmiş Milletlerin verilerine göre, 200 kişi 1135 milyar dolarlık bir servete sahipken, 6 milyar insanın yaklaşık % 47'sinin günde 2 dolardan, %20'sinin da mutlak yoksulluk sınırı sayılan 1 dolardan daha az gelire yaşamını sürdürmeye çalıştığı günümüz dünyasında,^[1] Dünya Bankası, OECD, BM gibi kurumlar özellikle 1990'lerden sonra yoksulluk sorunuyla daha yoğun bir şekilde ilgilenmeye ve kendi çözüm önerilerini geliştirmeye başlamışlardır. Bu kurumlarca geliştirilen program önerileri hem ulusal hükümetler, hem de çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları -(STK)'lar- tarafından uygulanılmaya başlanmıştır.

Küresel ölçekte, Dünya Bankası öncülüğünde geliştirilen programların yoksullukla mücadeledeki rolünün tartışılması, olanaklarının ve uygulamalarının sorgulanması ya da yoksulluğun lehine olup olmadığı büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki; en genel ifadesiyle yoksulluğun, yoksulun niteliksel eksikliklerinden kaynaklandığı ve sosyal risk yarattığı gibi Ortodoks liberal tezlerden hareketle geliştirilen bazı programların makro ve mikro ayaklarının incelenmesi gerekmektedir.

Bu programların makro düzeyde geliştirdikleri önlem/önlemler, örneğin daha fazla liberalleşme yönündeyse, yoksulluğa etkisi/etkileri olumsuz olabiliyor. Örneğin, Dünya Özgür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (International Confederation of Free Trade Unions- ICFTU) göre, Dünya Bankasının hazırladığı "Yoksullukla Mücadele Raporu"nda ticari liberalleşmeye dayalı kapsamlı bir ticaret reformunun, yoksulluğu azaltmaya yardımcı olabileceği ana fikri işlenmektedir. Bu yüzden makro düzeyde geliştirilen önlemlerin altyapısını daha fazla liberalleşme, yani özelleştirme ve deregülasyonun oluşturduğu ifade edilmektedir. Şöyle ki; konfederasyona göre rapor, eski sosyalist ülkelerde görüldüğü gibi serbest piyasa anlayışının sorunları çözemediğini kabul ederken, öte taraftan çareyi yine özelleştirme ve serbest piyasa anlayışında aramakta buluyor. Örneğin; bir taraftan eğitim ve sağlık gibi temel kamusal hizmetlerin yaygınlaştırılması vurgulanırken, öte taraftan bu hizmetlerin özelleştirilmesi önerilmektedir. Diğer bir çelişki ise; örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı, ayrımcılığın önlenmesi, zorla çalıştırmanın yasaklanması, çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi gibi çalışma standartlarıyla ilgilidir. Bir yandan bu standartların ekonomik kalkınmadaki önemine işaret edilirken, diğer yandan sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı dolayısıyla elde edilen kazanımlar, karmaşık ilişkiler ağı olarak görülmektedir. Ayrıca, yoksullara yönelik resmi yardımlarının artırılması ve buna paralel olarak yüksek dış borç sorunuyla karşı karşıya olan ülkelerin borçlarının silinmesi önerisi, Dünya Bankası

^[1] www.antimai.org/muh/kgor2000rp.htm, 10.11.2004.

politikalarının öncelikleri arasında yer almıyor. Böylece, küresel ölçekte geliştirilen programların büyük bölümü mikro düzeyde, mutlak yoksulluğu hedef alan önlemler olarak kalmaktadır. Örneğin; sosyal riskin önlenmesi, doğrudan destek, eğitime destek vb. önlemler üzerinde durulmaktadır. Öte yandan, mikro ölçekteki programların önemli bir uygulaması olan ve daha kalıcı bir önlem olarak gösterilen meslek, yetenek, iş edindirme çalışmalarının temel felsefesi, yoksulları piyasaya kazandırma yaklaşımıdır.^[2]

Yoksulluğun boyutu, mekana, döneme ve de zamana bağlı olarak değişmektedir. Örneğin; yoksulluk, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve sosyal harcamalara ayırdığı paylar dolayısıyla oluşan sosyal refah seviyesinden olumlu etkilenmektedir. Ancak, ülke içindeki göç hareketleri yoksulluğun boyutları üzerinde olumsuz etkide bulunabilmektedir.

Göç kavramı olarak bireylerin yalnız veya aile bireyleri ile beraber bir yerden başka bir yere yerleşmelerini ifade ediyor. Göçün nedenleri ise sosyal bilimler açısından iki nedene dayandırılıyor: Bunlardan birincisi göç etmenin gerekçesi olan pozitif anlamdaki çekici faktörler; ikincisi ise göç etmenin gerekçesini oluşturan negatif anlamdaki itici faktörlerdir. Örneğin; çekici faktörler kentin istihdam olanağının yüksekliği, itici faktörlerse yaşanan yerdeki işsizlik, tarıma elverişli toprakların kısıtlılığı vb. nedenler sayılabilir. Bu süreç, göç eden açısından isteyerek ve iradi olarak gerçekleşiyorsa gönüllü göç; tam tersi savaşlar, doğal afetler benzeri olağandışı şartlar dolayısıyla gerçekleşiyorsa da zorunlu göç olarak ifade edilir. Keza, devletinde sosyal, ekonomik ve güvenlik gibi gerekçelerle aldığı kararların uygulanması nedeniyle insanların göç etmesinde zorunlu göç kavramı içerisinde değerlendirilir.

Bu bölümde öncelikle, yoksulluğun ülkeler arasında ya da ülke içinde dönemselsel değişimlerini ve dönüşümlerini yakalayabilmek için yoksul olarak nitelendirilecek bireyin ya da bireylerin tanımlanması yapılacaktır. Bu çerçevede, yoksulluk kavramı mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk ve öznel yoksulluk gibi çeşitli tanımlamalar vasıtasıyla incelenecektir. Örneğin; kısaca bu kavramlar arasındaki farkı belirtirsek; mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk arasındaki ana ayrım, yoksulluk çizgisi belirlenirken oluşmaktadır. Şöyle ki; mutlak yoksullukta, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için gereksinim duyduğu asgari ihtiyaçlar baz alınarak yoksulluk çizgisi belirlenmekte, görelî yoksullukta ise genel olarak toplumun

^[2] www.icftu.org, 02.09.2004.

ortalama gelir seviyesi baz alınarak, bu seviyenin belirli bir oranı yoksulluk çizgisini ortaya koymaktadır.

1.2 Yoksulluk Tanımları

Bugünün dünyasında yoksulluk, önemini her geçen gün daha da arttıran bir kavram olarak önümüzde durmaktadır. Örneğin; Dünya Bankası verileriyle 1980 yılında 800 milyon olan yoksul sayısı, 1990 yılında 1 milyara yükselmiş, 2000 yılında ise 1.2 milyara ulaşmıştır. 2005 yılında bu sayının 2 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir.^[3] Yoksulluğun yeni bir olgu olmamasına rağmen öneminin artmasının temel gerekçesi, boyutlarının ve derinliğinin hızla artmış ve hatta kimi araştırmacılar açısından yaşadığımız dönemi tanımlayıcı bir sorun haline gelmiş olmasıdır.

Ancak, bu sorun giderek daha belirleyici konuma gelmektedir. Yoksulluk görünümünün artması, gelişen iletişim ve medya teknolojileri dışında iki temel nedene dayanmaktadır: Bunlardan birincisi dünya ekonomisi açısından bir gerileme dönemiyle değil de artan refahla beraber, yani 1980 sonrası dünyadaki yıllık üretim düzeyi %50 civarında artarken yoksulluğun daha yakıcı bir sorun olmaya başlamasıdır. Yoksulluğu daha görünür kılan diğer neden de yoksulluk tehdidi altındaki sosyo-ekonomik gruplardaki genişlemedir. Son yıllarda yoksulluk alanının hızla genişlemesiyle birlikte yoksulluk, işsizlerin, göçmenlerin, azınlıkların, kısacası marjinal sayılan toplulukların sorunu olmaktan çıkmaktadır.

Örneğin, Türkiye’de nüfusun üçte ikisi mutlak yoksulluk ve yoksulluk tehdidi altında yaşayan dar gelirlilerden oluşmaktadır.^[4] Artan yoksulluk görüntüleri, yoksulluğun nedenleri ve çözümü konusunda tartışmaları artırmıştır. Bu nedenleri ve çözümleri tartışabilmemiz için yoksulluğun tanımı üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü yoksulluğun tanımlanmasına dair görüş farklılıkları yoksulluk sorununun çözümüne dair yöntemleri de farklılaştırmaktadır. Bu bölümde yoksulluğu tanımlamak için kullanılan çeşitli kavramlar üzerinde durulacak, yoksulluğun ölçülmesine dair yöntemler ile yoksulluğun nedenine ve çözümüne dair yaklaşımlara bu kavramlar ışığında bakılacaktır.

^[3] www.antimai.org, 11.10.2004

^[4] KORAY, Meryem, Radikal, 10.11.2003.

1.2.1 Mutlak Yoksulluk

Klasik iktisat yazınında egemen yoksulluk tanımı mutlak yoksulluk üzerinedir. Mutlak yoksulluğun, hanehalkı veya bireyin yaşamını fiziksel olarak devam ettirmek için ihtiyaç duyacağı asgari tüketim düzeyini sağlayamaması, insanların yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli mal ve hizmetleri alabilmek için yeterli ekonomik gücün bulunmaması, mutlak olarak toplumsal refah düzeyinin altında olma hali, fiziksel yeniden üretim için gereken asgari yaşam düzeyinin altına düşme gibi farklı tanımları vardır.

Bu yaklaşımla ilgili çalışmalara baktığımızda kökenleri 19. yüzyılın sonlarına kadar gitmektedir. Sanayi Devrimi ve sonrasında kapitalizmin henüz liberal politikalarla kendini yeniden üretmeye devam ettiği ve ulus devletler içinde sosyal güvenlik kurumlarının henüz tam oturmadığı ve sosyal politikaların yavaş yavaş belirlenmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoksullukla ilgili araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren İngiltere'de kapitalizmin sonucu olarak kır-kent ayrımı giderek derinleşmeye başlamış, kentlerde yeni sınıflar ortaya çıkmış ve bu sınıflar arasındaki gelir farklılıkları çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Gelir adaletsizliğiyle ilgili bu durum, yeni çalışan yoksulları, yönetim, iş merkezlerinin ve burjuvaziye ayrılan yeni yerleşim yerlerinin dışında yoksulluk mahalleleri oluşmuştur. İşte bu şartların belirlediği bir dönemde yoksullukla ilgili en önemli çalışmalardan birini Seebohm Rowntree yapmıştır.

1901 yılında yoksulluğu “*Toplam kazançların, biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi*”^[5] olarak tanımlayan Seebohm Rowntree mutlak yoksulluk yaklaşımının temellerini atmıştır. Buna göre mutlak yoksulluk, bireyin ya da hane halkın yaşamını devam ettirebilecek asgari refah seviyesinin sağlanması gerekir. Ayrıca, mutlak yoksulluk oranı ise bu asgari seviyeye ulaşamayanların sayısının toplam nüfusa oranlanması yoluyla bulunur.

Rowntree 1899 yılında Britanya Krallığının bir şehri olan York'ta yaptığı çalışmasında öncelikli olarak temel ihtiyaçlar sepeti belirlemiştir. Rowntree yaptığı çalışmada, bireylerin elde ettikleri gelirleriyle yaşamlarını sürdürmek için, ihtiyaç duydukları yiyecekleri satın alma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kurmaya çalıştığı bu bağlantıyla yoksulluğa ait farklı

^[5] EŞ, Muharrem, www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=239, 02.12.2004.

yoksulluk düzeylerini ortaya koymaya çalışmış ve nüfusun %10'unun yoksul olduğu sonucuna ulaşmıştır.^[6]

Yukarıda belirtilen Rowntree'nin çalışması, konusu itibariyle o güne kadar sosyal bilimler alanında yapılmış ve mutlak yoksulluk kıstaslarını ortaya koymaya çalışan en önemli çalışmalardan bir olarak kabul edilse bile, sosyal bilimlerin doğası gereği, bu araştırmanın sonuçlarının nesnelliğini sorgulamaya başlamıştır. Sosyal bilimlerde çalışma konusu olan kavramların zaman ve mekan bağlı olarak değişime uğramaları ve üzerinde çalışılan konunun yoksulluk gibi, başlı başına nesnel yorum yapmanın son derece güç olduğu bir alanda olması tartışmaları da önemli hale getirmektedir. Örneğin; bireylerin gelirleriyle ilgili sonuçların zaman içinde farklılaşabileceğini görmekteyiz, dolayısıyla yoksulluk standardının kendisi de bu değişimleri takip edebilecek düzeyde değişime uğramak zorundadır fakat yine de mutlak yoksulluk tanımları belli bir ülke içindeki temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olan nüfusun belirlenmesinde, yoksulluk yazını içinde önemli bir rol oynamaktadır.

Mutlak yoksulluk yaklaşımına baktığımızda, bireyin geçimini sağlayabilmek için ihtiyaç duyduğu kaynaklardan yoksun kalma durumu ile ilgili eşitsizliklerle ilgilendiğini görmekteyiz. Bu yaklaşım daha çok temel ihtiyaçları esas alarak bunların karşılanması için gerekli kaynağın belirlenmesiyle ortaya çıkan yoksulluk seviyesinin altında geliri olanı kapsayarak, bu bireylerin esasında biyolojik özelliklerini temel alarak yoksulu tanımlamaktadır. Mutlak yoksulluk ölçümlerinde yoksulun belirlenmesinde gelir ve tüketim harcamaları esas alınarak yoksulluk çizgisi olarak nitelendirilen bir standart belirlenmekte ve bu standarda göre yoksulluk çizgisinin altındakiler inceleme konusu olmaktadır.

Yoksulluk çizgisi, mutlak yoksulluk yöntemiyle iki farklı şekilde hesaplanır. Birinci hesaplama yöntemi, yalnız asgari gıda harcaması maliyetini baz alır. Böylece, bir birey için hayatını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyacağı asgari kalori miktarı bulunur. Sonra da bu kalori miktarına denk düşen gıda harcaması maliyeti bulunur. İkinci hesaplama yöntemi ise, bireyin gıda harcamasının yanında giyinme, barınma, ısınma gibi temel ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurur. Bunun sonucunda birinci hesaplama yöntemine göre daha yüksek bir yoksulluk çizgisi bulunur.

^[6]TÜSİAD, Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, 2000, s. 97.

Bugüne kadar mutlak yoksulluk yaklaşımı çerçevesinde en yaygın kullanılan yoksulluk kıstası parasal gelirdir. Para birimi olarak ifade edilen yoksulluk çizgisinin avantajı kolay nicelleştirilebilir olmasıdır. Ailenin büyüklüğü ile orantılı olarak tüketilecek minimum mal ve hizmet fiyatları yoluyla belirlenen asgari tüketim seviyesi, nicelleştirme için kullanılan en önemli göstergedir. Mutlak yoksulluk, asgari tüketim seviyesinin altında bulunma durumunu tarif eder ve bu tüketim seviyesinin karşılanabilmesi için gerekli en az gelir hesaplanarak açlık düzeyi ya da geçimlik yoksulluk düzeyi hesaplanmaktadır. Bu tanıma göre mutlak yoksulluk, gelir yoksulluğu olarak ifade edilir. Ancak bu yaklaşımın en temel dezavantajı, tanımlarda yer alan ihtiyaç, refah, asgari yaşam düzeyi, kaynaklar gibi kavramların belirsizliği ve bu belirsizliği gidermek için yapılacak her tanımlamanın öznel olacağı gerçeğidir.

Dünya Bankasının 1990'daki çalışmasına göre bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli minimum kalori miktarı gelişmiş ülkelerde 3390, gelişmekte olan ülkelerde 2480 ve azgelişmiş olan ülkelerde ise 2070 kalori olarak belirlenmiştir. Örneğin; mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 dolar kabul edilirken, Latin Amerika ve Karaibler için bu sınır 2 dolar, Türkiye'nin dahil olduğu ve Doğu Avrupa ülkelerinin de içinde bulunduğu grup için 4 dolar, gelişmiş sanayi ülkeleri için 14.40 dolar olarak belirlenmiştir. 1998 yılı verileriyle dünyada 1.2 milyar kişi mutlak yoksulluk çizgisinin, günlük 1 doların, altında bir gelire yaşamaya çalışmaktadır. 1994 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yaptığı çalışmaya göre Türkiye'de nüfusun %8.37'si yoksuldur. Yine aynı araştırmada günlük 1 dolar gelir değil de eğitim, sağlık, barınmanın da içinde olduğu temel ihtiyaçlara yapılan harcamalar baz alındığında ise fertlerin %24.30'u yoksuldur.^[7]

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Bankası'nca saptanmış mutlak yoksulluk kriterini esas alarak yeni bir tanım geliştirmişlerdir. Bu kritere göre gelirinin tamamıyla, mutlak yoksulluk kriterinde esas alınan günlük kalori miktarının yalnızca %80'ini karşılayabilenler ultra yoksul olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadaki amaç yoksulluğun derinliğinin, yani yoksulluk düzeyinin ölçülmesi olarak ifade edilmiştir.

Dünya Bankası ise ultra yoksulluğun hemen hemen eş anlamlısı olarak olağanüstü yoksulluk tanımını kullanmaktadır. Bu tanıma göre 1985 yılı satın alma gücü paritelerine göre kişi

^[7]DANSUK, Ercan, Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi, DPT, Ankara, 1997.

başına yıllık 270 doların altında geliri olanlar bu şekilde sınıflandırılmış ve 633 milyon kişinin bu sınıflandırmaya dahil olduğu belirlenmiştir.

Benzer şekilde yoksulluğun süresinin de önemli bir gösterge olduğundan hareketle WHO tarafında kronik yoksulluk tanımı geliştirilmiştir. Bu tanıma göre yoksulluk durumu beş yıldan fazla sürenler kronik yoksul olarak tanımlanmıştır.

Mutlak yoksulluk çizgisi yaklaşımına en önemli itiraz noktası kriter olarak sadece gelir düzeyinin ele alınmasıdır. Yalnızca gelirin yeterli bir refah göstergesi olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü gelir düzeyine göre belirlenmiş bir yoksulluk çizgisinin altında kalıp da rahat bir yaşam sürebilecek insanlar olabileceği gibi, bu çizginin üzerinde olup da sağlık, eğitim, demokrasi, insan hakları gibi kriterlere göre yoksul sayılabilecek insanlara da rastlanabilir. Bu eleştirilere yönelik olarak mutlak yoksulluk çizgisi genişletilmiş kriterlerle revize edilmiş, gelir yoksulluğu *insani yoksulluk* kavramıyla genişletilmiştir. Özellikle eğitim, sağlık, barınma, ulaşım, giyim gibi gıda dışı temel ihtiyaçlara dair harcamaları da kapsayacak şekilde geliştirilen Temel İhtiyaçlar yaklaşımı özellikle 1970’li yıllarda Dünya Bankası (World Bank-WB) ve Dünya Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO) çalışmalarında kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (United Nations Development Programme-UNDP) tanımına göre insani yoksulluk, katlanılabılır bir yaşam için gerekli fırsat ve seçeneklerden feragat etmektir.

Bu tanım çerçevesinde UNDP tarafından 1990 yılından beri kullanılan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) geliştirilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi, eğitim düzeyinin ağırlıklı ortalaması, ortalama yaşam beklentisi ve satın alma gücü paritesine göre kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla şeklinde üç değişkeni incelemektedir. Endeks 130 ülke için uygulanmaktadır. İGE’nin, UNDP tarafından kullanılan iki değişik versiyonu vardır. Bunlar İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) ve Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksidir (TBGE). İYE ekonomik kaynaklara erişim göstergesi olarak kaliteli su kaynaklarına erişim ve çocukların beslenme düzeyini ön plana çıkarmaktadır. İYE’nin bir diğer versiyonu da gelişmiş ülkeler için geliştirilmiştir. Endeks bu ülkelerde yoksulluk ölçütü olarak göreceli yoksulluk oranını ve toplumsal yaşamdan dışlanma göstergesi olarak da uzun dönem işsizlik oranını birlikte ele almaktadır. TBGE ise İGE’de yer alan göstergeleri kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı analiz etmektedir.

1.2.2 Görelî Yoksulluk

Mutlak yoksulluk çizgisi yaklaşımına dair eleştirilerden yola çıkarak görelî yoksulluk tanımını geliştirilmiştir. Bir kişinin ya da grubun yaşam düzeyi ancak içinde yaşadığı toplumun yaşam düzeyinin referans alınarak değerlendirilebileceği, yani yoksulluğun mutlak değil, görelî bir kavram olduğu saptamasından hareketle geliştirilen bir kavramdır. Görelî yoksulluk, bir bireyin/hanehalkının, içinde bulunduğu sosyal grubun veya yerleşim biriminin refahı temel alınarak incelenir. Aynı zamanda görelî yoksulluk grubun ya da yerleşim biriminin diğer grup ve birimlerle karşılaştırılmasını da konu edinmektedir. Bir diğer ifadeyle görelî yoksulluk toplumun genel refah düzeyinin belli bir oranda altında olma durumunu tanımlanmaktadır.

Burada refah ölçüsü olarak genelde hanehalkının/bireyin geliri baz alınır. Referans alınan toplumun ortalama veya medyan gelirinin belli bir oranı yoksulluk çizgisi olarak belirlenir ve bunun altında gelire yaşayanlar yoksul kabul edilir. Yoksulluk çizgisi belirlenirken kullanılan bu oran ise genel olarak %50 olarak belirlenmiştir. Örneğin OECD'nin çeşitli çalışmalarında bu çizgi medyan gelirin %40 ve %60 için de yoksulluk çizgileri hesaplanmış, ancak medyan gelirin %50'si üzerinden hesaplanan çizgi esas alınmıştır.

Benzer şekilde DPT'nin 1987 ve 1994 yıllarında gerçekleştirdiği çalışmalarda da medyan gelirin %50'sinin altında gelire sahip olan bireyler yoksul kabul edilmiştir ve 1994 araştırmasında göre Türkiye nüfusunun %15.3 olan yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Belirlenen yoksulluk sınırının üzerinde olmakla beraber, bu yoksulluk düzeyine yakın gruplar ise yoksulluk risk grupları olarak tanımlanır. Özetle yoksulluğu bir eşitsizlik olgusu olarak ele alan görelî yoksulluk kavramı, aynı toplumda yaşayan yoksullarla diğer grup ve kategoriler arasında ve aynı zamanda farklı toplumlar arasında bir karşılaştırma ve değerlendirme yapma olanağı sağlamaktadır

Özellikle sosyologlar tarafından kabul edilen görelî yoksulluk tanımında ise, yoksulluk bir toplumda belirli bir zamandaki ortalama hayat standardına bağlanmaktadır. Harcamaları ve hayat standartlarını temel alan görelî yoksulluk tanımlarında özellikle gelişmiş ülkelerde minimum kalori ihtiyaçlarının yanı sıra, kültürel ve toplumsal açıdan tüketimi yoksul olanlar için de zorunlu görünen mal ve hizmetler de kapsamaktadır. Böylece yoksulluk biyolojik/fiziksel değil, toplumsal olarak kabul edilen, asgari tüketime göre tanımlanmış olmaktadır. Görelî yoksulluk kavramıyla, mutlak yoksulluğun fazlaca yaygın olmadığı

gelişmiş ülkelerde altyapısal, sosyal, kültürel ihtiyaçlarını karşılayamayanlar da yoksullar kategorisi içerisinde yer alıyor.

1.2.3 Öznel Yoksulluk

Yoksulluk çizgisi yaklaşımlarında temel amacı yoksulluk ya da refah ölçütü olarak asgari ihtiyaç düzeyinin normatif yaklaşımla belirlenmesi olarak ifade edilir. Yani, yoksulluk düzeyi dışarıdan uzmanlarca (yoksullarca değil), varsayılan ihtiyaçlara göre belirlenir. Bu yaklaşıma dair de önemli itirazlar vardır. İtirazlar, varsayılan ihtiyaçların hangi kriterle belirlenirse belirlensin, bir değer yargısı ifade edeceği, bu yaklaşımla yoksulların edilgen kılındığı ve görüşlerinin dikkate alınmadığı noktalarında odaklanır. Asgari temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadıkları konusunda yoksulların kendi algılamalarının ön plana çıkarılması gerektiğini söyleyen yaklaşımlara genel olarak öznel yoksulluk yaklaşımları denir.

Öznel yoksulluk çizgisini belirleyebilmek için büyük ölçekli anket çalışmaları yapılır. Deneklere ilk olarak rahatça yaşayabilecekleri, yoksul olmayacakları asgari gelir düzeyi sorulur. Deneklere sorulacak ikinci soru ise şimdiki ücret seviyeleri ve bu gelirle ilgili değerlendirmelerdir. Buna göre anket yapılan kişilerden var olan gelirleriyle ne kadar rahat yaşadıkları sorulur ve çok rahat, rahatça, bir miktar güçlük, güçlük, oldukça güçlük gibi seçeneklerden birini seçmesi istenir. Yoksulluk deneyimi olan hanehalklarına odaklanmak için soruya bir miktar güçlükle yanıtını veren hanehalkları esas alınır. Bunların daha önce ifade ettikleri asgari gelir düzeyi ise öznel yoksulluk çizgisi olarak kabul edilir.

Öznel yoksulluğu belirleyebilmek için geliştirilen Leyden Yaklaşımında^[8] deneklere yoksul olmamak, bazı özel hedeflere ulaşabilmek için gerekli asgari gelir miktarı sorulur ve bunların ortalaması öznel yoksulluk çizgisini gösterir. Belirlenen yoksulluk çizgisi zaman içinde fiyat artışlarına paralel olarak arttırılarak yoksulluk çizgisinin reel düzeyi korunur.

^[8] Deneklere, yoksul olmamak, iyi bir gelire sahip olmak gibi bazı özel hedeflere ulaşabilmek için yeterli olduğunu düşündükleri gelir miktarı sorulur. Bu yöntem Leyden Yaklaşımı olarak bilinir. TÜSİAD, a.g.e., s. 98.

1.3 Yoksulluğun Ölçülmesi ve Yoksulluk Endeksleri

Bu tanımların da gösterdiği gibi, yoksulluğun düzeyini, boyutlarını ölçmek amacıyla bir yoksulluk endeksinin oluşturulması gerekli olmaktadır. Bu alanda, özellikle 1970 yılından başlayarak yoksulluk endekslerinin hızla geliştiğini görüyoruz. Burada en yaygın kullanılan dört endeks üzerinde durulacaktır.

1.3.1 Yoksulluk Oranı

Yoksulluk ölçümlerinde en sık kullanılan endekstir ve kafa sayım oranı olarak da anılır. Yoksulluk oranı geliri yoksulluk çizgisinin altında kalan kişilerin sayısının nüfusa oranıdır. (H) yoksulluk oranı, (n) nüfusu, (q) da yoksulluk çizgisinin altında kalan kişileri göstermek üzere;

$$H=q/n \text{ olarak ifade edilir.}$$

Bu endeksin yaygın kullanılmasını sağlayan en büyük avantajı verilere ulaşmanın ve hesaplanmasının kolay olmasıdır. Yoksulluk oranına dair yapılan en temel eleştiri yoksular arasındaki farklılıklara duyarsız olmasıdır. Bu endeksle yoksulluğun ne boyutta yaşandığının, yani derinliğinin gösterilmesi söz konusu değildir. Bu durum yoksulluk çizgisi altındaki kişilerin, yoksulluk çizgisinin üstüne çıkmadıkça gelirlerinde ve yaşam standartlarındaki değişimlerin değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır. Oysa bir yoksulluk endeksinde yoksullardan yapılan gelir transferi, yani yoksulluğun artması yoksulluk endeksinde de arttırmalıdır.

1.3.2 Yoksulluk Açığı Endeksi

Yoksulluk Açığı Endeksi, yoksulluk oranına yönelik eleştirilerden yola çıkarak yoksulluğun ne boyutta yaşandığını analiz edebilmeye yönelik geliştirilen bir ölçüm yöntemidir. Bu endekste, bir kişinin gelir açığı (g_i), yoksulluk çizgisi (z) ile geliri (y_i) arasındaki farka eşittir.

$$g_i=z-y_i$$

Bir kişinin geliri yoksulluk çizgisinin üzerindeyse gelir açığı negatif alınmaz, sıfıra eşittir. Nüfusun gelir açıklarının toplamının, nüfusa oranı ortalama yoksulluk açığını (OA) verir.

Yoksulluk açığı endeksi ise, toplumdaki ortalama yoksulluk açığının, yoksulluk çizgisini oranına eşittir.

$$YA = \text{Ortalama Yoksulluk Açığı}(A) / \text{Yoksulluk Çizgisi}(z)$$

Yoksulluk açığı endeksi, yoksulluğun sahip olduğu derinliği ve yoğunluğu ifade eder. Bir anlamda bu endeksle, yoksulluğun toplumsal boyutlarını görebiliriz. Yoksullaşma düzeyini göstermekte başarılı olan bu gösterge, yoksullar arası gelir dağılımını göz ardı eder. Yoksullar arası gelir transferlerini bu endeksle gözleyemediğimiz gibi, yoksulların sayısını da göstermez.

1.3.3 Sen Endeksi

Yoksulluk açığı endeksinin yukarıda bahsedilen eksiklikleri göz önüne alınarak yoksulluğun şiddetini daha iyi yansıtan ve yoksullar arası gelir dağılımını da hesaba katan endeks, Amartya Sen tarafından 1976 yılında geliştirilmiştir. Sen endeksi, kafa sayım oranı, yoksulluk açığı ve yoksullar arasındaki gelir dağılımını birlikte ele alır. Yoksulluğun şiddetini ve düzeyini gösteren Sen Endeksi (P_s); $P_s = H(I + (1-I)G_p)$ olarak hesaplanır.

Burada (G_p), yoksullar arasındaki gelir dağılımının gini katsayısını ifade eder. Yukarıdaki tanıma göre, yoksul bir hanehalkından daha yüksek gelirli yoksul bir hanehalkına gelir transferi olduğunda, yani yoksullar arası gelir dağılımı bozulduğunda yoksulluk endeksi artar.

(I) ise gelir açığı oranıdır. Yoksulluk açığı, yoksulluk çizgisi(z) ve yoksulların ortalama gelirleri (y_p) arasındaki farkı ifade eder. Yoksulluk açığı oranı ise yoksulluk açığının yoksulluk sınırına bölünmesiyle elde edilir. $I = (z - y_p) / z$

(H) ise yoksulların toplumdaki sayıca oranını veren yoksulluk oranı(kafa sayım oranı)dır ve bu oran arttıkça yoksulluk endeksi de artar.

Yoksullar arasındaki gelir dağılımını gösteren gini katsayısı bire eşit olduğu zaman ($G_p=1$ durumunda), Sen endeksi ile yoksulluk oranı birbirine eşit olur. Bunun anlamı ise, yoksullar arasındaki eşitsizliğin en derin olduğu durumu ifade eder. Tam aksine gini katsayısı sıfıra eşit

olduğu durumda ($G_p=0$ durumunda), yoksullar arasında tam eşitliğin olduğu noktada ise, Sen endeksi, yoksulluk açığı endeksine eşittir.

1.3.4 Foster-Greer-Thorbecke Endeksi

Yoksulluk araştırmalarında yoksulluğun, yoksulları oluşturan değişik alt gruplar arasındaki, yoksulluk düzeylerinden ne şekilde değişebileceğini göstermek amacıyla geliştirilmiş bir endekstir. Bu endeks hesaplanırken, yoksul kitle farklı etnik, sosyo-ekonomik veya bölgesel gruplara ayrılır ve bunlara ait yoksulluk oranları ayrı ayrı hesaplanır. Toplam yoksulluk ise bu alt grupların yoksulluk düzeylerinin ağırlıklı ortalamasıyla bulunur.

Foster-Greer-Thorbecke Endeksinin yoksulluğun ölçülmesine getirdiği bir diğer yenilik de, yoksulluğa karşı geliştirilen tepkinin derecesine koşut olarak, bir yoksulluk tepkisi katsayısı içermesidir. Bu katsayı, yoksulluk arttıkça gelir artışlarının faydasının arttığı temel varsayımına dayanır. Böylece ağırlıklı ortalama hesaplanırken, yoksulluk çizgisinden en uzakta olan ve yoksulluğu daha yoğun yaşayan yoksula daha fazla ağırlık verilmiş, yani yoksulluğun derinliği ya da yoğunluğu dikkate alınmış olur.

Bir haneyi incelerken, (P) yoksulluğu, (n) hanehalkı toplam sayısını, (z) yoksulluk çizgisini, (y_i) yoksulluk çizgisinin altındakilerin gelirini göstermek üzere; $P = \frac{1}{n} \sum [(z - y_i) z]$ olarak ifade edilir.

Bu tanım, her haneye uygulandıktan sonra, elde edilen (P) değerleri toplanıp toplam nüfusa bölündüğünde yoksulluk oranına ulaşılmaktadır. Bu ifadeden de görüleceği gibi, (n) parametresi 1'den büyük alındığında yoksulluk oranı hesaplanırken, ($z - y_i$) ifadesi yüksek olan, daha yoksul ailelerin ağırlığı arttırılmış olur.

1.4 Yoksulluğun Ölçülemeyen Yönü: Yoksulluk-Dışlama

Yoksulluk ile ilgili olarak günümüzde yapılan tartışmaların birçoğu, ekonominin konjonktürel olarak yaşadığı inişler ya da çıkışlar bağlamında, yoksullaşmayı açıklamaya çalışmaktadır. Ancak yoksulluk, sahip olduğu ekonomik boyutun yanı sıra, bireylerin içinde yaşadığı, sosyal

bir anlam biçtiği, kurtulmak ya da kaçış yolu bulmak için çeşitli arayışlar içine girdiği toplumsal bir olgu olarak durmaktadır.

Görüldüğü gibi yoksulluğun ölçülmesine dair bir kriterin ve ölçüm yönteminin belirlenmesi konusunda ortak, evrensel bir standart geliştirilmesi oldukça güçtür. Yukarıdaki yaklaşımlar dışında ortalama yaşam beklentisi, bebek ölüm oranı, kötü beslenme ve açlık, okuryazarlık, hanehalkı reisinin eğitim düzeyi, kişi başına düşen toprak alanı gibi göstergeler yoksulluğun evrensel standartlarla ölçülmesi için önerilmiştir. Ancak bunların hepsi sorunun bir bütün olarak tespiti noktasında eksik kalacaktır.

Bahsettiğimiz ölçüm yöntemlerine ve yaklaşımlarına dair en temel eleştiri; bugün yoksulların, en temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek araçlara erişememesi ya da başka bir ifadeyle kişi ya da hanehalkının yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari ihtiyaçlarını karşılayamaması biçiminde, tanımlanmasının yetersiz olduğu üzerinedir. Bugün yoksulluğu tanımlarken yoksunluk kavramıyla beraber ele almak gerekmektedir. Çünkü yoksulluk siyasetten dışlanma, toplumsal yaşama katılma olanaklarının sınırlanması, yaşamın tüm alanlarında güvencesizlikle beraber yaşanmaktadır.

Bu eleştirilere göre yoksulluk, hem nedenleri hem de sonuçları itibarıyla ekonomik ve sosyal olduğu kadar aynı zamanda politik bir süreçtir.^[9] Yoksulluğun bu yönünün nesnel olarak ölçülebilmesi olanaklı değildir. Zaten asıl olan yoksulluğa neden olan ekonomik ve siyasi süreçlerin analizini yapmaktır. Bu tezlere göre, liberal iktisatçılarca yapılan araştırmalarda, yoksulluk ya gelir dağılımı çeşitli veriler yardımıyla yani yoksulluk sınırları sayısal verilerle anlamlandırılarak, istatistiksel bir görünüme sokulmuştur; aynı şekilde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından önerilen insani gelişme endeksleri gibi çeşitli bileşik endekslerle belki daha yumuşatılmış istatistiksel veriler yardımıyla ve de sadece ampirik olarak tanımlanan bir kavram olarak, bu yoksulluğu yaratan siyasal ve ekonomik yapıyla birlikte kullanılan araçlar hakkında çok fazla soru sorulmaksızın, yoksulluk anlamlandırılmaktadır. Oysa yoksullaşma artık, hayatta kalmak için yeterli bir gelirin bulunmamasına indirgenemeyecek modern bir olgudur.

^[9] ÖZBUDUN, Sibel, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör Yasemin ÖZDEK, TODAİE, Ankara, 2002, s. 53-69.

Yukarıda bahsedilen yoksulluk tanımlamalarına göre yapılan araştırmaların birçoğunda tarihin her dönemindeki yoksulluğu sadece veri olarak kabul ettiği, güncel yoksullaşma süreçlerinin özgünlüklerini açığa çıkarmada yetersiz kalındığı önemli bir iddiadır. Ancak zaten Dünya Bankasının öncülüğünü yaptığı, dünya üzerindeki çeşitli coğrafyalardaki yoksulluk profillerinin çıkartıldığı çalışmaların birçoğunda, yoksulluğun toplumsal değil, mikro-kişisel bir sorun olarak algılanması ve çözümlerinin de bu düzeyde aranması gerektiği tezini çıkış noktası olarak kabul etmiştir. Bu açıdan bu çalışmaları yapan çevrelerin, yani Dünya Bankası ve çeşitli STK'ların yoksulluk sorununa ekonomik ve politik yaklaşımlarıyla, yoksulluk tanımı ve ölçümü arasında bir tutarsızlık olduğunu söyleyemez.

1.5 Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Uluslararası Kuruluşlar

Günümüzde yeni yoksulluğu anlamaya ve açıklamaya çalışan yaklaşımlarında, genel ağırlık yoksulluğun sebebi olarak bireysel çerçeve ön plana çıkmaktadır. Fakat yeni dönemle birlikte ortaya çıkan çalışan yoksullar, göçle beraber gelişen mülksüzleşme olgusuyla paralel ele alınabilecek proleterleşme süreçleri ya da özellikle çevre ülkelerin sanayileşmemeleri nedeniyle sayıları hiç de azımsanamayacak boyutlara ulaşan işsiz yoksulları da eklediğimizde, yoksulluğa yaklaşımda toplumsal mekanizmaların işleyişi ile ilgili bir takım sorunlar tartışılmaya başlandı. Bu çerçevede yoksulların dışlanması ya da yoksulların kendi aralarındaki bağlantısızlıkları ya da örgütsüzlükleri de bu sürece dahil edilmektedir. Dolayısıyla yoksullukla mücadele de yoksulların kendi bireysel çabalarının dışında, çözüme dair genel stratejilerin yoksulların dışındaki kesimler tarafından farklı düzeylerde oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Bu nokta öne sürülen en önemli argüman, öncelikli olarak yoksul kitlenin iyi ölçülmesi ya da belirlenmesi yani esasen hedefleme önem kazanmaktadır. Bu hedefleme yapıldıktan sonra yoksullukla mücadelede dört temel strateji ortaya konuyor: “1)Bireysel-toplumsal, 2)Ekonomik bütünleşme-sosyal bütünleşme, 3)Devlet-sivil toplum, 4)Yerel-ülkesel”.^[10]

Bireysel çabalar aslında her toplumda yoksulların içinde bulunduğu şartları idrak etmesi, daha doğrusu kendini yoksul olarak kabul edip, bu noktadan toplum içinde daha ortalama ya da

^[10]TEKELİ, İ., Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu, TESEV, İstanbul, 2000, s.151.

ortalamanın üstünde bir konuma gelme isteğiyle verdiği mücadele ya da başka bir ifadeyle yaşama tutunma stratejileridir.

Pek tabii ki bu strateji, içinde bulunulan toplumun şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Fakat genel olarak örnek vermek gerekirse; bireysel olarak tüketim harcamalarının kısılması, göç etme, hanehalkı nüfusunu kontrol altında tutma ya da hem yoksulluğu hafifleten hem de diğer bir yanılla onu beslediği söylenen enformel sektörde çalışmak olarak sıralanabilir. Mücadelenin diğer tarafındaki toplumsal strateji ise Tekeli'nin ifadesi ile “mekansal-komüniter” bir stratejidir ve esas olarak bu boyutuyla, yeniden bir örgütlenme çözüm olarak görülmektedir.

Diğer mücadele biçimi ise yoksulluğun ekonomik mi yoksa siyasal süreçlerle mi çözüleceği üzerine kuruludur. Ekonomik boyutlu çözüm genel olarak istihdam yaratan, yoksulların gelirlerini artırmaya yönelik müdahalelerde bulunan bir makro ekonomik programdan bahsedilebilir. Bu konuda bir başka yaklaşım ise, “dolaylı”, “dolaysız” ve “radikal reform”^[11] şeklinde kavramlaştırılmaktadır. Fikret Şenses'e göre dolaylı yaklaşım, yoksulların yaşam standartlarını ekonomik büyümeyle artırmaya çalışan yaklaşımdır. Dolaysız yaklaşım ise temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik devletin ortaya koyduğu somut politikalar ve ekonomik anlamdaki kaynak transferleridir. Şenses'in belirttiği diğer bir yaklaşımda üretim araçlarının mülkiyetinin ve üretim ilişkilerinin yapısal değişimini öngören radikal dönüşümdür. Bu yaklaşımlar çerçevesinde özetlenebilecek olan ekonomik çözümün yanında siyasal çözüm ise yoksulların örgütlenmesi ile toplumsal alanda politikaların belirlenmesi aşamasında ve sonrasında belirleyici olabilmenin ya da temsil edilebilmenin önemi vurgulanıyor.

Bir başka mücadele stratejisi ise çözümün kimden geleceği noktasına odaklanmaktadır. Özellikle sosyal refah devleti uygulamaları çerçevesinde sosyal güvenlik hizmetlerini yaygınlaştığı ve yurttaşlık kavramından hareketle kamu hizmetlerinin, herkesin ulaşabileceği bir seviyede tutulduğu ve bu anlamda piyasaya müdahale edilip, düzenlemelerin yapıldığı bir perspektife sahiptir. Yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarına verilen önem ise bu kuruluşların etkinliği ve karar almada şeffaflıkları öngörülerek savunulmaktadır. Ancak sivil toplum kuruluşlarının örgütlenmelerinin genel olarak yerel düzeyle sınırlı kalması ya da şeffaf ve hesap verebilirlik kapasitelerinin düşük

[11] ŞENSES, F., Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 219-220.

olması gibi bir takım olumsuzluklarına vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla sivil toplum alanının yaratıcı ve katılımcı özelliklerinden yararlanmak fakat sivil toplumunda aynı zamanda sınıf temelli örgütlenmelerden oluştuğunu unutmamak gerekmektedir.

Tekeli'nin işaret ettiği son mücadele stratejisi ise yerel ve ülkesel çözüm yöntemidir. Özellikle 1980'lerden itibaren bu mücadele yöntemleri arasında yerel olana doğru bir kayma gözlenmektedir. Sosyal refah devlet anlayışının hakim olduğu dönemde “kurumlar ve yapılar” ön plandayken yeni dönem içinde bu kavramlar “ilişki ve süreçlere”^[12] kaymıştır. Yerel yönetimler ve yerellik vurgusu, içinde sivil toplum kuruluşlarının da bulunduğu bir yönetim anlayışını gündeme getirmiş ve bir çeşit merkezi yönetime alternatif bir çözüm olarak ortaya konmuştur.

Küreselleşme süreciyle birlikte bir anlamda yerel çözümlerin geliştirilmesi yönünde arayışlar başlamıştır. Ulus-devletlerin kamusal alandaki işlevlerinin azalması ya da azaltılması sonucunda yerel motiflere dayalı stratejilerin ve desteklerin gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle Güney Avrupa'da yoksullukla yerel anlamda mücadelede işleyen sosyal sistem, kapsadığı geleneksel ve özel sorumluluklar, aile ve cemaatler, enformel örgütlenmelere verdiği önem itibariyle yoksulluğa karşı geliştirilen mücadele, ülkemizle benzerlikler göstermektedir.

Küreselleşmenin şiddetini arttırmasına paralel olarak, yoksulluğun ulaştığı boyutlar nedeniyle, var olan ekonomik sistemin sürdürülebilirliğine dair tartışmalar başladı. Bu çerçevede, başta Latin Amerika ülkelerinde olmak üzere toplumsal tepkiler ya da patlamalar, hem çevre ülkelerde hem de merkez ülkelerde artmaya başladı. Bu artış ile birlikte IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, OECD ve Birleşmiş Milletler gibi, dünya çapında etkin örgütlerin yani kapitalist dünya sisteminin bir anlamda işleyişini sağlayan yapıların, küreselleşen dünya ekonomisiyle paralel gelişen rollerinin gereği olarak, sistemin devamlılığı için yoksulluğun kontrol altına alınmasına yönelik politikaların ve araçların arayışları içine girmeye başladılar.

Bu örgütler arasında da özellikle Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'nın son yıllarda yoksulluğa dair artan ilgileri, bu konuda ülkeler ve bölgeler bazında yapılan çalışmalar, oluşturdukları projeler ve finansal destekler dikkat çekici boyutlara ulaşmaya başlamıştır.

^[12] ŞENGÜL, H.T., Kapitalist Çelişki ve Siyaset, Wald Yayınları, İstanbul, 2001, s.58.

Burada vurgulanması gereken, özellikle dünya ekonomisinin küreselleşmesiyle beraber bu örgütlerin kapitalist sistemin düzenleyici unsurları olarak sorumluluğun öne çıkması öte yandan bu sistemin işleyişinden kaynaklı sosyal, siyasal ve ekonomik tıkanıklıkların çözümü ile özellikle çevre ülkelerin yaşadığı –yoksulluk gibi- sancıları hafifletme çabası olarak görülebilir.

1.5.1 Birleşmiş Milletler ve Yoksulluk

Birleşmiş Milletler oluşturduğu Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) aracılığıyla yoksulluğa müdahale etmeye çalışmaktadır. UNDP'nin önemi, kalkınmakta olan ülkelere hibe anlamında yardım eden bir kuruluş olmasıdır.

UNDP temel olarak özellikle 1990'lardan sonra tüm dünyada artan küreselleşme süreci ile beraber, giderek yoksullaşan ülkelerle, bu ülkelerde yaşayan yoksul kesimleri ele almıştır. Bu anlamda kurum öncelikle bir İnsani Gelişme Endeksi yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu yaklaşım etrafında, insanca ve kaliteli bir yaşam için gerekli olan eğitim, sağlık ve bilgiye ulaşma olanakları gibi göstergelerle bir insani gelişme endeksi oluşturulmuştur. Endeks sosyal ve ekonomik gelişmeleri, büyümeyle ilişkilendirmekte ve ülkeler arasında karşılaştırma yapılabilmeyle olanaklı hale getirmektedir.

UNDP'nin diğer bir yaklaşımı ise insani yoksulluk olarak ifade edilen yaklaşımdır. Bu yaklaşım, bireylere ait yaşamsal ihtiyaçlar dolayısıyla gerekli olan gelirden öte, bu bireylerin gündelik hayata katılımları ve temel toplumsal hizmetlerden yararlanıp yararlanamamaları nedeniyle doğan mahrumiyetleri ile ilgilenmektedir. Bu anlamda, İnsani Gelişme Endeksi ulusal çerçevede içinde insanların konumuna bakarken; İnsani Yoksulluk Endeksi daha farklı bir açıdan olaya yaklaşarak doğrudan bireysel durumu ile konuma bakmaktadır.

Şekil 3.1'de kısaca özetlenen ve UNDP tarafından kullanılan başlıca yoksulluk endeksleri olan İnsani Gelişme Endeksi (İGE), İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) ve Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi'nin (TBGE) özetleri verilmiştir.

UNDP'nin başlıca hedeflerinden biri gelir adaletsizliğidir. Kronik yoksulluk döngüsü içinde yaşayan yani günlük geliri 1 doların altında olan insanların sayısının, 1993-2015 yılları arasında kapsayan dönemsel politikalarla, dönemin sonunda yarı yarıya azaltmak hedefini önüne koymuştur. Diğer bir hedef ise en yoksul 5%'lik nüfusun ulusal tüketimini arttırmak ve ayrıca 1995-2005 yılları arasındaki dönemde, yetersiz beslenen çocukların sayısını yarıya düşürmek, 2005-2015 yılları arasında ise kalan yarıyı da yarı yarıya azaltmaktır. Keza, bütün dünyada okuryazar olmayan insanların oranını da 8%'e düşürmek başlıca hedefleri arasındadır.

Şekil 1.1 Bileşik yoksulluk endeksleri: Tanımlar

Endeks	Uzun Yaşam	Bilgi Düzeyi	İyi Yaşam Standardı
İGE	Doğumdan yaşam beklentisi	1) Yetişkin okur-yazarlık oranı	Kişi başına GSYİH (satın alma gücü paritesi, dolar)
		2) Birleşik okullaşma oranı	
İYE-1	Doğumdan 40 yaşına kadar yaşamama olasılığı	Yetişkin okur-yazarlık oranı	Ekonomik yoksunluk ölçüleri
			1) Kaliteli su kaynaklarından yoksun insanların oranı
İYE-2*	Doğumdan 60 yaşına kadar yaşamama olasılığı	İşlevsel okur-yazar olmayan yetişkinlerin oranı	2) Beş yaşından küçükler arasında düşük kilolu olanların oranı
			Yoksulluk çizgisinin** altında kalanların oranı
TBGE	Kadın ve erkeklerin doğumdan yaşam beklentileri	1) Kadın ve erkeklerin okur-yazarlık oranı	Kadın ve erkeklerin kazanılmış gelir tahminleri
		2) Kadın ve erkeklerin bileşik okullaşma oranı	

İGE: İnsani Kalkınma Endeksi; İYE: İnsani Yoksulluk Endeksi; TBGE: Toplumsal Cinsiyet Bazında Gelişme Endeksi.

(*) Bu endekste bunlara ek olarak toplumsal yaşama katılma ve ondan dışlanma kıstası olarak uzun dönem işsizlik (12 aydan fazla) oranına da yer verilmektedir.

(+) İlk, orta ve yüksek öğretim birlikte.

(**) Kullanılabilir medyan hanehalkı gelirinin %50'si

Kaynak: Fikret Şenses, a.g.e., s. 102.

Yoksullukla mücadelede belirtilen bu temel hedefleri gerçekleştirmek için yoksulluk içindeki ülkelerde ekonomik kalkınmayı sağlamak gerekmektedir. Bunun içinde ekonomik ve sosyal çevreyi büyütmek, yoksullara sürdürülebilir bir yaşamı güvence altına alacak programlar hazırlamak ve hayata geçirmek bir önkoşul gibi gözükmektedir. Örneğin; kadın erkek arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak ve kadının toplumsal statüsünü geliştirmek; ayrıca, yoksulların kullandığı çevresel kaynakların yeniden üretimini ve yoksulların sürdürülebilir besin kaynağını güvence altına almak gerekmektedir. Ancak, yukarıda belirtilen hedeflere ulaşma konusunda UNDP'nin önemli kısıtları olduğu görülmektedir.

UNDP'nin 2003 İnsani Gelişme Raporu'na göre; dünyada yaşayan 1.2 milyardan fazla insan, yani her beş kişiden biri, günde 1 dolardan daha az parayla yaşamaya çalışıyor. Örneğin; Afrika'nın Güney Sahra bölgesinde nüfusun yarısı günde 1 dolardan daha az bir miktar parayla yaşama mücadelesi veriyor. Gelişmekte olan ülkelerde her gün 800 milyon insan, Güney Asya'da her dört kişiden biri ve Güney Sahra bölgesinde ise her üç kişiden biri açlık sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca, dünyada yaşayan her 6 kişiden birinin okuma yazma bilmediği ve yaklaşık 115 milyon çocuğun okula gidecek olanaklarda yoksun olduğu belirtilmektedir. Bu çocukların %60'ını kız çocukları ve okuma yazma bilmeyen 876 milyon yetişkin insanın üçte ikisini de kadınlar oluşturmaktadır.^[13]

1.5.2 Dünya Bankası ve Yoksulluk

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 1976 yılında yaptığı bir konferansta bireylerin yaşamları için gerekli olan temel gereksinimler kavramını ortaya atmıştır. Bu temel gereksinimler şunlardan oluşmaktadır: *"1) Bir ailenin beslenme, barınma, giyim vb. özel tüketimi için gerekli minimumlar, 2) İçinde yaşanan topluluk için topluluk tarafından sağlanan toplu tüketim konusu olan gerekli hizmetler (güvenli içme suyu, kanalizasyon, elektrik, kamu ulaşımı, sağlık ve eğitim vb.), 3) Kendilerini etkileyen kararların alınmasına katılma, 4) Mutlak düzeydeki temel gereksinimlerin, temel insan haklarının daha geniş bir çerçevesi içinde karşılanması, 5) İstihdama temel gereksinim stratejisinin hem amacı hem de aracı olarak yaklaşılması."*^[14]

^[13] www.un.org.tr/undp_tur/hdr2003tur.asp, 12.12.2004.

^[14] TEKELİ, İ., a.g.e., 2000, s.143.

Yukarıda tanımlanan bu beş temel madde zaman içinde Dünya Bankası nezdinde de kabul görmeye başlamıştır. Böylece Dünya Bankası yorumları ve projeleri, bu gereksinimler çerçevesinde şekillenmiştir. Dünya Bankası 70'lerin başlarından itibaren sanayileşmeye dayalı büyüme modelini göz önüne alarak, ulusal kalkınma kredileri çerçevesinde az gelişmiş ülkelerde kent yoksulluğunu önlemek amacıyla yardım programları başlatmıştır. Bu krediler daha çok konut ve kentsel hizmetlerin sağlanması için gerekli altyapı ve ulaşım gibi alanlarda kullanılmak üzere tahsis edilmiştir.

Ancak 1980'lere gelindiğinde Dünya Bankası'nın Washington İttifakı çerçevesinde neo-liberal ekonomi politikaların uygulanmaya konulması noktasında, IMF ile birlikte hareket etmeye başladığı görülüyor. Kısa vadeli istikrar politikalarının hayata geçirilmesi konusunda IMF belirleyici olurken; orta ve uzun vadeli politikalardan olan özelleştirme, dış ticaretin serbest hale getirilmesi ve finansal alandaki liberalleşme hareketleri yapısal uyum programları çerçevesinde Dünya Bankası belirleyici rol oynamaktaydı.

1990'lı yıllardan sonra ise, 1980'ler boyunca giderek daha fazla serbestleşen ama çevre ülkelerin uyum sağlamak konusunda zorlandıkları ve diğer yandan yoksulluğun küresel ölçekte şiddetini arttırmasıyla beraber, Dünya Bankası da stratejilerinde bazı değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Bu noktada, 1990 Dünya Kalkınma Raporu bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Fikret Şenses'e göre; bu raporla birlikte Dünya Bankası'nın yoksulluğa yaklaşımı temel bir değişikliğe uğradı. Şöyle ki; Dünya Bankası yapısal uyum programlarının yoksulluğu artırıcı etkilerinin uzun bir süre görmezden geldiğini ifade ederek, yoksulluğu dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri olarak kabul etti. Bu çerçevede yani ekonomik gelişme ve yoksullukla mücadele de, özellikle yapısal uyum programlarından fazlasıyla etkilenen ülkelerdeki yoksulluğu azaltmak ya da önlemek için bir takım stratejileri de kapsayan programlar hazırlanmıştır.^[15] Örneğin; IMF, güçlendirilmiş yapısal uyum kredilerini, yoksulluğun düşürülmesi ile birlikte yüksek borç stokuna sahip yoksul ülkelerin dış borç yüklerini azaltmaları koşuluna bağladı. Keza, Dünya Bankası'nda yoksulluğun önlenmesi yönünde gösterilecek çabalara ya da politik amaçlara destek kredisi verme yönünde stratejik bir değişime gitti.

Böylece Dünya Bankası, yoksulluğun azaltılması ve de önlenmesi konusunda, başta yoksul ülkelere olmak üzere tüm ülkelere bir yol haritası çizdi. Temelde bir yöntem olan bu yol

^[15] ŞENSES, F., a.g.e.

haritası, birbirini bütünleyen üç seçenekten meydana gelmektedir. Bunlar; “i) *Yoksul insanlar için istihdam, kredi, yol, elektrik, ürünlerini satabilecekleri piyasalar, su ve sağlık gibi alanlarda yeni fırsatlar yaratılması ve bunun için eşitsizliklerin azaltılması ve büyüme.* ii) *Yoksulların, siyasal süreçlere ve yerel karar mekanizmalarına katılımının arttırılarak güçlendirilmeleri, bu bağlamda toplumsal cinsiyet, etnisite ve sosyal statüden kaynaklanan sosyal kurumsal engellerin ortadan kaldırılması ve kamu idaresinin, hukuk kurumlarının ve sosyal hizmet sisteminin etkinliğinin arttırılması ve topluma hesap verir özelliklere kavuşturulması.* iii) *Yoksulların ekonomik şoklar, doğal afetler, sağlık sorunları, sakatlık ve kişisel şiddete maruz kalma gibi olumsuz gelişmelere karşı güvenliğinin artırılması ve bu riskler azaltılarak yoksulların bunlara karşı koyma olanaklarının geliştirilmesi,*”^[16] olarak özetlenebilir.

^[16] ŞENSES, F., a.g.e., s.43.

2. KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye ekonomisinin 1980'den itibaren yaşadığı değişim ve dönüşüm sürecini açıklamaya dönük inceleme ve araştırmaların sayısı oldukça fazla. Keza bu süreci, ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel çerçeveleriyle irdeleyen yazın, geniş bir düşünsel arka plana sahip. Bu düşünsel üretim, Türkiye'nin ekonomik olarak sahip olduğu olanaklar ya da olanaksızlıklar, avantajlar ya da dezavantajlar, sürdürülebilirlik ya da sürdürülemezlik, adil bölüşüm ya da adaletsiz bölüşüm gibi çeşitli dinamikleri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Söz konusu süreci daha iyi irdelemek için, çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine eklenme kararlılığını ve bu süreci büyük oranda tamamladığı 1984'ten sonraki yapısal değişimlerini inceleyeceğiz. Türkiye'nin 1980 sonrasında ekonomik alanda hızlı bir şekilde dünya ekonomisine entegre olduğu süreç ile birlikte gelir bölüşümünde yaşanan değişimleri ve bu sürecin yoksulluğa etkilerini üçüncü bölümde ele alacağız. Bu çerçevede, 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan süreci, dünyada yaşanan küreselleşme süreci ile en anlamlı şekilde bağlayan dışa açık büyüme, artan rekabet ortamı, büyüyen dış borçlar, yüksek faiz, özelleştirme ve kamu harcamalarını kısımaya çalışan devletin değişen rolü çerçevesinde, değişim izlenmeye çalışılacaktır.

2.1 Küreselleşme Sürecinin Gelişimi

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren bir uluslararası kavram olarak "küreselleşme"nin sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik referanslarda, sihirli bir anahtar kelime olarak popülaritesinin ve kullanımının arttığını görmekteyiz. Bu nedendir ki; son yıllarda dünyadaki sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik dengeleri tarif ederken ya da açıklarken, küreselleşme kavramının hep belirleyici önemde oluşunu gözlemleyebiliyoruz. Küçülen dünya ve bununla birlikte artan sosyal, siyasal ve ekonomik bütünleşme düzlemi üzerinde, toplumlar geleceklerini tasarlarırken ya da bu tasarı mekanizmaları ellerinden alınırken temel bir referans noktası olarak, küreselleşme kavramı hep öne çıkmaktadır. Hayatımıza bir biçimde taraf olan ve bu alanda etkin ve de yetkin müdahalelerde bulunan politikacılar, bürokratlar, medya, sivil toplum kuruluşları, patronlar, askerler ve üniversitelerden aydınlara kadar uzanan geniş bir kesimin bu kavramı içselleştirdiği görülüyor.

Küreselleşme sürecini doğuran ve bu sürecin temel tetikleyicisi olan etkileşimler ise sanayi toplumundan bilgi toplumuna, emeğe dayalı teknolojiden mikroçip teknolojisine, ulusal ekonomiden küresel ekonomiye, merkezi yönetimden âdemi merkezîyetçi yönetime, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye ve evrensel insan haklarına kadar uzanırken; diğer yandan sosyal, siyasal, ekonomik, yönetsel ve örgütsel faaliyetlerde çeşitli dönüşümlerin ve değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur/olmaktadır.

Küreselleşme, dünyada sermayenin dolaşımının serbestleşmesi ve de büyük bir hızla artması, yeni teknolojilerin gelişimi, hızlanması, yaygınlaşması ve ucuzlaması yoluyla yeni yatırım araçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte giderek dünya gündemine oturmuştur. Teknolojik gelişimin artan hızı, firmalar, bölgeler ya da uluslar bazında, verimliliği ve rekabet yeteneğini enformasyon temelli bir ekonomiye bağımlı kılmaya başlamıştır. Böylece, üretimin devir hızı artmış; gelişkin iletişim ve bilgi akışı sistemleriyle, metaların dolaşımıyla ilgili devirler hızlanmış ve artmıştır. Ayrıca, tüketim düzeyleri de bütün bunlara paralel olarak yükselmiş ve merkezi faaliyetlerin emek, sermaye, hammadde, teknoloji ve yönetim gibi unsurları aynı örgütlenme yapısı içinde bir araya getirilmiştir.

Baskın Oran bugün yaşadığımızın, küreselleşmenin üçüncü ayağı olduğunu vurguluyor. *“Zaten, bu “Yeni Dünya Düzeni” terimi en azından 20. Yüzyılın başından bu yana üçüncü defadır kullanılıyor. İlk seferinde Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra barış antlaşmaları yapılırken (1919), ikincisinde de İkinci Dünya Savaşı içinde (1941, Atlantik Demeci) ortaya atılmıştı. Dikkat ederseniz her seferinde yeni bir kararsız dengeler bütünü ortaya çıkmış, her seferinde devlet sayısı artmıştı. ...Akılda kolay kalması için kabataslak tarihlerle söyleyeyim; bunlardan birincisini dünya 1490’larda, ikincisini de 1890’larda yaşadı, şimdi üçüncüsünü 1990’larda yaşıyor.”*^[17]

Şekil 2.1’e bakıldığında, birinci küreselleşmenin, denizcilikteki gelişmelerle başlayıp, keşifler ve siyasal boyutuyla merkantilizme evrilerek sömürgecilik aşamasına ulaştığı görülüyor. İkinci küreselleşmenin ise itici gücü sanayileşme olarak gözüktüyor. Coğrafik keşifler yoluyla batıya taşınan altın, gümüş vb. değerli madenler ve hammaddelerin etkisiyle hızlanan sanayileşmenin sonucu askeri işgaller, emperyalizm ile sonuçlanıyor. Şekil 2.1’den, bugün sözünü ettiğimiz “üçüncü küreselleşme” sürecinin ise üç önemli unsur tarafından tetiklendiği

^[17] ORAN, Baskın, www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale2.htm, 25.07.2004

görülyor: a) Çokuluslu Şirketlerin ortaya çıkması, b) İletişim Teknolojisindeki büyük gelişmeler, c) SSCB'nin dağılmasıyla, dünyadaki merkezi kutuplaşmanın sona ermesi.

Şekil 2.1 Küreselleşme süreçleri

	Birinci Küreselleşme	İkinci Küreselleşme	Üçüncü Küreselleşme
İtici Güç	Denizcilikteki gelişmeler, Merkantilizm.	Sanayileşme ve doğurduğu gereksinimler	1) 1970'lerde Çokuluslu Şirketler, 2) 1980'lerde İletişim Devrimi, 3) SSCB'nin yıkılmasıyla 1990'larda Batı'nın rakibinin kalmaması.
Yöntem	Önce kâşifler, sonra askeri işgal.	Önce misyonerler, sonra kâşifler, sonra ticaret şirketleri, en sonra işgal.	Kültürel-ideolojik etki. Böylece ülkenin her yanı (ekonomik, siyasal, sosyal) kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	Putperestlere Tanrı'nın dinini götürme.	"Beyaz Adamın Yüğü", "Uygarlaştırıcı Görev", ırkçı teoriler.	"En yüksek uygarlık düzeyi", "Uluslararası topluluğun iradesi", "Piyasanın gizli eli", "Küreselleşme herkesin ortak çıkarıdır".
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	"Globalleşme"

Kaynak: ORAN, Baskın, a.g.e., s.1.

Böylece batı, ekonomik, siyasal ve sosyal olarak etkinliğini artırarak ve sahip olduğu teknolojik gücünü de kullanarak, serbest piyasa mekanizması yoluyla "üçüncü küreselleşme" aşamasına ulaşıyor. Sonuç olarak, küreselleşmenin bu üç aşamasında da, toplumsal ve ekonomik alandaki belirli bir kırılma, kabuk değiştirme ve dönüşme/dönüştür(ül)me projeleri etkili olmuştur.

Bu üçüncü küreselleşme kavramı üzerinde yoğun tartışmalar devam etse de, pratik alanda yukarıda ifade edildiği gibi popüler bir küreselleşme söylemi içinde yaşıyoruz. Yaşadığımız zaman dilimi itibariyle toplumsal çözümlerin ya da çözümsüzlüklerin kendisini giderek yoğun

bir biçimde ortaya koyan küreselleşme gerçeğinden bağımsız ve onu dışarıda bırakan bir anlayışla ele alınıp incelenmesi mümkün gözükmemektedir.

Bu süreçle birlikte, uluslararası arenadaki politikaları belirleyen ve hayata geçiren küresel aktörlerin sayısında artışlar yaşandı. Buna paralel olarak, ulus devletlerin yanı sıra küresel etkinliğe sahip şirketler, dünyadaki politik arenada boy göstermeye ve politika belirlemeye ya da politikaları etkilemeye başladılar. Bunun doğal sonucu olarak, çokuluslu şirketler, dünyada gözlemlenen değişim sürecinde rekabet üstünlüğü elde edebilmek için yönetim anlayış ve yöntemlerinde değişime gitmeye başladılar. Bu yeni değişim ve dönüşüm sürecinin en temel ayağı olan bilginin, üretimin en önemli girdisi konumuna gelmesi nedeniyle şirketlerin rekabet gücü, insan kaynakları ve örgütlenme kapasitesi çeşitli alanlarda bilgi teknolojilerini kullanabilme ve bu sürece uyum sağlayıp sağlayamayla ölçülür oldu.

Böylece, neo-liberal piyasa anlayışı içinde rekabet üstünlüğünü elde etme motivasyonu ile hareket eden firmalar, enformasyon akışının etkin hale getirilmesi ile hem finansal alanda hem de mülkiyet alanında derinleşerek ve de küçük rakiplerini piyasadan silerek (ya da devralarak ya da yutarak), pazarda oligopol konuma gelebildiler. Keza, süreçle birlikte oligopol firmaların hüküm sürdüğü şirket çıkarları ile ekonomik sistemin genel çıkarları arasında bir kopuş yaşanmaya başladı.

Aynı şekilde dünyadaki mal ve hizmetlerin ticareti serbestleşirken, finansal piyasaları düzenleyen kurumsal yapılar birer birer ortadan kaldırılıyordu. Bunun zincirleme etkisiyle ulusal şirketler, bankalar ve yatırım kuruluşların önündeki engellerde tasfiye edilmiş oluyordu. Sanayileşmiş batılı ülkelerin, güçlü şirketleri başta olmak üzere, dünyanın dört bir yanındaki büyük şirketler çok kısa bir süre içinde hem birbirlerinin pazarlarına hem de yeni açılmış kırılğan ve güçsüz piyasalara kolayca yerleştiler. Bu şirketler sahip oldukları teknolojik üstünlüklerini de kullanarak, hızlı bir şekilde kâr elde edebilecekleri yatırımlara yöneldiler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bu yatırımların en önemli ayağını finansal boyut oluşturmaktadır. Elbette ki; bunun doğal sonucu olarak, bu yeni ve kırılğan ekonomik yapının her an istikrarsızlığa gebe olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2.1 incelendiğinde, çok uluslu şirketlerin ulusal ekonomiler karşısındaki gücü ortaya çıkmaktadır. Beş büyük şirketin cirosu Ortadoğu, Afrika, Güney Asya ve Güney Sahra ülkelerinin toplam GSMH'lerinden daha büyüktür. Türkiye'nin GSMH'si Ford'un cirosundan

küçük, Toyota'ninkinden ise büyüktür.

Tablo 2.1 ÇUŞ'ların ciroları ile ülkelerin GSMH'lerinin karşılaştırılması (Milyar Dolar)

General Motors	132.4	Toyota	81.3	Mısır	33.5
Endonezya	126.4	Portekiz	79.5	Nijerya	29.6
Danimarka	123.5	IBM	64.5		
Exxon	115.7	Venezuela	61.1		
Norveç	112.9	Malezya	57.6		
Güney Afrika	103.6	Unilever	43.7	En Büyük Beş Firma	526.1
Ford	100.1	Pakistan	41.9	Ortadoğu ve Afrika	454.5
Türkiye	99.7	Nestle	38.4	Güney Asya	297.4
Royal Dutch/Shell	96.6	Sony	34.4	G.Sahra Afrika	269.9

Kaynak : Serhat Yaşgöl, “Küreselleşme, Çokuluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği”, Küreselleşme, (Der. A. SOYAK), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s.225.

Örneğin; “UNDP'nin 1999 İnsani Kalkınma Raporu'nda; dünyadaki en büyük 100 ekonomiden 50'si ülke değil, çokuluslu şirket, Mitsubishi, Suudi Arabistan'dan, General Motors Yunanistan'dan, Norveç'ten veya Güney Afrika'dan daha büyük. En büyük 200 şirketin toplam yıllık gelirleri, dünya nüfusunun %80'inin yaşadığı 182 ülkeninkinden daha fazla. 4 trilyon dolarlık uluslararası ekonomideki bütün ticaretin üçte birinin aynı şirketin kolları arasında gerçekleştiği tahmin ediliyor. BM rakamlarına göre bir dizi sektörde tekelleşme eğilimi güçleniyor. Toplaşma, öncelikle bankacılık ve finans, medya ve eğlence ile iletişim teknolojileri sektörlerinde yaşanıyor. Ancak, yüksek profilli birleşmeler, otomobil ve taşımacılık gibi eski sektörlerde ve madencilik, ormancılık ve tarım gibi temel kaynak sektörlerinde de görülüyor. Alanlarındaki en büyük on şirket, telekomünikasyon sektörlerinin %86'sını, böcek ilacı sektörünün %85'ini, bilgisayar sektörünün %70'ini ve ilaç sektörünün %35'ini elinde tutuyor.”^[18]

Bütün bunlara paralel olarak, son otuz yılda küresel finans alanında eskiyle kıyaslanmayacak çapta büyük değişimler yaşandı. Ulus devletler birbiri ardı sıra yabancı sermaye yatırımları önündeki engelleri kaldırdıkça, dünyadaki döviz işlemleri hacminde büyük bir sıçrama

^[18] WAYNE, Ellwood, Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu, Metis Yayınları, İstanbul 2002, s. 50-51.

yaşandı. Gün içindeki döviz hareketlerinden kaynaklı sermaye mobilitesi, “1980’de toplam 80 milyar dolar değerindeyken, bugün küresel döviz piyasalarında günde 1,5 trilyon doların el değiştirdiği tahmin ediliyor.”^[19]

Gerçekten, otuz yıl öncesiyle kıyaslamakta bile zorluk çektiğimiz bir parasal miktardan söz ediyoruz. Ancak, bu finansal hareketliğin asıl şaşırtıcı yanı, reel üretimle herhangi bir ilişkisinin olmamasıdır. Yani başka bir deyişle, her gün fabrikalarda, tarlalarda ve üretim çeşitli alanlarında, dünyadaki milyonlarca emekçinin yarattığı ve ticarete konu olan mal ve hizmet ederinin, “sıcak para” döngüsünün miktarsal büyüklüğünün çok gerisinde kalmasıdır. “Yıllık küresel mal ve hizmet ticareti 1998’de 6,5 milyar değerindeydi, yani döviz piyasalarındaki 4,3 günlük ticarete eşitti.”^[20]

Küresel finansal hareketlerin seyri ile ilgili olarak yapılan birçok araştırma, son yıllarda doğrudan yabancı yatırımlarının, yabancı portföy yatırımlarına doğru kaydığını göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelere doğru kayan yabancı yatırımların toplamına baktığımızda, önemli bir miktarının portföy yatırımlarından oluştuğunu görebiliriz. Elbette ki bununda, başta ekonomik ve siyasal istikrarsızlık olmak üzere çeşitli nedenleri vardır. Ancak, “sıcak paranın”, uzun vadeli reel değişkenlerden çok, kısa vadeli ve önemli kazançlar peşinde koştuğunu da dikkate almak gerekir. Bu pragmatist davranışın doğal bir sonucu olarak, ulusal ekonomide ya da siyasal dengelerde en ufak kırılma ya da kriz sinyalinde, panik havası içinde zincirleme etki yaratarak, Asya Krizinde olduğu gibi, topyekün ülkeyi terk edebiliyor.

Tablo 2.2’den gelişen piyasalara doğru yönelen sermaye hareketlerinin seyriindeki değişimler net olarak görülebilir. Tabloda doğrudan yabancı sermaye yatırımları düzenli bir yükseliş seyri izlerken, banka kredileri ve diğer özel kredilerin içinde bulunduğu diğer net özel sermaye akımlarında bir azalış seyri görülmekte, sıcak para diye ifade edilen portföy yatırımlarında ise dalgalı iniş ve çıkışlar göze çarpmaktadır. Portföy yatırımlarının 1990 ve 1994 arasındaki yükseliş seyri Meksika Krizinin olumsuz etkisiyle tersine dönüyor ve 1995 yılında 42.8 milyar dolar düzeyine inmekle birlikte 1996 yılında yaklaşık iki kat artarak 85.2 milyar dolar civarına yükseliyor. Ancak 1997-1998 yılları arasında yaşanan Asya krizinin,

^[19] WAYNE, Ellwood, a.g.e., s. 67.

^[20] WAYNE, Ellwood, a.g.e., s. 67.

dünya piyasalarını etkilemesiyle yaşanan panik havasında, 0.7 milyar dolar düzeyi gibi çok düşük seviyeye gerilemiştir.

Tablo 2.2 Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımları (milyar dolar)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Toplam net özel sermaye girişleri	124.5	141.3	189.0	224.2	120.3	53.0	69.8	32.6	56.5
Net doğrudan yabancı yatırımlar	56.6	80.9	96.8	120.2	144.9	151.0	150.3	143.9	150.5
Net portföy yatırımları	81.7	110.2	42.8	85.2	42.9	0.7	21.5	25.0	20.2
Diğer net özel sermaye akımları	-13.9	-49.8	49.5	18.7	-67.5	-98.7	-101.9	-136.2	-114.2
Toplam resmi sermaye akımları	54.1	8.2	31.3	0.9	56.8	62.1	10.6	4.8	5.9

Kaynak : Nadir Eroğlu, “Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri”, Küreselleşme, (Der. A. SOYAK), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s.25.

Aynı şekilde, “1996’da Arjantin, Brezilya, Meksika, Tayland ve Güney Kore’ye yeni mali girişlerin toplamı 93 milyar dolardı. 1997’de aynı ülkeleri 105 milyar dolar terk etti; yani 12 milyar dolarlık net bir çıkış vardı. Kimse değer kaybeden yerel paraya ve mülke bağlı kalmak istemediğinden bütün yatırımcılar aynı anda çıkışa hücum etmişlerdi.”^[21]

Buradan hareketle istatistikî verilere baktığımızda, spekülasyona dayalı sermaye hareketlerinin reel üretimine dayalı ve uzun vadeli yatırımlar yapmak yerine, kısa vadede ve hızlı şekilde kâr getirebilecek kırılgan piyasalara yöneldiği görülüyor. Ancak ulusal ve uluslararası kuruluşların, ekonomik ve sosyal yapılar üzerinde olumsuz etkilere yol açan bu tür hareketleri önleme yönünde pek hevesli davranmadığı görülüyor. Halbuki birçok araştırma, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren mali piyasalardaki krizlerin, doğrudan küresel sermaye hareketleriyle ilişkili olduğunu vurguluyor.

^[21] WAYNE, Ellwood, a.g.e., s. 69-73.

Bütün bu gelişmelerle birlikte, birde madalyonun diğer tarafına bakıldığında; teknolojilerin hızla gelişmesi ile kolektifleşen ve devasa boyutlara ulaşan üretime karşın her gün daha çok insan, yaşayabilmek için gerekli olan üretim ve beslenme olanaklarından yoksun kalıyor ya da yoksun bırakılıyor. Örneğin, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu'na göre dünyadaki açlık ve temel sağlık sorunları, 13 milyar dolarlık harcamayla kabul edilebilir bir seviyeye indirilebilir. Buna karşın, Dünyada her yıl açlık nedeniyle 38 milyon insan ölürken, 800 milyon insan ise kronik yetersiz beslenmeden kaynaklı hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalıyor. Başta Afrika, Güneydoğu Asya ülkeleri olmak üzere, üçüncü dünya ülkelerinde hükümetler yurttaşlarının, sağlık ve eğitime harcadıklarının çok üstünde bir meblağı borç ödemesi olarak Kuzey'e aktarıyorlar.^[22] *“Nüfusun %40'nun 35 yaşına varmadan öldüğü Tanzania'da, borç ödemeleri sağlık harcamaların altı katı.”*^[23] Örneğin Türkiye'de, hızlı nüfus artışı ve buna paralel büyüyen sosyal güvenlik ve sağlık hizmeti gereksinimine karşın, *“10 yıl önce bütçeden sağlık Bakanlığı'na ayrılan payın 2001'de ancak yarısı ayrılabilirdi. Sağlık Bakanlığı bütçesi, genel bütçeden yüzde 2.3'lük pay aldı. Sağlığa ayrılan bütçe, Batı ülkelerinde milli gelirin yüzde 6'sını bulurken Türkiye'de yüzde 2 civarında. Her 5 Kişiden 1'i yeşil Karta Muhtaç. Faiz ödemeleri, milli gelirin yüzde 23'üne ulaşırken Hazine'den SSK ve Bağ-Kur'a aktarılan destek yüzde 2.6'yı ancak buluyor.”*^[24] Ve başta çevre, insan hakları, demokrasi alanında olmak üzere küreselleşmenin doğrudan ya da dolaylı sonucu olarak gösterilen benzer olumsuz örnekler çoğaltılabilir.

Örneğin; *“Birleşmiş Milletler Gelişme Raporu'na göre, 1996'da 348 kişi 100 milyar doların sahibiyken, 1997'de aynı miktarı bir araya getirmek için 225 kişi yetiyor. Sayı her sene düşüyor. Öte yandan global yoksullaşma gerçeği üretilen mal toplamını frenleyerek büyüme oranlarında problemler yaşanmaya yol açıyor.”*^[25] Aynı şekilde sosyal hizmetlerin piyasaya taşınması ile birlikte, bu hizmetlerin adaletli olarak ihtiyaç duyan insanlara ulaştırılması yönündeki politik tercihler ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla, sosyal hizmetlerin adil olarak bölüştürülmediği bir toplumsal yapıda sosyal adaletten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bunun sonucunda da, sosyal hizmetlerden yeteri kadar yararlanamayan

^[22] www.antimai.org/muh/kgor2000rp.htm. Gelişmekte olan ülkelerde her yıl beş yaşın altında ölen 11 milyon çocuğun yüzde 60'ının kötü beslenme ya da açlık yüzünden hayatını kaybettiği ifade edilirken, günde sadece 19 centlik (yaklaşık 266 bin TL) bir katkı ile Dünya Gıda Programı'nın bir çocuğun sağlıklı beslenmesini sağlayabildiği belirtiliyor, www.ajansspor.com/formula/haber.asp?haberID=81042, 20.11.2004.

^[23] WAYNE, Ellwood, a.g.e., s. 46-48.

^[24] SÖNMEZ, Mustafa, 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s.34-74.

^[25] AMİN, Samir, 12 Ekim 2003 - Monthly Review, Çev. www.sendika.org Ekim 2003, sayı 5.

toplumun yoksul/yoksun kesimi ile bu hizmetleri kendi ekonomik, sosyal ve siyasal konumu itibariyle satın alabilme gücüne sahip kesimi arasında ki toplumsal ayrışma ya da çatışma giderek derinleşip, büyüyecektir.

Ayrıca küreselleşme ile ilgili yapılan birçok ampirik çalışma, ulusal devletlerin kendi sınırları içindeki gelir dağılımını adaletsizliklerini azaltacak politikalar üretilmediklerini ve bu nedenle bölüşümdeki çarpıklığın artarak devam ettiğini ortaya koymaktadır. Başta ABD olmak üzere dünyanın birçok gelişmiş ülkesinde de benzer manzaralar görülmektedir. Örneğin; “Amerikan halkının kişi başına düşen GSMH 1973 ve 1994 yıllarında reel olarak artmasına rağmen işçi kesiminin $\frac{3}{4}$ ’ünün ortalama ücreti %19 oranında gerilemiştir. Piramidin en altında yer alan nüfus 20 yıl öncesine göre %25 daha az ücret almaktadır.”^[26] ABD’de “halen her 8 Amerikalıdan 1’i fakirlik sınırında yaşamaktadır.”^[27] Aynı şekilde Türkiye’de de benzer manzaralar var. “Türkiye’de çalışan nüfusun %49’unu oluşturan ücretlilerin milli gelirden aldığı pay 1996 yılında %25,8’di. Bu tutarın da %54’ünü kamu, kalanını özel kesim ücretlileri alıyordu. İşgücünün milli gelirden aldığı pay 1999’da %30,7’ye kadar çıkmıştı. Ama 2000 yılında tam 2 puan azalma oldu ve işgücünün payı %28,7’ye düştü. Bu düşüş 2001’de de devam etti.”^[28]

Küreselleşme süreciyle birlikte, sosyal refah devlet anlayışının önemini kaybetmesine paralel olarak gelir bölüşümündeki adaletsizliğin arttığı ve istihdama yönelik sosyal müdahalelerin terk edildiği görülüyor. Özellikle küresel rekabete vurgu yapan hükümetler, emek lehine olan sosyal amaçlı koruma mekanizmalarını tekrar gözden geçirerek, revize ediyorlar. Örneğin Avrupa ülkelerinde emek cephesinin, ekonomik durgunluk dönemlerinde artan işsizlikten korunmak için verdikleri mücadeleler sonucunda, şirketlerin, maliyetleri azaltmak için işçi çıkarma yönündeki politikaları zayıflatıldı ya da maliyetli hale getirildi. Bu yüksek maliyeti karşılayabilen şirketler –elbette, bunlarda tek el ve oligopol gücü elinde bulunduran şirketler- işçi çıkarmanın maliyetini göze alabildiler. Böylece, Avrupa ekonomisinde yeni işçi almanın zorlaştığı ve işçilerin, işten çıkarılmalarının güçleştirildiği bir dönem yaşanmıştır.

^[26] BOZKURT, Veysel, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.99.

^[27] MC GINN, Daniel; J. Mc Cormick, The Boom Generation, Newsweek International, 07/February/2000, s.21.

^[28] SÖNMEZ, Mustafa, a.g.e. s.128-145.

Bununla birlikte, sanayi işgücünün yoğun olarak bulunduğu endüstri toplumlarında yarı vasıflı ve vasıfsız ile vasıflı işgücü ayrımı yaratılarak, emek cephesinde ayrımlara gidildi. Böylece endüstri toplumunun en önemli ayaklarından biri olan sendikaların gücü giderek azaltıldı. Buna paralel olarak küreselleşme sürecinde sendikalar, başta Batı Avrupa olmak üzere, güçlü oldukları birçok ülkede üye sayıları ve etkinlikleri giderek zayıfladı. Sendikaların üye sayıları, OECD ülkelerinde son 20 yılda %36'dan %27'e gerilemiştir.^[29] Bunun doğal bir yansıması olarak, vasıfsız emeğin toplu pazarlık yapma, dolayısıyla ücret ve istihdam düzeyini koruyarak ya da yükselterek, insanca bir yaşamı güvence altına alacak yapıyı oluşturmaları zorlaştı. Keza, vasıflı emeğinde bireysel pazarlık yoluyla görüşme masasına oturması ya da oturmak zorunda kalması, işgücü piyasalarını esnekletirdi.

2.2 Küreselleşme Sürecine Giden Yolda Türkiye Ekonomisi

Türkiye'de 1980 öncesi uygulanan ithal ikameci birikim modeli, belirli bir iktisadi ve politik konjonktürün etkisi altında yürütülmüş ve bu model merkez ülkelerde başlayıp, çevre ülkelere doğru yayılmıştır. Söz konusu politik dönüşüm ile birlikte tüm çevre ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de değişen koşullara çabucak adapte olma anlayışı ile politik tercihlerini yeniden belirlemiştir. Bu nedenle, Türkiye'deki birikim süreci de ithal ikameci tarzda yapılandırılmış ve sürdürülmüştür. Ta ki bu model tıkanıncaya dek, o noktaya kadar yürütülen model, artık işlemez hale gelince ve dünya ekonomik dengelerinin de değişmesiyle birlikte, Türkiye'de diğer çevre ülkeler gibi yeni bir ekonomik ve siyasi yapılanmanın gereği olarak önceliklerini yeniden belirlemiştir. Böylelikle, bu yeni ekonomik ve politik değişimin gereği de yerine getirilmiş olunuyor ve gelinen noktada artık ihracata dönük birikim modelinin tek alternatif olduğu vurgusu öne çıkıyordu.

Türkiye'de ithal ikameci sanayileşmeye geçiş, karşılaşılan ödemeler dengesi sorununun büyümesiyle ile başlamıştır. Ama aynı zamanda iç pazara dönük, tüketim mallarına yönelmiş, özel sektör ağırlıklı bir sanayiye geçiş, uluslararası sermayenin de yeni yönelimlere denk düşmüştür. Özellikle İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında egemeni ABD, karşı karşıya bulunduğu mal ve dolar fazlasına pazar bulmak için bu tür yönelimleri cesaretlendirmiş ve desteklemiştir. Savaşın hemen sonrasında, Türkiye benzeri ülkeler için hazırlanan kalkınma

^[29] TOKOL, Aysen, Küreselleşme ve Endüstri İlişkilerine Etkileri, Alfa Yayınları, İstanbul:2000, s.141.

raporlarında, tüketim malları üretimine ağırlık veren, iç pazara dönük bir sanayinin yabancı ve ulusal sermayenin bir araya getirilmesi yoluyla kurulması yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Türkiye’de döviz rezervlerinin erimesiyle birlikte planlı kalkınma dönemi bir ekonomik ve siyasal bunalımla başlamıştı. Temel amaç dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarında yoğun üretimdi. Bu malların üretimi için gerekli olan hammadde ve sermaye malları dışardan ithal edilecek ve döviz kuru sabit tutularak sanayicilere destek olunacak; öbür yandan da gümrük duvarlarıyla mamul madde ithali zorlaştırılmakta, böylece sanayi kesimi korunmaya alınmaktaydı. Ancak iki aşamalı olarak planlanan bu sürecin ikinci adımı olan ara ve yatırım malları ikameciliğine yönelmeye ve bu sektörlerde ihracata başlamanın ilk adımlarının atılması gerekiyordu, ancak bu aşamaya geçişte sorunlar yaşanmış ve geçiş mümkün olmamıştır. Çünkü iç pazara dönük faaliyetlerinden yüksek kârlar sağlamaya alışmış sanayiciler, yeni ve aynı zamanda beraberinde riskler getirebilecek ara ve yatırım malı üretimine yönelme konusunda istekli davranmamışlardır.

Bu ekonomik modelle birlikte, özel sektörün yoğunlaştığı sektörler dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretimi yaparken; KİT’lerde bu sanayilere, dünya fiyatlarının altında düşük maliyetli girdi ve ara malları üretimiyle görevlendirilmişlerdi. Örneğin, otomobil üreten özel işletmelere, otomobil üretiminin ara malı olan yassı çeliği üretme görevi KİT’indi. Ancak, İthal ikameciliğin ikinci aşamasına geçilememesi nedeniyle, üretimde dışa bağımlılık oranının, modelin gereksinimlerine göre azaltılamaması; ithal ikameci sanayileşmede temel hedeflerin yakalanamaması sonucunu doğurmuştur.

İthal ikameci yaklaşım iç pazarı hedef aldığından, döviz kazandıracak dış pazarlar, dolayısıyla döviz girişi ihmal edilmişti. Ancak üretimin sürmesi için de girdi ve sermaye malları alımında dövize ihtiyaç vardı. İhracat yapamayan ekonominin, dövize gereksinimi olan sanayinin taleplerine cevap verememesi, sık sık döviz dar boğazı yaratacak, dışardan borç alınarak bu ekonomik krizlerin üstesinden gelinmeye çalışılacaktı. Ancak, borç bulmanın da bir bedeli olacaktı, bu bedel çoğu zaman ekonomik ve politik tavizler olacaktı; ancak borç bulunduğu sürece de ekonominin üretim dinamiği devam edecekti. Tam tersine yeterince borç sağlanamadığı sürece de, işletme kapasite kullanım oranları düşerek yatırımları etkileyecek, yatırımlar yarıda kalacak; bunun zincirleme etkisiyle maliyetler ve fiyatlar artacak böylece de işsizlik katlanarak büyüyecekti.

Dönem itibariyle, döviz kuru sabit tutulmuş ya da bu nedenle TL aşırı değerli hale gelmiştir. Bunun, dış ticaret üzerindeki etkisi ise ihracatı azaltıcı şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni ise ihracat dolayısıyla, ihracatçının TL cinsinden elde edeceği gelirlerle ilgilidir. Şöyle ki; sanayici, aynı ihracat hacmine karşılık, piyasada arz ve talebe göre belirlenmiş kur anlamına gelen denge kurunda elde edebileceği toplam gelire oranla, sabit kur nedeniyle düşük bir gelir sağlanacağına bilincinde olduğundan, ihracata yönelme gibi kârlı olmayan bir alana açılmak istemedi. Bilakis, sabit kur rejimi sürdürüldükçe girdileri ithal ederek yurt içinde üretip, içerde satmak ihracattan her zaman daha kârlı bir seçenek olarak görünmekteydi.

Ancak, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren enflasyonda büyük artışlar görülmeye başlandı. Bu aslında ithal ikameci büyüme modelinin girdiği dar boğazlardan biriydi. Şöyle ki; yüksek enflasyonla birlikte özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ithal ikameci sanayileşmenin dışa bağımlılığı arttığı gibi, krizler karşısındaki duyarlılığı artmış ve dışardan gelecek etkiler karşısında daha hassas hale gelmiştir.

Ayrıca, Türkiye'de ödemeler dengesi sorununun arttığı 1970'lerin başında, ara ve yatırım malları ikameciliğine yönelerek, ihracatını artırma arayışına girdi. Bu yolla döviz girdisi sağlanacak ve dışa bağımlılık adım adım azaltılacaktı. Ancak bu geçiş döneminde, dünya kapitalist sistemindeki kriz, sistemin yeniden sorgulanmasını beraberinde getirdi. Krizle birlikte, dış borçlanma şartları olumsuz etkilenirken, yabancı sermaye girişleri de beklenen düzeyin çok altında kalmıştır. Böylece, Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığı yükselmiş, dış şokların yıkıcı etkileri daha da artmış; yüksek enflasyonla beslenen dış krizin etkisi de büyümüştür.

Benzer şekilde ithal ikameci modelin, enflasyona yol açan faktörlerinden biri de KİT'lerle ilgili uygulamalarda yaşanmaktaydı. Bu birikim tarzı çerçevesinde KİT'lere, düşük fiyatlardan özel kesime girdi sağlama görevi verilmiştir. Böylece, temel mal ve hizmet olarak ifade edilen elektrik, taşkömürü, linyit, fueloil, benzin, motorin, gübre, PVC, çimento, şeker, gazete kağıdı, demir-çelik ürünleri, yoğunlaştırılmış bakır, PTT, havayolları, demiryolları, denizyolları ulaşımı ve taşımacılığı gibi mal ve hizmetlerin fiyatları, KİT'lerin yönetimlerince değil, genellikle Bakanlar Kurulu tarafından belirlenirdi. Bu fiyatlar, çoğunlukla maliyetinin altında belirlendiğinden, sözü çok edilen KİT'lerin finansman açığı da kaçınılmaz olarak artmıştır. Keza, fiyatlar KİT yönetimlerince belirlense bile KİT yönetimleri, iktidardaki siyasi partiler tarafından atandığından, iktidarın belirlediği fiyat seviyesinden farklı olamıyordu. Bu

politik tercih, 1970'lerdeki yüksek boyutlu bütçe açıklarının oluşmasına, dolayısıyla açığı kapatmak için karşılıksız para basılmasına ve de yüksek enflasyona yol açmıştır.

Tablo 2.3 1970'lerin ekonomik göstergeleri

Yıllar	Enflasyon Toptan F. % Artış	Döviz Kuru TL/\$	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Cari İşlem Açığı Milyon \$	GSMH Büyümesi % 1968 Fiy.	Dış Borç Milyon \$	İç Borç Milyon \$
1970	6.5	11.34	588	948	-171	5.8	2.297	24.9
1971	15.8	14.98	677	1.170	-109	10.2	2.467	29.5
1972	18.0	14.00	885	1.563	-8	7.4	2.567	33.0
1973	20.5	14.00	1.317	2.086	484	5.4	2.914	38.5
1974	29.8	13.74	1.532	3.778	-718	7.4	3.150	43.0
1975	10.2	14.31	1.401	4.739	-1648	8.0	3.250	66.0
1976	15.6	15.86	1.960	5.129	-2029	7.9	4.037	97.0
1977	24.1	17.83	1.753	5.796	-3140	3.9	4.609	134.0
1978	52.6	24.07	2.288	4.599	-1265	2.9	6.291	179.0
1979	64.0	37.55	2.261	5.069	-1413	-0.4	15.234	415.0

Kaynak: M. Sönmez, 1980'lerden 1990'lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi, Gerçek Yayınevi, İst., 1992, s.12.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan Türkiye'nin ekonomik durumunu, tablo 2.3'ten izlemek mümkün görünmektedir. Özellikle 1970 ile 1979 arasındaki on yıllık bir zaman diliminde enflasyon toptan fiyatlarda %6.5'ten %64.0 düzeyine yükselerek, dönem içinde yaklaşık 10 kat artarak, çok yüksek bir artış seyri izlemiştir. 1977 yılında %24.1 düzeyinde seyreden enflasyon oranı, 1978 yılında dünya petrol krizinin etkisiyle bir önceki yıla göre iki kattan fazla artarak %52.6 düzeyine çıkmış; yine aynı şekilde TL'de, dönem içinde enflasyona paralel şekilde değer kaybetmeye devam etmiştir. Ayrıca, dönem içinde iç ve dış borçlar, diğer olumsuz ekonomik göstergelerle uyumlu denilebilecek bir hızla artmıştır. 1970 yılında iç ve dış borç toplamı 27.197 milyon dolar düzeyinde iken, 1979 yılında 430.234 milyon dolar gibi astronomik bir düzeye ulaşmıştır. Aynı dönem içinde cari işlemler açığı, 1972 yılındaki görece bir düzelme sonrasında, giderek olumsuz bir seyir içine girmiştir. İhracat ve ithalat ise istikrarlı bir şekilde artmış; ancak, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1970 yılında %62 iken, 1977 yılında %30 düzeyine indikten sonra dönem sonunda %44 düzeyine çıkmıştır. Belki de bütün bu ekonomik gelişmeleri netleştirebilmek ve tamamlayabilmek için GSMH'deki

büyüme oranlarına bakmak yararlı olabilir. 1972 yılındaki %10.2 gibi rekor bir büyümeden sonra, 1977 yılına kadar %5.4 ile %8 arasında büyüyen GSMH, 1977 yılında itibaren sürekli bir düşüş seyri izleyerek 1979 yılında %-0.4 gibi negatif büyümeye dönmüştür.

Benzer ekonomik göstergeleri tablo 2.4'ten de izlemek söz konusudur. Şöyle ki; 1975 ile 1979 yılları arasında hızla krize doğru evrilen Türkiye ekonomisinin negatif görünümünü, söz konusu tablodan daha net görebiliriz. Dış borçları hızla artan, büyüme temposu düşen ve hatta negatife dönen, enflasyonu ve kamu kesimi borçlanma gereksinimi artan bir ekonomik tablo karşımızda duruyor.

Tablo 2.4 Krize gidiş yolundaki ekonominin göstergeleri: 1975-1979

Dönem	Yıllık ortalama artış(%)					GSİHM'da Pay (%)					Dış Borçlar/Milyon dolar ve (%)					
	GSMH	TEFE	İhracat	İthalat	KKBG	İç kaynak dengesi	1975	1976	1977	1978	1979	1-Orta ve Uzun Vadeli (%)	2-Kısa Vadeli (%)	3-Toplam Borçlar		
1975-1977	7.3	16.6	4.1	112.6	(-)6.5	-6	3579	4212	4819	6618	10048	75.8	57.5	42.1	48	73.9
1978	2.9	52.6	4.4	8.9	(-)3.3	-2.7	1155	3115	6620	7176	3556	24.2	22.5	57.9	52	26.1
1979	-0.3	63.6	3.7	8.7	(-)7.2	-2.0	4724	7327	11439	13794	13604	4724	7327	11439	13794	13604

Kaynak: G. Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 1.

2.3 Küreselleşen Türkiye Ekonomisi

1980'lerden itibaren dünya kapitalist sisteminin aktörleri, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi perspektifiyle paralel yeni bir neo-liberal yönelim çerçevesinde tüm ekonomik ve siyasal mekanizmaların yeniden yapılandırılması anlayışıyla harekete geçtiler. Bu anlayışın merkezinde devletin her türlü müdahalesinin en aza indirilmesi ve müteakiben kaldırılması; daha sonra ise devleti minimize ederek, ekonomik yaşamın dışına taşımaktı. Bu sürecin bir sonraki adımı ise, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisine entegrasyonu ile hızlanan küreselleşmeye paralel olarak ulus devletlerin ekonomik, sonrasında ise siyasal egemenlik alanının sınırlandırılması üzerine odaklanmaktaydı. Böylece hantal devletin yerine geçecek ve serbest piyasa düzeniyle uyumlu karar mekanizmalarıyla ekonomik ve siyasal kararların optimizasyonunun sağlanacağı düşünülüyordu.

Bu anlayış çerçevesinde, devletin geleneksel yapısında köklü değişimler ve reformlar yapılması gerekiyordu. Böylece, minimum devlet anlayışı doğrultusunda yoğun bir özelleştirme ile devletin dolayısız girişimci işlevinden arındırılması ve en temel kamu hizmetlerinin dahi "yaralandıkça öde" ilkesi doğrultusunda piyasaya terk edilmesi yönünde düzenlemeler yapılarak piyasa mekanizması işler hale getirildi. Serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde mal, hizmet ve sermaye hareketlerini engelleyen mekanizmaları ve yapıları kaldıracak biçimde tüm alanların yeniden tanımlanması anlayışı benimsendi. Örneğin; sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ve vergilerin indirilmesi sonucunda kamunun sosyal harcamaları azalarak devletin, ekonomiyi yeniden düzenleme işlevi elinden alındı.

Sonuç olarak, kapitalist dünyanın merkez ülkelerinde yeni bir birikim ve düzenleme tarzının çalışmaya başlaması, Türkiye'de de bu yeni politikaları gündeme getiriyordu. Türkiye'de 1970'lerin sonlarında büyük ölçüde tıkanma noktasına gelen ithal ikameci birikim modeli dolayısıyla bu yeni modele geçişin ön koşulları da hazırды. Böylece iç ve dış dinamiklerin ortak etkisiyle, 1980'ler sonrası Türkiye'sinde, çevre ülkelerin birçoğundan daha erken ve söz konusu politikalara geçiş sürecinin yaşandığı dönemde oldukça radikal bir dönüşüm başlatıldı. 24 Ocak Kararlarıyla birlikte 1980'deki ekonomik dönüşümün, 12 Eylül'deki askeri müdahalesiyle sosyo-kültürel ve siyasal yönden desteklenmesiyle birlikte Türkiye, ekonomik yapısını yeni baştan düzenledi ve rotasını dışa açılma yönüne çevirdi.

Ekonominin dışa açılma yönünde yeniden yapılandırılması, 1980 öncesinin içe dönük yapısının öğelerini adım adım dönüştürme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Aşırı korumacılık yerine ithalatın serbestleştirilmesi, aşırı değerli döviz kuru yerine günlük kur, negatif faiz yerine tasarrufları artırıcı pozitif faiz, korumacılıktan yararlanan iri ufaklı çok sayıda firma yerine büyük ve merkezileşmiş firmalar eliyle sanayi ve ticaretin yürütülmesi, fiyat denetimi yerine fiyat serbestisi, sanayide çeşitlenme yerine uluslararası iş bölümünün gerektirdiği ucuz emek ve tarımsal sanayilerde yoğunlaşma gibi temel dönüşüm öğeleri benimsendi.

Bu yeni politik dönüşüme uygun olarak, toplumsal dinamiklerin de ekonominin yapısına uydurulması/uyumlaştırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda dönüşüm süreci, 1980 öncesinin ekonomik yapılanmasının, başka bir deyişle sıkça yakınılan bürokratik devlet yapısının yeni baştan düzenlenmesiyle sınırlı kalmayıp geniş bir toplumsal çevreye yayılarak; toplumun üzerinde yükseldiği kültür, sanat, eğlence, tüketim kalıpları, dayanışma biçimleri ve bir bütün olarak toplumsal dinamikleri derinlemesine etkileyerek, dönüştürdü. Böylece, “12 Eylül Askeri rejiminin başbakanlık müsteşarı Turgut Özal önderliğinde yürürlüğe koyduğu 24 Ocak paketi, kısa sürede, istikrara dönmeyi ve borç ödeyebilmeyi tekrar sağlamak amacıyla dönük ekonomi politikaları içeren bir paket olmanın ötesine geçti.”^[30]

Şöyle ki; ekonomik dönüşüm ile birlikte eski yapıdan bir kopuşta gerçekleşmekteydi. Örneğin; ithal ikameci birikim modelinde ve buna uygun yapılandırılmış iktidar perspektifinde, ekonomik ve politik yapının gereği olarak devlet, sınıflar üstü uzlaştırıcı yapısıyla tüm toplumsal sınıflara eşit mesafede durmaya özen gösteriyordu. Karma ekonomi ve bunun en önemli ayağını oluşturan yol gösterici türden bir planlama ise yapının başlıca araçları arasında yer almaktaydı.

Ayrıca, askeri rejimle birlikte yürürlüğe giren değişim süreci, toplumsal, hukuksal ve kurumsal yapıları temelden değiştirme yoluna gitti. Ekonomide amaç, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisine entegrasyonu gerçekleştirmektir. Devletin önemli bir aktör olarak yer aldığı karma ekonomiden, KİT’lerin özelleştirilmesi ve devletin küçülmesi hedeflemesine geçildi. Köylüyü kalkındırma ve tarımsal yöntemleri geliştirme anlayışı, gelişmiş toplumlarda hizmetler kesimi en büyük paya sahip ve gelişmişliğin göstergesi olarak kabul edilip, terk edildi. Sosyal devlet mekanizmaları revize edilerek, yeni baştan

[30] KAZGAN, Gülten, Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, s.183.

anlamlandırıldı. İthal malı kullanma merakı ve zenginliğin popülerliği, alt gelir grubunun ve üretici emek kesiminin toplumsal konumu aleyhine yükselerek bireysel hegemonya anlayışına paralel olarak toplumsal alanda kendine yer edindi.

2.3.1 24 Ocak Kararlarının Küreselleşme Sürecindeki Önemi

24 Ocak Kararları, önceleri geçici bir kararlılık önlemler dizisi ya da özgün ifadesiyle istikrar tedbirleri olarak sunuldu. Ancak bu ekonomik ve politik düzenlemeler giderek süreklileşip, derinleşerek ve yeni destekleyici mekanizmalarla tamamlanarak; uzun dönemli bir dönüşümü, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda hedefleyen yeni bir toplumsal projenin başlangıcı oldu.

24 Ocak 1980 sonrası istikrar önlemleriyle kamu kesiminin daraltılması, sermaye ve emek piyasaları arasındaki dengenin arz ve talep koşullarına bırakılması hedeflendi. Fiyatlandırma sürecinin piyasa koşullarına bırakılmasının doğal sonucu, görece olarak bol bulunan işgücü fiyatının, yani ücretlerin düşük tutulmasıdır. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak sendikal hakların sınırlandırılması, yüksek maliyetli iç üretimden vazgeçilip dışarıya gidilmesidir. Sürekli devalüasyonlarla birlikte bu önlemler, dışa açılmacı ekonomik yapıyı ve gelişmeyi döviz getirisi eksenine bağlamaktaydı.

Yukarıda çerçevesi özetlenen ve yapısal bir dönüşüm hedeflenerek uygulanan politika modeli, temelde şu ana öğelerden oluşmaktaydı.

a) Finansal Alanda Serbestleşme: Mali alanda sıkı para politikası olarak adlandırılan deflasyonist, daraltıcı program öncelikle faize el atmıştır. Burada ilk temel adım faizlerin serbest bırakılması ve 1980'e kadar getirisi enflasyonun altında kalarak negatif duruma düşen faizi, enflasyonun etkisini elimine edecek düzeye yükselterek, pozitif faiz noktasına taşımaktı. Mevduatlara verilen yüksek faiz özel kesim tasarruflarını artırırken, kamu tasarrufları azalmış; diğer taraftan kredi faizleri de fırlatarak kısıtlı öz kaynak ve yüksek yabancı kaynakla çalışan şirketler, yüksek faiz maliyetleri altında kalınca iflaslar, el değiştirmeler ve tekelleşme süreçleri hızlanmıştır.

Merkez Bankası kredileri, yürütülen parasal politikaların önemli bir ayağı haline getirildi. Özellikle KİT'ler için kredi muslukları kısılmış, fiyat denetimi kaldırılarak ilgili komisyonun

denetimine son verildi. Daha da önemlisi kamu kesiminin üretimi olan mal ve hizmetlerinin fiyatları artırılmış; böylece, bu kuruluşlar zamlar yoluyla açıklarını kapatma seçeneği ile karşı karşıya kalmışlardır. Ancak, KİT'lerin fiyatları belirleme serbestisi biçimseldir. Şöyle ki; hükümet KİT yönetimini atadığına göre, fiyatlama sürecine her zaman müdahale etme gücüne sahip olmuş ve bu gücü kullanma konusunda da siyasal anlayışı ile uyumlu şekilde hareket etmiştir.

Ayrıca, finans sektörüyle ilgili yapılanmalar ise bir dizi yeni düzenlemeyi, kurumsallaşmayı ve finansal araçları devreye sokarken; sektörün dünya finans piyasalarıyla entegrasyonunu da hızlandırmıştır. Merkez Bankası yetkilerinin artırılması, Sermaye Piyasası Kurulunun oluşturulması, yeni menkul değerlerin piyasaya sürülmesi, yeni bankaların kurulması, bankalararası rekabetin oluşturulmaya çalışılması ve uzmanlaşmaya gidilmesi finans sektöründe liberalleşmeyle gelen yenilikler olmuştur. Bütün bu önlemler paketi, iç talebi kısmayı ve ihraç edilebilir ürün fazlası yaratmayı; böylece de iç tasarrufları artırarak cari işlemler açığını kapamayı ve büyüyen dış borç yükünü hafifletmeyi hedeflemiştir.

b) Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminde Serbestleşme: Dış ticaret alanında kotaların kaldırılması ve gümrük vergilerinin indirilmesi sürecinin kademeli olarak işlemesiyle ithalatta liberalleşmeye gidilmiştir. İhracatta ise olağanüstü teşvikler sağlanarak büyük sıçramaların ortaya çıkması sağlanmıştır. Böylece, Türkiye'nin dünya ticareti içindeki görece önemi yükselmiştir. İhracatı çekici kılan teşviklerin başında, sabit döviz kurundan günlük kur uygulamasına geçiş çok önemli bir adım olarak gelmektedir. Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi yönündeki mevzuat değişiklikleriyle kaynağı sorulmadan döviz tevdiat hesabı açılması, dövize endekli borçlanma araçlarının serbestleşmesi sağlanmıştır.

c) Çalışma Yaşamının Yeniden Düzenlenmesi: Dışa dönük birikim modeli, faizi ve mal fiyatlarını serbest bırakırken, ücreti baskı altında tutma anlayışı çerçevesinde oluşan politik argümana dayanır. Dış pazarda rekabet edecek maliyette üretim için, düşük ücret ve tarımdan sanayiye aktarılabilecek girdilerin fiyatlarının düşük tutulması, elbette ki bunun koşulları da; grevsiz ve işverenin istekleri doğrultusunda oluşturulmuş bir çalışma düzeni gerekmektedir. Bu fırsat, 12 Eylül'le birlikte sendikal faaliyetlerin askıya alınmasıyla doğmuştur. 12 Eylül askeri darbesi de, 1982 Anayasa'sına grevleri yasaklayan, örgütlenmeyi güçleştiren maddeler koyarak ve anti-sendikal düzeni kalıcılaştırma yoluna gitmiştir. Ayrıca, kamu harcamaları içinde sosyal nitelikte olanları azaltma, vergi politikalarıyla ücretli kesimin vergi yükünü

artırma, dolaysız vergiler yerine dolaylı vergilerin arttırılması, emek aleyhine bölüşüm dengesini bozan siyasal iktidarın, ekonomik ve politik tercihleri arasında yer alan araçlar olmuştur.

d) Maliye Politikalarında Düzenleme: 12 Eylül döneminde maliye politikaları, iç talebi kısmada önemli bir işlev görmüştür. Bütçelerin daraltılması ile kamu yatırımları azaltılmış, kredi musluklarından artık yaralanmayan KİT'ler, üreticiye ve küçük girişimciye kaydırılan vergi yükü iç talebin azaltılmasında etkili önlemler olmuşlardır. Maliye politikaları, 1980'lerin ikinci yarısında kamu alt-yapı yatırımlarının hızlanmasıyla tekrar önem kazanmaya başlamış; bu yatırımların iç ve dış borçlarla finanse edilmesi anlayışı sonraki yıllarda kamu maliyesini ciddi bir krizle karşı karşıya getirerek, 1990'lı ve 2000'li yılları da olumsuz etkilemiştir.

2.3.2 24 Ocak Kararları Sonrasındaki Ekonomik Süreç

Türkiye ekonomisinde, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren uygulanmaya başlanan, ancak 1980'li yıllarda itibaren bütünsel bir değişim projesi olarak hayat geçirilen ve 1988'den itibaren büyük oranda yerleşen serbest piyasa ekonomisi anlayışı ile beraber toplumsal alanda dengeler yeniden oluşturuldu. Bu anlayış çerçevesinde, ekonomik yapının dünya ekonomisine entegrasyonu amacıyla, yasal mevzuatta bir dizi yapısal değişiklik hızlı bir şekilde gerçekleştirildi. Böylece, bu yeni politik eğilim ve yönelim ile birlikte, sosyal-kültürel, siyasal ve iktisadi alanda dönüşümlerin yaşandığı sürecin işleyişi doğrultusunda önemli adımlar atılmış oldu.

Bu tarihi dönüşüm süreci ile beraber Türkiye ekonomisi, 1980-1983 arasında dünya pazarlarına açılmış ve bu süreci 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında tamamlamıştır. Böylece, ithalat rejimi serbest hale getirip, özellikle mal piyasalarında rekabet ortamı yaratılmak suretiyle, dünya pazarlarına giriş amaçlanmıştır. Bunun içinde sanayici, başta yüksek döviz kuru ve devalüasyonlar olmak üzere, dolaylı ve dolaysız teşviklerle ihracata yönlendirilmiştir. Ayrıca, mali alanda gerçekleştirilen yasal değişikliklerle birlikte, dünya finans piyasalarıyla bütünleşme ve mali piyasalarda serbestleşme sürecine girilmiştir. Bununla birlikte Türkiye ekonomisi 1990'lı yılların başından itibaren dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye ekonomisinin birikim ve bölüşüm biçimleri

derinden etkilenmiştir. Yine aynı şekilde, milli hasılanın yaratılması ve yeniden bölüşümüne ilişkin dinamikler yeni baştan belirlenmiştir.

Söz konusu dönemdeki ekonomik veriler, ihracata dönük büyüme modelinin, ekonomik ve sosyal olarak gidebileceği sınırlara kadar gittiğini işaret etmekteydi. Böylece yeni politik tercihlerle birlikte, Türkiye Ekonomisi'nde dışa açılma hedefi, reel üretim sektörlerinden, finans ve kambiyo hizmetleri kesimine doğru kaydırılmıştır. Söz konusu politik tercihin en önemli ayağı ise 1989'da sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıltmaların kaldırılarak, kambiyo rejiminin tamamıyla serbestleştirilmesidir. Buna paralel olarak, Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına entegrasyonu ile, küreselleşme sürecinde yeni bir dönemin kapıları açılarak, Türkiye'nin 1990'lı yıllara dışa açık bir makro ekonomik yapı ile gelmesi sağlanmıştır.

Böylece, yurt içi piyasalarda döviz kuru aşınması ve faiz oranları birbirlerine bağlanarak, ulusal Merkez Bankasının müdahale alanından uzaklaşmış ve ulusal finans piyasaları uluslararası kısa vadeli sıcak paranın spekülative akımlarına açık hale gelmiştir. Bu yapıyla birlikte, döviz kuru ve faiz oranları arasındaki son derece hassas dengeye dayanan büyüme süreci ya da hedefi, ulusal ekonomideki yatırım ve birikim önceliklerinin üretim dışı ve spekülative kazançla doğru yönelmesi sonucunda; istihdamın orta ve uzun dönemde daralması, gelir dağılımının giderek bozulması gibi yapısal sorunlar ortaya çıktı.

Bir başka yapısal değişim ise; serbest piyasa ve özel girişime dayalı neo-liberal ekonomiyi gerçekleştirmek ve devletin piyasaya müdahalesini en aza indirmek amacıyla, bir takım kamu kuruluşları yeniden yapılandırılıp piyasa işleyişine uyumlu hale getirilmesi oldu. Bu çerçevede, başta sigara tekelinin kaldırılması, madenlerin kamulaştırılması kararının iptal edilmesi ve KİT'lerin tek tek özelleştirilmesi gibi yasal mevzuatta çok önemli değişiklikler yapıldı. Ayrıca, serbest piyasa şartlarına uyum doğrultusunda KİT'lere, ürettikleri malların fiyatlarının tespit konusunda özerklik verilip, Fiyat Tespit ve Kontrol Komitesi kaldırıldı. Gübre, kömür, elektrik, demir ve deniz yoluyla yük taşımacılığı dışında kalan tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarının ilgili kamu kuruluşu tarafından serbestçe saptanabilmesine imkan sağlandı. Ancak bu görece bir özerklikti, çünkü yönetimi iktidardaki parti tarafından atanan KİT'lerin kararlarında, iktidardan bağımsız hareket etmesini ve fiyatları belirlemesini beklemek pek gerçekçi değildi.

Aynı şekilde, 1989 yılından sonra yapısal uyum politikalarında bazı yeni değişikliklere gidilerek dış finansal serbestlik uygulamasına geçildi. Bu dönemde, dış finansal serbestliğe geçmiş birçok gelişmekte olan ülkeye olduğu gibi, Türkiye'ye de aşırı bir yabancı sermaye girişi yaşanmuştur. Bu yönelme, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik konjonktür ve gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarının yüksek düzeylerde seyretmesi dolayısıyla, finansal sermayeye bir arbitraj olanağı sağlamaktaydı.

Bu dönemle birlikte, sermaye hareketlerinin liberalleşmesi daha da hızlandı. Daha nceki pek çok düzenlemeyle paranın ikamesine yönelik çalışmalar büyük oranda tamamlanmıştı. Ancak, 1989'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hakkındaki 32 Sayılı Karar ile finansal serbestleşme alanında çok önemli bir adım atıldı. şöyle ki; bu kararla birlikte sermaye hareketleri tamamen serbest hale gelmiş, böylece ülkeye sıcak para giriş ve ıkışları üzerindeki denetim kaldırılarak sermayenin serbest dolaşımı sağlanmıştır.

Söz konusu politikaların etkisiyle Türkiye'nin de içinde yer aldığı evre ülkelerde, mal ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesine paralel olarak, çokuluslu şirketler vasıtasıyla uluslararası sermaye hareketleri dünyanın dört bir yanına yayılarak, küresel bir ekonomi politikasının zemini hazırlandı. Bu politikaların, başta orta ve alt gelir grubu olmak üzere geniş toplum kesimleri ve evre ülkeleri üzerinde olumsuz yansımaları oldu. Örneğin Türkiye'de, 1980'den bu yana uygulanan neo-liberal politikalarla birlikte, son 24 yılın tam on yılını kapsayan; 1982-83, 1988-89, 1991, 1994, 1998-99, 2000 ve 2001 yılları ekonomik krizlerle geçti.

Aynı dönem içinde Türkiye, GATT Uruguay Round Görüşmeleri sonrasında ve Avrupa Topluluğuyla 22 yıllık geçiş döneminden sonra 6 Mart 1995'teki Ortaklık konseyi kararıyla gümrük birliği anlaşması ile tamamlanınca serbestleşme sürecinde yeni bir döneme girildi. Örneğin; 1980'li yıllarda dış ticaret hacminin GSMH'deki payı %15 iken, 1990'lı yılların ortalarında %45'e çıkmıştır. Ancak dönem itibariyle Türkiye, emek yoğun ilkel teknolojik mallar ihracat eden ülke olma konumunu korumayı sürdürdü.

Aynı dönem içinde, Türkiye'nin ihracatının ithalatı karşılama oranı %10 olurken; orta ve yüksek teknolojik mallarda bu oran %23, orta ve ilkel teknolojik mallarda %77, ilkel teknolojik mallarda ise %25 düzeyinde ihracat bileşimine sahipti. Keza, 1988-91 yılları arasında ticaret hacmi 1.1 milyar dolar iken, 1997'de 5.5 milyar dolara yükseldi. Ayrıca,

1980'li yıllarda toplam net sermaye girişi 1 milyar doları bulmazken, 1996 ve 1997 yıllarında tutar 9 milyar dolara yaklaşmıştır. Söz konusu dönem içinde sermaye girişi ve çıkışındaki istikrarsızlık önemli bir handikap olarak göze çarpar. İçerdeki yüksek reel faizlerin etkisiyle kısa vadeli yabancı sermaye içeriye akmaktaydı. Ancak çıkışlarda dikkate alındığında net sermaye girişi 1990'da %4.3'ten 1996'da %3.1'e gerilemişti.^[31]

Bir başka çarpıcı nokta ise, dönem boyunca sosyal harcamaların kısılması, savunma harcamaların yükselmesi ve giderek büyüyen borç faizi ödemelerinin bütçe içindeki payının artması olmuştur. Keza, 1993'te GSMH'de dolaysız vergilerin payı %6.4, dolaylı vergilerin payı %6.8 iken bu paylar sırasıyla 1996'da %5.9 ve %9.1, 1997'de ise %6.9 ve %10.1 olmuştur.^[32]

Ancak sermaye hareketlerindeki bu dalgalanmaya ve dolaylı vergilere kayışa rağmen; 1994 Krizinden itibaren sermaye akımlarına kısıtlama ve denetim uygulanmadı. Bunun yerine parasal bağımsızlık hem de dalgalı kur görelisi denetim altında tutuldu. Merkez Bankası, nominal kurların reel düzeylerini ayarlamak için konjoktüre göre ya da iç ve dış enflasyonu da göz önünde bulundurarak döviz piyasasına ya da sermaye hareketlerinin seyrine göre döviz ve para piyasasına müdahale etme anlayışını benimsedi. Faiz hadlerine ve döviz müdahale ederek TL'nin reel olarak değeri lenmesi ya da aşırı değeri kaybetmesini önlemeye çalışıyor. 1998'deki Kriz Türkiye'yi enflasyonu düşürme girişiminde harcamaları kısıtıldığı sırada buldu; 6 milyar dolardan fazla sermaye çıkış yaşandı ve faiz hadleri %148'e yükseldi. TEFE %50'ye doğru inerken ekonomi yükselen reel faizlerin etkisiyle daraldı, üretim düştü, işsizlik iflaslarla birlikte tırmandı.

Diğeri yandan 1998'in ikinci yarısında başlayan kriz, tarım kesimini olumsuz etkileyerek, üretimi düşürdü. Çiftçiler girdikleri borç yükü altında traktörlerini ve topraklarını satarak borçtan kurtulma çabası içine girdiler. Onlarca orta ve küçük işletme battı. Keza, 1980 yılında 13.5 milyar dolar olan toplam dış borçlar 1999 başında 104.5 milyar dolara çıkarak GSMH'nin yarısına ulaştı. Ve Türkiye yılda 11-12 milyar dolar dış borç taksiti ve faizi ödemek durumunda kaldı.

^[31] KAZGAN, Gülten, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 1999, s. 175.

^[32] KAZGAN, Gülten, (1999), a.g.e., s. 226-227.

Neo-liberal politikaların büyük oranda yerleştiği, 1986-1998 yılları arasında yapılan özelleştirmelerin toplamı 6.1 milyar dolara ulaştı. 1996 yılı verilerine göre 1985-1996 arasında toplam satış geliri 3.771 milyon dolarken buradan hazineye aktarılan miktar ise 1.162 milyon dolarda kaldı. Ayrıca 1994 Krizinden itibaren hızla artan işsizlik; 1997 Asya, 1998 Rusya ve Brezilya krizi ile birlikte konjonktürel olarak yayılan krizin etkisiyle giderek daha da olumsuz bir durum aldı. Örneğin ücretlerin seyrine bakıldığında; 1994 kriziyle gerileyen reel ücretlerin 1998 krizi sonrasında düşüşü devam etmiştir. 1998 kriziyle birlikte, üretkenlikle reel ücretler arasındaki farkın reel ücretler aleyhine daha da açıldığı, düşen reel ücretler nedeniyle istihdamın arttığı ve bununla üretim artışını yol açtığı söylenebilir. Ancak, 1992 ile 1997 arasındaki dönemde reel ücretler %19 oranında geriledi.^[33]

Ayrıca, Merkez Bankası ve ticari bankaların döviz rezervleri 1997'de 27.1 milyar doları buldu. 1998'in ilk çeyreğinde GSMH ve imalat sanayinin büyüme hızları sırasıyla %9 ve %8.4 oldu. Ancak krizle birlikte 7 milyar dolara varan sermaye çıkışı, kamu harcamalarında faizi %148'e yükseltmiş ve GSMH'yi düşürmüştür. 1998'in sonunda ise GSMH'deki artış oranı %3.8 düzeyine inmiştir. Kriz 1999 başından itibaren yoğunlaşmış ve dönem sonunda GSMH'deki düşüşle birlikte başta ticaret ve imalat sanayi olmak üzere birçok sektörde mutlak gerilemeler yaşanmıştır. Ve ekonomi İkinci Dünya Savaşından sonraki en büyük düşüşünü yaşayarak %6.5 oranında küçülmüştür.

Yine, Türkiye ekonomisindeki bütün bu değişim, dönüşüm ve kırılmaların tarım sektörüne yansımalarına baktığımızda; tarımın, yıllık ortalama büyüme oranınının 1980-90 yılları arasında %1.3 düzeyinde seyrederken, 1990-97 yıllarını kapsayan dönemde ise büyüme oranı %1.2 düzeyine gerilemiştir. Ancak her iki dönemde kaydedilen büyüme oranı, nüfus artış hızının altında kalmıştır.

Aynı şekilde, sanayideki yıllık büyüme hızı 1980-90 yılları arasında %7.8 iken, 1990-97 arasında %4.6'ya gerilemiş; hizmetler kesiminin söz konusu dönemde büyüme oranı %4.4'ten %3.7'ye, toplam ihracatın artış hızı ise, %16.9'dan %10.9'a gerilemiştir. En olumlu seyir ise kâr oranlarında yaşanmış ve Türkiye'nin en büyük ölçekli işletmelerinin faaliyet dışı kârları bu dönemde %50'nin üstüne çıkarak, %60'a yaklaşmıştır. Orta boy işletmelerde ise kâr oranı

^[33] KAZGAN, Gülten, (1999), a.g.e., s.227-335.

Tablo 2.5 Türkiye'nin başlıca ekonomik göstergeleri: 1980-1998

Yıllar	Ortalama Yıllık Artış Hızı %		GSMH'deki Payı %										
	Reel GSMH	Fiyat Düzeyi (Ort. TEFE)	Tasarruf Yatırım	Kaynak Dengesi	Cari İşlem Açık/Fazla	KKBG	Faiz Ödemeleri		İç Borç S.	Dış Borç S.	Dış Borç S.	Dış Borç Servisi/Mal İhracatı(Fob)	
1980-3	*2.3	51.2	17.0	-1.8	4.0*	5.3	0.5	0.5	1.0	15.3	24.1	17.3	67.2
1984-7	7.0	38.9	20.3	-1.1	1.7	4.7	1.1	1.3	2.4	21.0	40.6	29.7	50.3
1988	1.5	70.5	27.2	1.1	-1.8	4.8	2.4	1.4	3.9	22.0	35.0	40.7	56.4
1989	1.6	64.0	22.1	-0.4	-0.9	5.3	2.2	1.4	3.6	18.2	38.1	41.8	58.8
1990	9.4	52.3	22.0	-0.6	-1.7	7.4	2.4	1.1	3.5	14.4	42.7	49.0	55.3
1991	0.3	55.3	21.4	-2.3	0.2	10.2	2.7	1.1	3.8	15.4	46.8	50.5	54.9
1992-3	7.3	60.2	22.2	-2.7	-2.1	11.3	3.7	1.0	4.7	17.7	35.8	61.5	53.5
1994	-6.1	120.7	23.1	-1.4	-2.0	7.9	6.0	1.7	7.7	20.6	50.4	65.6	51.0
1995-7	7.0	81.0	20.7	-4.0	-1.6	7.5	7.2	1.1	8.4	19.92	45.2	82.7	39.9
1998**	3.8	71.8	20.5	-5.1	1.3	8.6	10.6	1.0	11.7	21.90	50.0	100.2	41.75

* 1980 ve1983yılları ortalaması

** 1998 Ocak-Eylül itibarıyla.

Kaynak: G. Kazgan, (1999), a.g.e., s.152.

%70'e ulaşmıştır. Dönem içinde imalat sanayi büyüme hızında, önceki dönemlere göre bir düşüş yaşansa da olumlu bir seyir gözlemlenmiştir. Örneğin; 1994'te 17.3 milyar dolar olan imalat sanayi ithalatı, 1997'de 37.8 milyar dolara yükselmiştir. Diğer bir olumsuz gelişme gelir bölüşümünde yaşanmıştır. Bu dönemde nüfusun yaklaşık %70'inin satın alma gücünde önemli bir değişiklik olmamıştır.^[34]

Tablo 2.5'e bakıldığında özellikler işletmelerin neden faaliyet dışı kârlara yöneldikleri daha net ortaya çıkacaktır. Şöyle ki; tabloda, 1980 ile 1998 yıllarını kapsayan dönemde, faiz ödemelerinin GSMH içindeki payının %1'den %11,7'e yükseldiğini, iç ve dış borç stoku payının ise giderek arttığı görülüyor. Ayrıca, ekonomik büyüme için kaynak oluşturabilecek tasarrufların ise GSMH'deki payının ise 1980-83 dönemi hariç %20 düzeylerinde seyrettiği görülmektedir.

Böylece Türkiye ekonomisi, 1990'lı yılların başında, ortasında ve sonunda olmak üzere üç kriz yaşayarak 2000'li yıllara girdi ve aynı şekilde, 2000'li yıllara da Kasım kriziyle başladı. Bu nedenle ekonominin yaşadığı Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından, özellikle kamu maliyesi ve bankacılık alanlarında yeniden bir yapılanma süreci hedeflendi. Bu sürecin amacı; kamunun mümkün olduğu kadar küçültülmesi, hesapların konsolide edilmesi, şeffaflık ve etkinliğin artırılması gibi ana hedeflerden oluşmaktaydı. Bu hedef çerçevesinde, kamu kesimi borçlanma gereksinimini (KKBG'yi) zaman içinde azaltmak ve kamunun özel sektör üzerindeki dışlama etkisinin bir şekilde asgari düzeye indirme yönünde görüşler belirtildi.

Ancak Türkiye ekonomisi, 1980'lerin başında girdiği dönüşüm sürecinden bu yana istikrarsız, sık sık durgunluk ve küçülmelerle sekteye uğrayan bir ekonomik yapıya bürünmüştür. Yaygın söylemle, sıcak para olarak nitelendirilen kısa vadeli sermaye giriş ve de çıkışlarına ve artan borç stokuna bağımlı büyüme stratejisi izlenmesi nedeniyle dışardan gelen krizler karşısında, ekonomik yapı çok fazla hassas hale gelmiştir.

Örneğin, 1997 ve 1998 yılları arasında yaşanan Güneydoğu Asya ve Rusya krizleri sonrasında, Türkiye ekonomisi ciddi bir durgunluğa sürüklenerek, borçların çevrilmesine yönelik büyüyen kaygılar ve kriz beklentisi nedeniyle Aralık 1999'da IMF ile Stand-By anlaşması imzalamak durumunda kalmıştır.

^[34] KAZGAN, Gülten, (1999), a.g.e., s.336.

2002 yılından bu yana ekonomik verilerde olumlu bir seyir izlenmektedir. Ancak, IMF endeksli sürdürülen yapısal reformlara ve programının hedeflerine sıkı sıkıya bağlılığın, piyasadaki aktörleri memnun etmesi bir yana, tablo 2.6'dan da görüleceği üzere resmi rakamlarla bile işsizlik oranı hala çok yüksek ve gelir bölüşümü adaletsizliği, yoksulluk sorununun çözümünde hala başat rol oynamaktadır. Bu nedenle ekonomik büyümeyi yalnızca ulusal gelirdeki yükselmeye değil, gelir bölüşümündeki adaletsizliğin düzeltilmesi ve yoksulluğu azaltmaya yönelik politikaların hayata geçirilmesi yönünde gösterilen kararlılığa da bakmak gereklidir.

Tablo 2.6 Türkiye ekonomisinde makro ekonomik gelişmeler

	2002	2003	2004
GSMH Büyüme Hızı	7.8	5.9	9.7 ¹
GSMH (Milyar \$)	181.7	238.9	283.9
Enflasyon (TÜFE, Yıllık % Değişme)	29.7	18.4	9.3
Enflasyon TEFE; Yıllık % Değişme	50.1	25.5	11.1
Konsolide Bütçe Borç Stoku (Milyar \$)	148.5	202.7	226.8 ²
İç Borç Stoku (Milyar \$)	91.7	139.3	159.1 ²
Dış Borç Stoku (Milyar \$)	56.8	63.4	67.7 ²
Toplam Dış Borç Stoku (Milyar \$)	130.3	145.8	153.2 ²
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)	-15.6	-22.2	-34.5
İhracat (Milyar \$)	35.9	47.1	62.7
İthalat (Milyar \$)	51.5	69.3	97.2
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)	-1.5	-8.1	-15.6
Cari İşlemler Dengesi / GSMH (%)	-0.8	-2.8	-5.3
Açık İşsizlik Oranı	10.3	10.5	10.0

¹ 2004 yılı 3. çeyrek itibariyle

² 2004 yılı Kasım ayı itibariyle

Kaynak: www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 22.05.2005.

Örneğin; tablo 2.6 incelendiğinde 2004 yılının ilk üç çeyreği itibariyle Türkiye ekonomisinin %9.7 oranında büyüdüğü görülmektedir. Ayrıca, söz konusu dönem içinde milli gelir 283.9 milyar dolar düzeyine yükselmiş; enflasyon ise bir önceki yıla göre düşüşünü sürdürerek TÜFE'de %18.4'den %11.1'e, TEFE'de ise %25.5'den %9.3'e gerilemiş; ancak, işsizlik oranında kayda değer bir düşüş yaşanmamıştır. Keza, ihracat gelirleri artarak 62.7 milyar dolar seviyesine yükselmiş; fakat, ithalattaki hızlı artış dolayısıyla cari işlemler açığı 15 milyar dolar düzeyinde seyretmiştir. Bir başka çarpıcı nokta ise; cari işlemler açığının temelinde yatan dış ticaret açığının büyük bir artış göstererek 34.5 milyar dolar seviyesine yükselmesidir.

Bu nedenle, Türkiye ekonomisinde üretkenliği artırmanın en önemli ayağı, üretim araçları kapasitesinin artırılması ve teknolojik ilerleme olarak gözükmektedir. Çünkü mevcut kapasitelerin kullanılmasıyla ve üretken kapasiteyi geliştirmeyen gelir artışlarıyla, sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturmak mümkün görünmemektedir. Bu bakış açısıyla olaya yaklaştığımızda, 2000 yılından beri Türkiye ekonomisinde gayrisafi sabit sermaye birikimine yapılan harcamaların azaldığı görülmektedir. Tablo 2.7'den görülebileceği gibi kamu kesiminin payı yıllar itibariyle azalmaya devam ediyor. Kaldı ki; 2003 yılında kamu gayrisafi sabit sermaye düzeyi bir önceki yıla göre %35.9 gibi yüksek bir oranda azalmıştır. Aynı şekilde tablodan, gelir artışlarının kaynağı olarak kapasite kullanım oranlarındaki artışların önemi öne çıkmaktadır. Ancak, burada spekülasyon sermaye girişlerinden kaynaklı ve talep eksenini etrafında dönen kapasite kullanım oranlarındaki artışta da dikkate almak gerekir.

Tablo 2.7 Yatırım ve kapasite kullanım oranları, (2000-2003)

	2000	2001	2002	2003
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (*)				
Kamu (*)	8711.2	5311.2	6534.9	6394.7
Özel (*)	3175.6	2578.7	3164.5	1837.4
Kapasite Kullanım Oranları				
Kamu	5535.6	2768.1	3379.4	4557.4
Özel	75.9	70.9	75.4	77.9
(*) Milyar TL	79.8	81.8	81.7	83.8
	74.4	66.7	72.8	75.1

Kaynak: www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 12.11.2004.

Ekonomik büyümenin olumlu seyrettiği ancak, gelir dağılımının giderek bozulduğu bir genişleme süreci ekonomik istikrar açısından bir takım dengesizliklere de yol açar. Bu açıdan mal ve hizmet piyasalarındaki dengesizlikleri, artan hayat pahalılığı, yoksulluk, gittikçe büyüyen işsizlik ve küçülen yatırımları gibi, ekonomik verileri de dikkatle izlemek gerekir.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin 2003 yılındaki konsolide bütçesinde, hizmet harcamaları kalemindeki daralma eğilimi sürmüş ve faiz harcamaları, vergi gelirlerinin %70'ine ulaşmıştır. 2003 yılındaki Vergi Barışı Yasa'sı ve Irak savaşı nedeniyle başta ÖTV oranlarındaki artış ve ek gelir yaratma anlayışına rağmen, mallar ve hizmetlerden alınan

dolaylı vergi yükünün artmaya devam ettiği görülmektedir. 1980'li yıllarda Türkiye'nin vergi ve diğer olağan gelirleri, toplam kaynakların %90'ı düzeyine ulaşırken, bu oran 2000'li yıllarda %40'lı düzeylere inmiş ve borçlanmanın oranı %60 düzeyine çıkmıştır. Belki burada daha çarpıcı olan veri, faiz ve anapara ödemelerinin Türkiye'nin olağan gelirlerini aşarak, 2000'li yıllarda iki katı düzeyine ulaşmasıdır.

Tablo 2.8 Kamu kesimi borç stoku (katrilyon TL)

	2001	2002	2003	2004.C2	2004.C3
Toplam Kamu Borcu(Net) (1)-(2)	160.6	216.4	251.4	265.4	272.5
(1) Toplam Kamu Borcu (Brüt)	190.6	257.6	297.7	318.2	329.3
İç Borç	125.5	154.8	201.3	215.9	224.5
Konsolide Bütçe	122.2	149.9	194.4	209.2	217.6
Dış Borç	65.1	102.8	96.4	102.3	104.8
Konsolide Bütçe	55.8	92.9	88.5	94.4	97.2
(2) Kamu Sektörü Toplam Net Varlıkları	29.8	41.2	46.2	52.7	56.7
GSMH	176.4	275.0	356.7	384.4 ¹	403.8
GSMH'nin %'si Olarak:					
Toplam Kamu Borcu (Net)	91.0	78.7	70.5	69.0	67.5
Toplam Kamu Borcu (Brüt)	108.0	93.7	83.5	82.8	81.6
İç Borç	71.1	56.3	56.4	56.2	55.6
Konsolide Bütçe	69.3	54.5	54.5	54.4	53.9
Dış Borç	36.9	37.4	27.0	26.6	26.0
Konsolide Bütçe	31.6	33.8	24.8	24.6	24.1

¹ 4 dönemlik toplam.

Kaynak: www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 22.05.2005.

Tablo 2.8 incelendiğinde, Türkiye'de kamu sektörünün 2001 yılı sonu itibariyle 160.6 katrilyon TL olan net borcunun, 2004 yılının üçüncü çeyreğinde 272.5 katrilyon TL düzeyine çıktığı görülecektir. Keza, kamunun net varlıkları ise 2001 yılı sonunda 29.8 katrilyon TL'den 2004 yılının üçüncü çeyreğinde 56.7 katrilyon TL düzeyine yükselmiştir. Bu nedenle, kamunun gerçek anlamda 329.3 katrilyon TL düzeyinde olan brüt borç stoku, net varlıklar kalemiyle revize edilerek aşağıya doğru çekilmiştir. Aynı şekilde, iç ve dış borç stokuna bakıldığında ise; konsolide iç borç stoku, AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılının Kasım ayında 154.8 katrilyon TL düzeyinde iken, 2004 yılının sonuna doğru 224.5 katrilyon TL düzeyine kadar çıkmıştır. Ayrıca dış borç, söz konusu dönemde 92.9 katrilyon TL'den 97.2 katrilyon TL seviyesine yükselmiştir.

Aynı dönemde faiz ödemelerinin bütçe içindeki payı %40,3 düzeyine yükselirken, oransal olarak GSMH'nin %13,3'üne denk düşen bir bölümü faiz ödemelerine gitmektedir. Keza, vergi gelirlerinin de %62,7'sini faiz ödemeleri almaktadır. Bir başka çarpıcı nokta; toplam kamu kesimi net borç stokunun milli gelire oranının %67,5 gibi oldukça yüksek bir düzeyde seyretmesidir. Bu politikaların bir yansıması olarak, yani kamu kaynaklarının büyük bölümünün faize aktarılmasının sonucunda, ülkenin gelir dağılımının giderek bozulması ve ekonomik yapıdaki istikrarsızlığın süreklileşmesi durumu ortaya çıkmaktadır.^[35]

^[35]www.bagimsizsosyalbilimciler.org, 12.11.2004.

3. TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK

3.1 Türkiye'de Yoksulluğun Gelişimi

Türkiye'deki yoksulluğun gelişimine bu bölümde değinilecek ve bugüne kadar ki yoksullukla, küreselleşme süreciyle paralel gelişen yeni yoksulluğun Türkiye'deki son durumu ilgili benzerlikler ve farklılıklar anlaşılmaya çalışılacaktır. Söz konusu anlama çabası içinde, önceki bölümlerde kavramsal çerçevesi çizilerek görünümüne değinilen küreselleşme ve yoksulluk olgusunun; Türkiye'deki etkileşimi incelenerek, bu etkileşim çerçevesinde yeniden tanımlanan sosyal politikalar mercek altına alınacaktır.

Bütün bu süreci anlayabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde oluşmaya başlayan sosyal politikaların, Türkiye'deki geleneksel sosyal devlet müdahalelerinin gelişimi üzerindeki etkilerine bakılacaktır. Ayrıca, sosyal devlet anlayışı ve toplumsal yapı bağlamında Türkiye'nin hızlı bir sanayileşme ve bununla paralel olarak kentleşme süreci içine girdiği dönemler itibariyle, ekonomik yapıdaki dinamiklerle devletin formel sosyal politikalarından olan istihdam, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve hizmet bağlamındaki sosyal müdahale alanında yaşanan gelişmeler incelenecektir. Burada vurgulanacak olan nokta, sosyal yardım ve hizmete dair devlet politikalarının diğer sosyal politika alt başlıklarına göre yetersizliği ya da böyle bir politik seçeneğin olmaması nedeniyle, yoksulların bu alanlardaki boşluğu geçeköndü, enformel ekonomi, aile, akrabalık ve hemşericilik ilişkileri gibi biçimsel olmayan kanallarla nasıl doldurmaya çalıştıklarına bakılacaktır.

Bu anlamda sosyal politikaların ülkemizdeki gelişimine baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki modernleşme çabaları ile birlikte, özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bu politikalara kayış yönünde hızlı bir değişimin yaşanmaya başladığını görebiliriz. Modernleşme çabası içine giren Osmanlı İmparatorluğu, modern devletlerin kamusal alana müdahale etme gerçekliğinden hareketle daha önceki politikalarını gözden geçirme ihtiyacını hissetmiş ve bu ihtiyaçla birlikte, merkezi devlet kuralları çerçevesinde kamusal hayatı düzenleme girişimlerine hız vermiştir.

Burada sözü edilen düzenleme ya da müdahale, modernleşme çabalarından önce de Osmanlı'nın geleneksel kurumları vasıtasıyla zaten söz konusuydu; fakat dönemin belirgin özelliği nüfusun üretken potansiyelini geliştirmek anlayışıyla paralel oluşan modernleşme

hareketi ve onun getirdiği yeni koruyucu ve sosyal düzenleme mekanizmalarından oluşmaktadır. Nitekim bu düşünsel ve politik değişimlerin sonucunda, sosyal vatandaşlık olgusunun dönem içinde uygulanmaya başlanan sosyal politikalara paralel olarak yavaş yavaş ortaya çıkarılma çabasına tanık olmaktadır. Özellikle İkinci Meşrutiyet sonrası artan bu çaba, bir tür siyasal modernleşme ile cemaat anlayışından toplum anlayışına, mekanik dayanışma ağlarından organik dayanışma yapılarına dönüşümü ve yeniden tanımlanmış kamusal alan ve onun temel belirleyicisi olan vatandaşlık kavramını oluşturmaya girişir.

Genel olarak zanaat ve loncalara dayanan ekonomik sistemde, buralarda çalışanlar tarafından oluşturulan ve bir tür sosyal güvenlik ağı olarak tanımlanabilecek Orta Sandığı ya da Teavün (Yardımlaşma) Sandığı olarak adlandırılan sandıklar oluşturulmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyetin getirdiği değişimin ardından devlet hizmetinde çalışan sivil ve askerlerin emeklilikleri devlet tarafından güvence altına alınmış, çalışanların ve ailelerinin yaşlılık, malullük ve ölümü halinde doğacak mağduriyetlerin önlenmesi amacıyla sigortalanması anlayışı gelişmeye başlamıştır.

Bu dönemde uygulanan sosyal güvenlik sistemi genellikle vakıflar ve imarethaneler boyutuyla sınırlı olmaktan çıkıp merkezi devletin faaliyetleri haline gelmeye başlamıştır. 19. yüzyılla birlikte sosyal devlet anlayışına zemin hazırlayan politikaları izleme çabası ile ülke çapında hastanelerin kurulması, eğitimin yaygınlaştırılmaya, sanayi mekteplerinin ve modern polis teşkilatı kurulmaya çalışılması; kent yoksullarının denetim altında tutulması için çeşitli nizamnamelerin yürürlüğe sokulması gibi düzenlemeler içinde bulunulmuştur.

Devletin merkezi otoritesi ve bununla birlikte modernleşme çabalarıyla değişen ekonomik koşullarında etkisiyle, sosyal boyutlu düzenlemelere verilen önemin arttığı görülüyor. Söz konusu politik dönüşümlerle beraber, yoksulların sayısındaki artışın farkına varılarak, bu yoksul insanları kontrol altında tutma ve yardım edilecek bireyleri belirleyebilmek amacıyla resmi ölçütler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu ölçütler ise; *“geçici veya beklenilmeyen durumlar sonucu oluşan maddi zorluklar, ya da yaşlı, sakat, dul ve hasta olarak sıralayabiliriz”*^[36] Yüzyılın sonlarına geldiğimizde ise, bütün bu çabalara karşın devletin

^[36] ÖZBEK, N., Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.49.

hala sosyal hizmetleri yürütecek kurumsal yapısı oluşmamıştır. Genellikle cemaatlerin yardım kampanyaları dolaylı yoldan desteklenmiş ve bu faaliyetlerin tepeden kontrol altına alınmasına çalışılmıştır. Böylece sosyal yardım alanındaki faaliyetler, Fukaraperver Cemiyetleri vb. çeşitli hayır cemiyetlerinin faaliyetleri üzerinden yürütülmüş, devletin ve merkeze bağlı yerel unsurlarında bu tür cemiyetlere yardım yapması yoluyla söz konusu faaliyetler desteklenmiştir.

Ancak, cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'de sanayileşme ve kentleşme olgusunun hızlanmasına paralel olarak ekonomik ve sosyal politikalarda bir dönüşüm yaşandı. Bu dönüşüm, siyasal ve sosyal alandaki olguların tanımlanmasına da yansımış ve başta yoksulluk olmak üzere, benzer sosyal ve ekonomik problemlerin gelişen ekonomik sistemle, yani kapitalist yapılanma içerisinde anlamlandırılması anlayışı benimsenmiştir. Örneğin; tek parti döneminde sınıfsal bir ayrımı reddedilerek, kaynaşmış bir halk tarifi yapılmıştır. Bu anlayış üzerine kurgulanmış resmi ideoloji ve bu amaçlar etrafında yürütülen modernleşme çabaları, yasal anlamda vatandaşla devlet arasındaki hukuksal ve siyasal iletişim kanallarını ve kurallarını belirlemeye çalışmıştır. Özellikle cumhuriyet öncesi, 19. yüzyılda, girilen modernleşme çabaları ve buna paralel getirilen yeni yasal düzenlemelerin eksik bıraktığı yerleri doldurma faaliyetleri sürdürülmüştür.

Sanayileşme çabalarıyla birlikte hızlı bir biçimde ülke genelinde kamuya ait işletmelerin kurulmaya başlanması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin bu dönemde yaygınlaştırılması ile birlikte vatandaşlık kavramının gelişmeye başlamasına rağmen; gerçek anlamda sosyal politikaların, yani sosyal güvenlik, sendikal örgütlenme hakkının sağlanmasına yönelik vb. politikalar, İkinci Dünya Savaşının sonrasında oluşmuştur.

Şöyle ki; 1940-1970 dönemleri arasında uygulanan ekonomi politikalarının sonucunda, Türkiye'de modern anlamda sınıflar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1960'lardan itibaren ekonomide kalkınma planları hazırlamaya ve uygulamaya başlayan Türkiye, ithal ikameci ve sanayileşmeye öncelik veren bir model izlemeye başlamıştır. 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda genel olarak sanayileşme hedef alınmış, ama nüfusun %80'ini oluşturan tarım kesimi göz önüne alınarak, sanayi alanındaki gelişmeyle tarımsal gelişmenin dengesi gözetilmeye ve buna paralel olarak bu sektörlerdeki sosyal adalet, sosyal güvenlik ve fırsat eşitliği kavramının geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu dönemle birlikte uygulanmaya başlanan ithal ikameci politika, devletin korumacılığına dayalı, içe dönük

büyümeyle beslenen, üretim için gerekli ara malların ithal edildiği bir birikim biçimi olarak sürdürülmüştür.

Dönemin en belirgin özelliği, sanayi ve ticaret sermayesi arasında bir uzlaşmanın varlığı, sanayi üretiminin dış girdilerle sürdürülmesi ve tarımsal alandaki yüksek fiyat düzeyidir. Bu süreçle birlikte, enflasyon ve aşırı değerli döviz kuru politikaları dolayısıyla ekonomik olarak güçlenen sanayi sermayesi, siyasal alanda da etkin olmaya başlamıştır. Ayrıca, işçi sınıfının sendikalaşma düzeyinin yükselmesi ve ücretlerinin artışı ile beraber dönem içinde, özellikle orta sınıflar ve aydınların toplumsal konumu güçlenmiştir. Bunun nedeni; iç talebe bağımlı olarak sürdürülen ithal ikameci sanayileşme politikalarının başarısı ile ilgiliydi. Şöyle ki; bu politikalar, üretilen mal ya da hizmetin iç pazardaki talebinin istenilen düzeyde olmasına bağlı olarak sürdürülmekteydi. Talebin ise, istenilen düzeyde tutulabilmesi için ücretlerin yüksek düzeyde belirlenmesi gerekmektedir.

1980'lerin başına kadar, birinci kalkınma planını izleyen diğer planlar ve bir tür ulusal burjuvazi yaratma projesi gibi gözükten ithal ikameci model vasıtasıyla sanayileşmeyi hedefleyen Türkiye, yüksek oranlardaki fiyat artışları ve dış ödeme krizleriyle boğuşmak durumunda kalmıştır. Türkiye'de uygulamaya konulan bu ekonomik ve sosyal model, yatırım malları üretimine geçilememesi ve döviz kazandırıcı tek kaynağın tarım ürünleri ihracının olması, buna rağmen tarımsal gelişmenin sağlanamaması nedeniyle döviz talebi önemli ölçüde artmış ve sistem tıkanmaya başlamıştır.

Diğer yandan devletin, kentleşmeye paralel olarak ortaya çıkan konut sorunuyla ilgili olarak piyasa kuralları çerçevesinde ya da etkin kamusal müdahaleler yoluyla çözüm geliştiremediği söylenebilir. Buradan yola çıkarak, özellikle 1980'lere kadar Türkiye'nin yoksulluk sorununu ele alış biçimi, sosyal devlet olgusunun var olmaması ya da etkinsizliği boyutuna bağlansa da, ülkede uygulanan ekonomik politikaların ya da refah rejiminin enformel yapısının, yoksulluğu sistem dışında tutarak hafiflettiği gerçeğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Dolayısıyla ülkemizde, yoksulluk sorunu ve düzeyine ilişkin tanımları ve içerikleri belirleyen sorumlu bir kuruluştan bahsetmek zor görünmektedir. Formel dayanışma kurumları gündem dışında tutulmuş ve formel düzenlemelerle ilgili yapılar, genellikle aile dışı kalanlar ya da sorunlu aileler için oluşturulmuştur. Sosyal devletin asli görevleri ve

unsurlarının tasfiye edilmiş ya da bazılarının hiçbir zaman kurumsallaşamaması nedeniyle, Türkiye'de yurttaşlık temelinde ve batı normlarında, minimum düzeyde kalacak şekilde bile bireylerin temel hak ve ihtiyaçları güvence altına alınamamıştır. Oysaki sosyal politikalar, modern kapitalizmin gelişimi ile birlikte yoksulluğa yönelik devlet yardımlarının geniş, örgütlü ve merkezi programlar yoluyla, serbest piyasa ekonomisinin yarattığı eşitsizlikleri giderme ya da hafifletme kapsamında düşünülmüş ve geliştirilmiştir.

Aslında sosyal politikalar bu işlevinin yanı sıra, yani bir amaç olmanın yanında ayrıca araç görevi de görmektedirler. Şöyle ki; devletin aldığı çeşitli koruyucu önlemler, sağlık ve diğer yaşama koşullarının desteklenmesi ya da geliştirilmesi gibi politikalar, üretim artışını ve çalışanların verimliliklerini olumlu etkilemektedir. Fakat günümüzde, neo-liberal politikalar ekseninde gelişen küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, bu politikaların tasfiyesi gündeme gelmiştir. Bu noktada paradoksal bir duruma değinmekte yarar olduğu kanısındayız. O da şu; neo-liberal politikaların uygulayıcıları ve de teorisyenleri, aynı anda yoksullukla mücadele ve dayanışma kurumlarını geliştirme gibi söylemlere vurgu yaparken; bir yandan tasfiye edilen ya da oluşturulmayan sosyal güvenliğe dair kurumların ve hizmetlerin toplumsal alanda yarattığı güvensizlik duygusu, diğer yandan ise söz konusu duygunun ve durumun geçici çözümlerle iyileştirilme çabası öne çıkmaktadır.

Verili durumdaki yoksullukla mücadele konusunda, elbette ki kurumsal ve merkezi olmayan yerel sivil toplum kuruluşlarının ya da cemaat ve diğer geleneksel toplumsal yapıların çabaları büyük önem taşımaktadır. Ancak, yeni yoksulluğun çok boyutlu yapısı ve toplumsal genişliği göz ardı edilmemelidir. Çünkü küreselleşme ve küreselleşme sürecinin dünyada uluslara biçtiği farklı ekonomik roller ve söz konusu süreçten kaçınmanın olanaksızlığı dolayısıyla; yoksulluğa dair artan sorunların çözümünde bu kaçınılmaz dönüşümün, kimlerin lehine ya da aleyhine olacağına dair bir soruyu da gündeme getirmektedir.

Bu bağlamda, yoksullukla mücadelede alanında önemli sayılan ve sosyal politikalar sonucu oluşan sosyal koruma mekanizmalarından olan istihdam, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin yaygınlığı ya da gelişmişliği önem taşımaktadır. Türkiye'nin bu alandaki uygulamalarına baktığımızda, devletin istihdam ve sosyal güvenlik konularında yetersiz de olsa bir takım politikalar gerçekleştirebildiğini, ama sosyal yardım ve sosyal

hizmet alanlarını boş bırakıp bilinçli ya da bilinçsiz, toplumu enformel ağların işleyişine bıraktığını görmekteyiz.

3.1.1 Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Bir ülkede gelir dağılımının adaletsiz olmasının ya da başka bir ifadeyle, gelir dağılımı dengesizliğinin yapısal bir sorun haline dönüşmesi, yoksulluğu etkileyen faktörlerinden biri olarak kabul edilir. Bu nedenle gelir dağılımı ilgili verilerin toplanması ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Gelir dağılımı dengesi, yaygın olarak Gini Katsayısı ile ölçülür ve değeri sıfır ile bir arasında değişir. Gini eşitsizlik katsayısı ne kadar büyükse, yani bire ne kadar yaklaşırsa, yoksulluk ülkede o kadar yüksek; tam tersi durumda ise, yani sıfıra yaklaştığı durumda, gelir dağılımındaki eşitsizlik azalarak yoksulluğu önleyici etkide bulunur.

Gelir dağılımı ile ilgili araştırmalar, genelde iki farklı amaç doğrultusunda yapılırlar. Birincisi, gelir dağılımının eşitsizlik seviyesini ve belirli bir andaki görünümünü yakalamak ve de göstermek; ikinci amaç ise, ortaya çıkan farklı gelir dağılımı verilerinden oluşan eşitsizlik seviyeleri arasında karşılaştırma yapma olanağı bulmaktır. Bu nedenle, gelir eşitsizliği ölçüsünü hesaplayabilmek ve gelir dağılımlarını sıralayabilmek için pozitif ve normatif gelir dağılımı ölçüleri kullanılır. *“Pozitif ölçüler, gelirlerin birbirinden veya ortalama gelirden farklarının istatistiksel ölçümlerini kullanarak objektif anlamda eşitsizlik derecesini kavramaya çalışır. Normatif ölçüler ise toplumsal refahın bazı normatif görüşleriyle eşitsizliği ölçmeye çalışan ölçülerdir.”*^[37] Gini katsayısı, logaritmik sapmaların ortalaması, görelî varyans ve Theil endeksi pozitif gelir eşitsizliği ölçüleri, Atkinson endeksi ise normatif gelir eşitsizliği ölçüsü olarak kabul ediliyor.

Türkiye’deki gelir dağılımı dengesizliğine baktığımızda, çeşitli faktörlere bağlı olarak bu dengesizliğin değiştiği söylenebilir. Gelir dağılımı dengesizliğine yol açan faktörler, genel bir kabul ile üç ayrı grupta incelenmektedir. Bunlardan birincisi, gelirin elde edildiği kaynağına göre yapılan ayırmadır. Örneğin; ücret-maaş geliri, sermaye geliri, transfer geliri gibi gelirler bu gruba girer. İkinci ise, farklı ekonomik sektörlerle göre yapılan ayırmadır. Örneğin; tarım

^[37] Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, TÜSİAD, Aralık 2000, İstanbul, s. 38.

kesimi ya da tarım dışı kesim gibi, farklı sektörlerdeki gelir dağılımı verileri bu gruba girer. Üçüncüsü ve sonuncusu ise, gelir seviyesini etkileyen faktörler göz önüne alınarak yapılan ayrımdır. Bu ayrıma göre eğitim, istihdam, aile yapısı, sahip olunan iş vasfı, yaşanan bölgenin yapısı gibi özelliklerin, gelir dağılımı üzerindeki etkilerine bakılır.

Ayrıca, Türkiye’de gelir yoksulluğu saptanırken yöntem olarak görelî yoksulluk kavramından ya da yaklaşımından faydalanılmaktadır. Aynı şekilde, görelî yoksulluk seviyesi belirlenirken de, DİE’nin gelir dağılımı araştırmalarında kullandığı bireysel eşdeğer gelir yöntemiyle elde edilen veriler kullanılmaktadır.

Söz konusu yöntem esas alınarak, Türkiye’de 1987 yılında yapılan gelir dağılımı çalışmasında, en az tüketim harcaması yapan Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki tüketim düzeyi baz alındığında ve bu düzey yoksulluk sınırı kabul edildiğinde, yaklaşık olarak dört kişiden sadece birinin (nüfusun %24.36’sının), asgari düzeyde beslenebilecek bir gelire sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Her bölgenin ortalama tüketim harcaması dikkate alınarak bir hesaplama yapıldığında ise, yoksulluk sınırı daha da yükselmekte ve Türkiye geneli için görelî yoksulluk oranının %47.62’ye, kentlerde ise bu oranın %62.5’e yükseldiği görülmektedir. Yoksulluk, bir insanın hayatta kalması için gereken asgari beslenme düzeyi olarak kabul edildiğinde, Türkiye nüfusunun %14.24’ünün^[38] yani 10 milyon dolayında insanın; asgari harcamalar baz alındığında ise 16 milyon insanın -Türkiye’de yaşayan dört kişiden birinin- yoksulluk sınırında yaşadığı ortaya çıkmaktadır.^[39]

Ayrıca, Dünya Bankası’nın günde bir doların altında gelir elde edilmesi olarak belirlediği yoksulluk sınırına göre ise, Türkiye’de toplam nüfusun %2.4’ü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Buna karşın, insan onuruna yakışır bir biçimde yaşama düzeyini belirleyen insani yoksulluk oranına göre ise, Türkiye’de yoksulluk oranı %16.4’tür,^[40] yani Türkiye’de yaşayan her dört kişiden biri yoksullaştırıcı süreçlere karşı koyacak temel referanslara sahip değildir.

^[38] KABASAKAL, Mehmet, Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu Diyarbakır 29-31 Mayıs 1997, TESEV, 1998, İstanbul, s.32.

^[39] DANSUK, Ercan, a.g.e., 1997, s.224.

^[40] ORUÇ, Yeşim M., Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler, Toplum Bilim, Sayı:89, 2001 İstanbul, s.81.

Aynı şekilde ifade edersek, Türkiye'nin gelir dağılımındaki dengesizliklere paralel olarak seyreden bir yoksulluk düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Örneğin; DİE'nin 1994'te yaptığı araştırma sonucuna göre, haneler %20'lik dilimler halinde en düşük gelirden en yükseğe doğru sıralandığında, ortaya çıkan gelir paylarına göre en düşük gelir kesiminin milli gelirden aldığı pay %5 iken, en yüksek gelirli %20'lik kesimin aldığı pay ise %55 seviyesine kadar çıkmaktadır.^[41]

Yine, Mustafa Sönmez tarafından yapılan "2000'de Türkiye'de ve İstanbul'da Gelir Dağılımı" araştırmasına göre ise, Türkiye'nin en zengin 143 bin ailesi, toplam gelirden 6.5 milyon ailenin aldığı payı almakta olup, en zengin ile en fakir arasında 236 kat gelir farkı oluşmuştur. Gelir dağılımında ortaya çıkan bu dengesizlik, doğal olarak ülke olanaklarından yani mal ve hizmetlerden yararlanma düzeylerine de yansımaktadır. Örneğin; Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporunda, Türkiye'nin en yoksul %10'luk kesimin %2.3 düzeyinde ve en yoksul %20'lik kesimin ise %5.8 düzeyinde tüketim yaptığı belirtilirken; en zengin %10'luk kesimin %32.3 ve en zengin %20'lik kesimin ise %47.7 düzeyinde tüketim yaptığı belirtilmektedir.^[42] Bu panorama, ülkenin bir bölümünün sanayileşmiş zengin batı ülkelerindeki üst gelir grubu düzeyinde bir yaşam sürdürdüğünü, geride kalanların ise ciddi ekonomik zorluklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

3.1.2 Göç Olgusu ve Kentsel Yoksulluk

Kentsel yoksulluk sorununun 1990'lı yıllarda büyümesinde, dünyadaki yapısal dönüşüm politikalarının önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Şöyle ki; 1970'li yılların sonlarından itibaren özellikle çevre ülke ekonomileri, yapısal uyum ve istikrar politikaları ile liberalize edilmişlerdir. Ancak, bu tür dönüşümlerle birlikte işsizlik oranları, sosyo-ekonomik eşitsizlikler, gelir dağılımı dengesizliği ve yoksulluk çoğu zaman artmıştır. Örneğin söz konusu politikalar sonucu, toplumsal alanda dezavantajlı konumda bulunan çocuklar, kadınlar, göçmenler, azınlıklar vb. kesimler, sosyal refah harcamalarının azaltılması ya da kaldırılması dolayısıyla olumsuz etkilenmişlerdir.

^[41] KASNAKOĞLU, Zehra, Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu Diyarbakır 29-31 Mayıs 1997, TESEV, 1998, İstanbul.

^[42] GÖKTÜRK, Atilla, "Kentsel Haklar Kent Yoksullarını Kapsar İse...", Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, (Editör Y. Özdek), TODAİE Yayını No:311, Ankara, 2002, s.217-233.

Ayrıca neo-liberal politikalarla birlikte, sosyal ve ekonomik alanda gerçekleştirilen dönüşümlerle iş güvencesine yönelik uygulamaların esnekleştirilmesi ya da tamamen kaldırılması, emek piyasasının parçalanması, istihdam olanaklarının düşmesi ve işsizlik oranının yükselmesi gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Böylece istihdamın enformel sektörlere doğru kayması sonucu, kadın ve çocuk emeğinin kullanımının artması ile birlikte, sendikaların güç kaybetmesine paralel reel ücretlerin düşmesi, esnek çalışma ve esnek üretim sistemleri gibi yeni üretim organizasyonları uygulamaya konulmuştur. Keza, emeğin ve üretimin yeniden örgütlenmesine yönelik politikalar ile özelleştirme politikalarının, kentsel yoksullaşma sürecini hızlandırdığı ifade edilebilir.

Örneğin; BM Kalkınma Programının 1996'da açıklanan İnsan Kaynakları Gelişme Raporu'na göre; 1978'de gelişmiş ülkelerde kişi başına gelir düzeyi ortalaması 8500 ile 9000 dolara yakınken, gelişmekte olan ülkelerde –ki buna en yoksullar olan kesim dahil değil- 1500 dolar düzeyindeydi. Ancak, 1990'lı yıllara gelindiğinde, sanayileşmiş batı ülkelerinin gelir ortalaması 23.000 doları geçmesine rağmen, gelişmekte olan ülkelerde 2500 dolar düzeyinde seyretmektedir. Bir başka çarpıcı veri ise şöyle; 1960 ile 1991 arasındaki otuzbir yılda, dünya nüfusunun en üst %20'lik gelir grubunun, dünya gelirinden aldığı pay %70'den %85'e çıkarak, oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. En düşük %20'lik gelir grubu ise, dünya gelirinin ancak %1.4'ünü alabilmektedir. Türkiye'de bu manzara içinde yerini almaktadır. Örneğin; Türkiye'de 13 milyon kişi günde 2 dolarla, 1,5 milyon kişi ise günde 1 doların altındaki gelirle yaşamını sürdürmektedir.^[43]

Yoksulluğun nedenlerine baktığımızda, çok çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik faktörü bir araya getirip tartışmak ya da çözüm üretmek mümkün görünmektedir. Belki tam da bu nedenle, yoksulluğun bir boyutu olan kent yoksulluğunun sebepleri ve sonuçları üzerinde durmak gerekiyor. Buradan hareketle, özellikle Türkiye'de kent yoksulluğunun önemli bir ayağı olan göç olgusunu incelemek yararlı olabilir.

Türkiye'de kent yoksulluğuna dair manzaralar, sokakta çalışan çocuklara ait görüntülerin artmasına paralel olarak öne çıkmaya başladı. Özellikle 1990'lı yıllarda yaşanmaya başlanan zorunlu göç süreci ile birlikte, büyük kentlerindeki yoksulluk önemli bir sorun olarak görülmeye başlandı. Söz konusu süreçten kaynaklı olarak, hazırlıksız bir şekilde göç edip kente gelenler, kentte tutunacak sosyal ve ekonomik olanaklardan yoksun olduklarından,

^[43] www.undp.org.tr/undp_tr.htm, 18.12.2004

büyük oranda kentteki yeni yoksulları oluşturdu. Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği'nin (Göç-Der'in) 2002'de hazırlanan raporuna göre, 1989-1999 yılları arasında 3438 kırsal yerleşim birimi boşaltılmış dört ile dört buçuk milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin ve Diyarbakır gibi kentlerin merkezleri, göç eden insanların oluşturduğu varoşlar ya da gettolar ile tanıştılar. Dolayısıyla bu süreç, beraberinde demografik, çevresel, sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik bir takım keskin dönüşümlere yol açmıştır.

1980'li yıllardan itibaren büyük kentlerde, göç edenlerin sayısının yükselmesine paralel bir biçimde, gecekondu inşaatı üzerine çalışan kişilerin ya da firmaların ortaya çıkması ile, bu alanda ranta dönük arayışların hızlanması, beraberinde mafyalaşma sürecinin de yaşanmasına yol açmıştır. Kentlere dolan yoksul insanları bekleyen bir diğer olumsuzluk ise; 1990'lı yıllardan itibaren sermaye kesiminin, kentsel alanlarda orta ve büyük burjuvazi için lüks konut, iş ve alışveriş merkezleri yapımı, eğlence ve turizm yatırımları, özel sağlık ve eğitim kurumları üretme ve rantabilitesi yüksek arsa alımı gibi faaliyetleridir. Böylece, göç edenler için barınma sorunu en önemli sorunlardan biri haline gelmiş, pek çok göçer için kentin gecekondu mahallelerinde yerleşim yeri bulma olanağı tükenmiş ve kentin merkezine doğru sokulan derme çatma barakalar ile naylon çadırlardan oluşan bir yaşam alanı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yaşanan göçler, sosyalizasyon açısından da bir takım sorunları beraberinde getirmişlerdir. Şöyle ki; kente uyum olanaklarından yoksun kalarak, bütünleşemeyen bu kesim, yoksulluk olgusuna paralel asosyal ve dışlayıcı bir süreci yaşamaktadır.

Göç ederek kentlere yerleşenleri bekleyen yaşam biçimlerini, Sema Erder üç temel katagoride özetlemektedir. Bu katagorik ayrıma göre yaşam şartlarını iyileştirip yükselenler, izole olanlar ve yoksullaşanlardan oluşan bir toplumsal yapı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla göç süreci sonucunda kent yaşamı içinde, gerek iş gerekse konut gibi temel ihtiyaçlara ulaşamayanlar yoksullaşmaktadırlar. Bu kesimin en önemli handikabı ise, kendi iradeleri dışında toplumun dışına itilmiş olmalarıdır. Keza, *“yoksulluk-varsulluk çizgisinin bıçak sırtında gittiği bu ortamda, bazı haneler, hemşehrileri olsa bile, ilişki ağlarının dışında kalabilmektedir. Bu grup içinde yeni göç etmiş yoksullar, yetişkin yaşta hünersiz göç edenler; iş kazasına uğramış ve sakatlanmış hane reisleri; dullar; iş yaşamında başarısız olmuş ya da hemşehrilik ilişkilerinden dışlanmış haneler vardır. Bu arada Doğudan bugünlerde gelen Kürt göçünün de bu tür haneler yarattığı bir göç türü olduğunu belirtmekte yarar vardır. Doğudan yeni gelen göç dalgası eskisinden farklı olarak zincirleme göçün sağladığı esnek ve*

tedrici uyum olanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Çok çocuklu ve hünersiz yetişkinlerin olduğu bu hanelerin mevcut hemşehrilik ilişkileri içine girmeleri çok daha zor olmakta ve bunlar da yalnızlığa terk edilebilmektedirler. Bu grubun varlığı kökene dayalı ilişkilerin seçiciliğini ve kentte yoksulluğun bazı gruplar için yerleşikleşme eğiliminde olduğunu göstermektedir.^[44]

Yine bir başka araştırmaya göre, zorunlu göçle büyük kentlere yerleşenlerin yarısı yoksulluk sınırında ya da altında yaşamaya çalışmaktadır. Bu kesimlerin %6'sı herhangi bir gelire sahip değil iken, %40.5'inin ise yüz milyonun altında bir geliri vardır. Aynı şekilde, %45.5'inin geliri yüz milyon ile iki yüz milyon arasında değişirken, %8'inin ise iki yüz milyon ile üç yüz milyon arasında değişmektedir. Söz konusu araştırmaya göre, erkeklerin %29.3'ü işsiz; %29.9'u gündelik işlerde, %22'si seyyar satıcılık yaparak ve %11.4'ü ise niteliksiz işlerde çalışarak hayatını sürdürmektedir. Bu kesimlerin %98.3'ü çevreye uyum, dil ve kültür farklılığı, potansiyel suçlu görülme gibi çeşitli sosyal sorunları vardır. Örneğin; %84.8'i sağlık, %79.8'i beslenme, %54.9'u barınma, %91.6'sı iş bulamama, %49.5'eğitim, %50'si çevreye uyum, %32.3'ü ise dil ve kültür farklılığı sorunlarını yaşamaktalar. Bir başka çarpıcı veri ise, bu ailelerin ancak %1'inin devlet ya da yerel yönetimlerin sağladığı sosyal yardım ya da hizmetlere ulaşabilmesidir.^[45]

3.2 1980 Sonrası Değişen Yoksulluk

İkinci bölümde de bahsedildiği gibi, 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de serbest piyasa ekonomisini hayata geçirmek ve ekonomik büyümeyi sağlamak adına, serbest pazara ve finansal açılıma dayalı politikalara dönük bir takım dönüşümler gerçekleştirildi. Bu dönüşümlerle birlikte, ulus devletin olağan yapısı çerçevesinde geliştirdiği ekonomik ve sosyal belirsizlikleri önleyecek ve güvence sağlayacak mekanizmaları aşınmaya ve işlevini kaybetmeye başladı. Böylece yüceltilen tüketici toplum anlayışının, hızlı bir şekilde aşınmaya başlayan sosyal refah devlet anlayışının yerini almasıyla beraber, yoksulluk görünümleri de atmaya başladı.

^[44] ERDER, S., Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları, Toplum Bilim, Sayı:66, 1995, s.118.

^[45] BARUT, M., Zorunlu Göç Araştırması, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği, 2002.

Özellikle, küreselleşmeyle birlikte devletin küçültülmesi ve onun oluşturduğu kurumsal yapıların yeniden gözden geçirilerek, tasfiye edilmesi eğilimi tüm dünya da olduğu gibi Türkiye’de de tartışılmaya ve yaşanmaya başladı. Böylelikle verimsizlik ve hantallık nitelendirilmesiyle karşı karşıya kalan devletin kurumsal yapısı ve bu yöndeki tahayyülü, bulunduğu toplumsal ve ekonomik şartlara göre değişen sürelerde dönüşmeye başladı.

Bu süreç ile birlikte ulus devlet anlayışı ve denetimi gerilemiş, bunun yerine bireysel girişimcilik üzerine inşa edilen ekonomik ve sosyal bir yapı geçmeye başlamıştır. Söz konusu yapı, eğitim sistemi, işgücü piyasası, sosyal refah devleti gibi birçok toplumsal ve ekonomik alanda köklü değişim ve dönüşümü gerçekleştirmiş ya da gerçekleştirmektedir. Keza, bu neo-liberal politikalar ile birlikte uygulanan piyasa ekonomisi anlayışı, olağan yaşam alanlarındaki kavram ya da anlayışları alabildiğince atomize etmektedir. Böylece, ulusal çerçevede oluşmuş sanayi ya da tarım toplumunun, toplumsal kategorileri çözülmekte ya da değişmektedir.

Örneğin, küreselleşme süreci öncesi dönemin yoksulluk kavramları ile bu dönemin kavramları arasında farklı bir kategorik çerçeve bulunduğunu görmekteyiz. Ayrıca, sosyal refah devleti uygulamalarının serbest piyasa ve toplum ilişkisinde yarattığı uzlaşma ortamında, devletin sermaye birikimi sürecinde oynadığı rol nedeniyle, yoksulluğa müdahale edecek ve yoksulluğu azaltacak mekanizmaları harekete geçirebileceği bir işlevi vardı. Keza, bu işlev dönemin üretim koşullarına uygun bir yapılanmanın sonucudur. Özellikle pazar sorununu, ulus devlet sınırları içinde çözme anlayışına dayalı birikim modelinin iç pazara olan gereksinimi, iç pazarın yüksek talebe olan ihtiyacı, yoksullukla mücadelede önemli bir faktör olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle sosyal harcamalar, işlevsel olarak piyasa ve toplum arasındaki bağın kurulmasında oynadığı rol itibarıyla, bir yanı sıra ekonomik istikrarın sağlanmasında etkiliyken, diğer taraftan toplumsal yapının sosyalizasyonuna paralel olarak yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olmuştur.

Küreselleşme ile birlikte bu uyumlu ilişkilerin yerini, yeni bir piyasa anlayışı üzerine kurulu ilişkiler ağı almıştır. Böylece, sosyal refah devleti anlayışı çerçevesinde geliştirilen kamusal alan, yerini piyasa hegemonyasına dayalı alana bırakmıştır. Keza bu süreçle bağlantılı olarak, toplumsal kesimlerin sosyal haklardan ya da düzenlemelerden yoksun kalması, yoksulluk kavramını da değiştirmiştir. Yoksulluk kavramı iradi bir süreci ifade etmekten çıkıp, kamusal

alanın hegemonik ilişkileri içinde yer alamayan toplumsal kesimlerin karşılaştığı bir olguyu ifade eder hale gelmiştir.

Bu sürecin işleyişine baktığımızda, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun hızla yoksullaştığını, dünyada ki gelir dağılımı adaletsizliğinin arttığını, işsiz insan sayısının yükseldiğini görmekteyiz. Türkiye'nin de dünyadaki görünümle paralellik gösteren bir ekonomik ve sosyal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Şöyle ki; gelir dağılımı adaletsizliği artmakta, işsizlik oranları yükselmekte, göç eden insan sayısının yoğunluğuna paralel yeni kent yoksulluğu olgusu en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; sokakta yaşayan çocuklar, sokakta çalışan çocuklar, ucuz ve kaçak emek, esnek çalışma, taşeronlaştırma, özelleştirme gibi birçok sosyal ve ekonomik olgu yoksulluğu tetikleyen unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Ayrıca devletin kamusal harcamalarına baktığımızda, söz konusu sürece etki eden faktörlerin panoramasını daha net görebilmekteyiz. Örneğin; konsolide bütçe içinde dolaylı vergilerin ve faiz ödemelerinin payının hızla yükseldiği, sosyal nitelikteki harcamaların payının ise düştüğü gözlemleniyor. Böylece, sosyal refah devleti geleneği zaten zayıf olan Türkiye gibi ülkelerde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanlarındaki bu değişim ve dönüşüm sonucunda yoksulluk ve yoksunluk artmaktadır.

Örneğin 1980–2000 dönemi, borçlanmaya dayalı ekonomik yapı ve borçların sürdürülebilirliği eksenini üzerinden yürütülen istikrar politikaları ile sürdürülmüştür. Böylece, finansal piyasaların gelişimi ve bu alandaki kâr oranları üzerine oturtulmuş reel piyasa perspektifi dönemin en belirgin dönüşümü olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'de bu süreç, 1980'li yıllarda başlamış ve 1990'lı yıllarda daha belirginleşerek sürmüştür. Bu süreçle birlikte, borçlanma ve buna bağlı olarak yeniden yapılanan finansal sistemin ağırlığının fazlasıyla hissedildiği bir döneme girilmiştir.

Faiz ödemelerinin bütçe içindeki payının arttığı ve bütçenin diğer kalemlerinin buna göre pay aldığı süreçte, ekonomik yapı da giderek daha fazla finansal sisteme bağımlı hale gelmiştir. Toplumsal kaynakların finansal piyasalar aktarıldığı düzlemde, yoksulluk görüntüleri de gün be gün çoğalmıştır. Kaldı ki; bütçenin bu şekilde yapılanması, bütçeden eğitime, sağlığa, sosyal güvenliğe ayrılan payın azalması, yani devletin sosyal harcamaları kısması anlamı

taşımaktadır. Böylece, yüksek reel faize endekslenmiş bir ekonomide, sosyal ve ekonomik maliyetlerin ağırlığı yoksullaşmayı da artırmıştır.

1990'lı yıllardan sonra küreselleşme sürecini daha yoğun yaşayan Türkiye ekonomisi, dönem içerisinde yapılan bütçelerle sürece uygun bir yapıya entegre edilmiştir. Örneğin; sosyal amaçlı harcamalar ya da politikalar giderek ağırlığını kaybederken, dönemin belirleyici unsuru olan finansal piyasalar ve bunlara yönelik uygulamalar öne çıkmıştır. Küreselleşme süreciyle birlikte, birikim rejimi yapısı itibariyle, sosyal refah devleti ekseninde gelişen dolaylı transfer yerine, finansal piyasalar vasıtasıyla doğrudan toplumsal kaynakların transfer edilmesi süreci başlamıştır. Keza, 1970'li yıllardaki ekonomik krizden bugüne dünya kapitalizminin borçlanma görüngüsü üzerinde şekillendiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu nedendir ki; borçlanma süreci bir taraftan finansal sermayeye kâr getirecek alanlar yaratırken, diğer taraftan toplumsal düzeyde sosyal ve ekonomik dönüşümü gerçekleştirme ve uyumlaştırma işlevini yerine getirebilmektedir.

Ayrıca borçlanma, borçların sürdürülebilirliği ve finansal piyasaların istikrarı ile birlikte hükümetin mali disiplini sağlama yönündeki politikaları göz önüne alındığında, bu politik tercihın küreselleşme sürecinin sermaye birikim tarzıyla tutarlı bir görüntü sergilediği görülmektedir. Şöyle ki; vergilendirme politikaları kapsamında olaya bakarsak, harcamaların vergilerle finanse edilmesi çok tercih edilmezken, var olan vergi sisteminin ağırlıklı olarak dolaylı vergiler üzerine kaydırılması dolayısıyla, gelir dağılımının orta ve alt gelir grubunun aleyhine hızla bozulmasının yapısal etkenleri de hazırlanmış oluyordu.

3.2.1 1980 Sonrası Uygulanan Politikalarının Yoksulluğa Etkileri

24 Ocak 1980'de uygulanmaya konulan yeni politikalarla birlikte, Türkiye'nin ekonomik yapısında köklü değişimlere gidilerek, toplumsal olarak sosyal, kültürel ve siyasal boyutuyla farklı bir döneme girilmiştir. Söz konusu dönem içinde izlenen politikaların, gerçekleştirilen dönüşümlerin ve popülerleştirilen argümanların bir bütün olarak birbirleriyle uyumlu ve belirli kıstaslar içinde birbirlerini tamamladıkları söylenebilir. Yürütülen sosyal-kültürel, siyasal ve iktisadi politikaların ve de buna paralel gerçekleştirilen kurumsal ve yapısal dönüşümlerin birbirlerini tamamlayıcı boyutları oldukça güçlüdür. Gerçekleştirilen değişimin

ve dönüşümün önemli bir bölümü özgün iç koşullarıyla beraber, konjonktürel yansımalar şeklinde gelişmiş ve değişen sınıfsal dengelerce biçimlendirilmiştir.

Ayrıca, “son yıllarda izlenen politikaların benzeri koşullarla karşılaşan her azgelişmiş ülkede tek tip olarak uygulanmadığını, her ülkenin özgül iktisadi ve özellikle siyasi koşullarının, özgül sınıf dengelerinin ortaya farklı politika demetleri çıkardığını unutmamak gerekir. Örneğin son dönemlerde vergi yasalarına ilişkin olarak gerçekleştirilmek istenen değişiklikler, ne kısa vadeli ne de ihracata yönelik bir ekonomi hedefleriyle açıklanamaz. Bu değişikliklerin IMF paketinde çıktığı da söylenemez. Bu yasa değişiklikleri ile her şeyden önce bölüşüm alanında sermaye lehine uzun vadeli bir kayma amaçlanmaktadır ve değişiklikler ancak 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında oluşan yeni sınıf dengeleri sayesinde gündeme gelebilmiştir.”^[46]

1980’li yıllardan itibaren yaşanan politik değişim süreci çerçevesinde, devletin ekonomik yapı içindeki yeri ve işlevi yeniden tanımlanmıştır. Toplumsal, siyasi ve ekonomik önemi büyük olan ve gelir bölüşümünün de doğrudan etkili olabilecek KİT’ler, vergi düzenlemeleri ve kamu politikaları ilgili yönelimler küreselleşme hedefi çerçevesinde şekillenmiştir. Şöyle ki;

*Kambiyo politikaları alanında yapılan orta ve uzun vadeli değişiklikler ile daha düşük değerli kur politikasına geçilmiştir. Böylece, ithal ikameci modelin uygulamalarının aksine, ithalat pahalılaşmakta, ihracata yönelecek kesimler ise ödüllendirilmiş olmaktadır.

*Daha düşük kur politikasına ek olarak, ihracata büyük boyutlara varan teşvikler ve sübvansiyonlar sonucunda hayali ihracat denilen olgunun ortaya çıkması. Hayali ihracatın yaygınlaşmasıyla birlikte ele alındığında bu politik uygulama, çok geniş kaynakların devlet eliyle belirli sermaye kesimlerine doğrudan aktarılması sonucunu doğurmaktaydı.

*Dış ticaret ve özellikle ithalat rejiminin kademeli bir biçimde liberalleşmesi, yerli sanayi için ithal ikameci büyüme modeli ile karşılaştırılmayacak şekilde, ithal malların rekabetine açılması anlamına gelmekteydi. Ancak söz konusu yönelmeyle birlikte, Türkiye’deki yerli sanayi bu sürece hazırlıklı olmadığı için var olan sanayi yapısı da bu politik tercihten olumsuz etkilenmiştir.

^[46] PAMUK, Şevket, Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1987, s. 160-161

*Aynı şekilde, “vergi yükünün dağılımı hızla değişmekte, sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü hızla azalmaktadır. Bu uzun vadeli kayma gelir vergisi ve kurumlar vergisi yasalarında yapılan değişiklikler ile dolaysız vergilerden dolaylı vergilere doğru geçiş yoluyla gerçekleşmektedir. ...Devlet yatırımlarının GSMH içindeki payı da hızlı bir düşüş göstermektedir. Ayrıca devletin eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları da gerileme eğilimi içindedir. Bu tür harcamalardan şimdiye kadar hangi toplumsal kesimlerin yaralandığını saptamak ayrı bir inceleme gerektirir; ancak bu harcamaların gerilemesinin sermaye kesimlerinin çıkarlarıyla çelişmediği açıktır. Büyük boyutlara varan bütçe açıkları yoğun biçimde iç borçlanmaya yol açmaktadır. ...Devletin iç borçlanmasından ortaya çıkan faiz ödemeleri ise mali sermayeye büyük fon aktarımına neden olmaktadır. Devletin çeşitli sermaye kesimlerine yaptığı çıplak gelir transferleri (kurtarma operasyonları, vergi iadeleri, teşvik ödemeleri) son yıllarda büyük önem kazanmıştır.”^[47]

1980 sonrasında uygulanmaya başlanan ekonomik dönüşümle birlikte, milli gelirdeki artışından yoksul kesimlerin daha büyük pay alma yaklaşımı terk edildi. Neo-liberal anlayış çerçevesinde, piyasanın işleyişine bırakılan paylaşım mekanizması ile beraber faktör gelirlerinin, milli gelirden pay alma mücadelesi piyasada sahip olunan konumuna göre olacaktır. Dolayısıyla, devletin piyasaya müdahale edip, belirli kesimler ya da daha doğru bir ifadeyle yoksul kesimler lehine gelir aktarması yapması yönünde var olan anlayışı bir kenar bırakıldı. Bu politik tercihteki dönüşümden kaynaklanan olumsuz yansımalar, alt gelir grubunu önemli ölçüde etkiledi. Böylece yeni konjonktürel durumla birlikte, dış dünyayla rekabette maliyet avantajlarından yararlanarak, dışarıyla yarışabilecek ve aynı zamanda bir adım öne geçilip, sermaye kesiminin büyümesi sağlanacaktı.

Tablo 3.1 Reel ücretler: 1977-1984 (TL)

Yıllar	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Ortalama Gerçek Ücretler	100.0	89.9	73.1	57.4	53.1	50.9	54.1	49.2

Kaynak: Ş. Pamuk, a.g.e., s.169.

Tablo 3.1’de görüldüğü gibi 1970’li yılların sonlarından 1984 yılına kadar ortalama gerçek ücretler büyük oranda gerilemiştir. Ortalama gerçek ücretler 1977 yılında 100 TL olarak kabul

^[47] PAMUK, Şevket, a.g.e., s. 166.

edildiğinde, 1982 yılında 50.9 düzeyine indikten sonra 1983 yılında bir miktar yükselerek 54.1'e çıkmış ve 1984 yılında en düşük seviye olan 49.2 düzeyine kadar gerilemiştir.

Aynı şekilde tablo 3.2'ye bakıldığında, reel asgari ücret 1980-1988 dönemleri arasında inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir; 1983 yılında %20.2 oranında arttıktan sonra, izleyen iki yılda %6.4 ve %11.7 oranında azalmıştır. Keza, imalat sanayi reel ücretleri de dönem içinde, 1981 ve 1986 yılları hariç, sürekli bir düşüş seyri izlemiştir. Ayrıca, özel kesim reel ücretleri ve memur maaşları da söz konusu dönemde, genel ekonomik perspektiften olumsuz şekilde etkilenmiş ve düşüş trendi içine girmiştir. Çarpıcı olan nokta ise, dönem içinde ücretli ya da maaşlı kesimlerin reel gelirlerinde istikrarsızlığın ve kayıpların olağan bir durum haline gelmesidir.

Tablo 3.2 Reel ücretler ve maaşlar: 1980-1988

Yıllar	Reel Asgari Ücret (Günlük/TL)	Yıllık Artışlar (%)	İmalat Sanayi Reel Ücret (Aylık/TL)	Yıllık Artış (%)	Özel Kesim Reel Ücreti (Aylık/TL)	Yıllık Artış (%)	Memur Reel Maaşları (Aylık/TL)	Yıllık Artış (%)
1980	180.0	-	26.799	-	32.774	-	21.840	-
1981	206.0	14.4	28.099	4.9	34.639	5.8	16.858	-22.8
1982	194.3	-5.8	27.201	-3.2	33.439	-3.4	17.536	4.0
1983	233.5	20.2	25.719	-5.4	31.105	-7.0	16.241	-7.4
1984	218.0	-6.4	22.776	-11.4	31.259	0.5	14.516	-10.6
1985	194.6	-11.7	21.690	-4.8	31.405	0.5	12.965	-10.7
1986	206.1	7.0	21.884	0.9	30.963	-1.4	12.721	-1.9
1987	207.3	0.6	22.117	-1.1	32.339	4.4	13.031	2.4
1988	204.6	-1.3	-	-	29.505	-8.8	12.767	-2.0

Kaynak: M. Sönmez, a.g.e., (1992), s.139.

Bu veriler ışığında bakıldığında, sendikal hakların askıya alındığı 12 Eylül döneminde ve bu hakların kısıtlandığı 1983 yılından sonra gerçek ücretlerde düşüşlerin sürdüğü görülmektedir. Ortalama gerçek ücretler 1978 ve 1979 yıllarında toplam olarak %20 oranında düşerken, 1984 yılına gelindiğinde bu oran %50'ye ulaşmıştır. 1984 yılından sonra, tablo 3.2'de

görüldüğü üzere ücret düşüşleri devam etmiştir. Yıllar itibariyle imalat sanayinin, özel sektörün ve kamu kesiminin gelir düzeylerinde genel bir düşüş seyri izlenmektedir.

Tablo 3.3 Kamu kesiminde ortalama ücretler

Yıllar	Ücret Endeksi	Tüketici Fiyatları Endeksi	Gerçek Ücret Endeksi
1979	100.0	100.0	100.0
1980	170.0	215.6	78.9
1981	222.7	288.6	77.2
1982	280.9	351.6	79.8
1983	349.7	462.4	75.6
1984	454.5	686.2	66.2
1985	557.3	995.0	58.0
1986	802.0	1.339.3	59.9
1987	1.102.7	1.860.3	59.3
1988	1.540.2	3.231.3	47.7
1989	4.217.7	5.276.7	79.9
1990	7.613.6	8.458.6	90.0
1991	100.0	100.0	100.0
1992	179.4	170.1	105.5
1993	318.0	282.5	112.9
1994	625.6	582.9	107.3
1995	967.1	1.128.4	85.7
1996	1.347.1	2.035.7	66.2
1997	2.912.6	3.782.3	77.0

Kaynak: O. Oyan, Türk-İş Yıllığı, 1997/1, s.22.

Kamu kesimindeki ücretlerin seyrine tablo 3.3 vasıtasıyla bakıldığında ise, benzer bir durum gözükmektedir. 1977 yılı baz alındığında kamu kesiminde ortalama ücretler 1988 yılındaki ekonomik krize kadar hızlı bir düşüş seyri izlemiş ve o yılda 47.7 düzeyine kadar gerilemiştir. 1989 yılından 1993 yılına kadar ise yükseliş trendine girmiş ve 1993 yılında, 1977 yılına göre %12.9 oranında artarak 112.9 düzeyine çıkmıştır. Ancak 1991'den 1994 Krizine kadar dalgalı

bir görünüm sergileyen ücretler, 1994 Krizi'yle birlikte hızlı bir düşüş trendine girerek 77.0 düzeyine kadar gerilemiştir.

Tarımsal kesime bakıldığında, tablo 3.4'den görüleceği üzere, iç ticaret hadleri tarımsal kesimin aleyhine gelişmiştir. Bu gidişatın en önemli nedeni ise tarımsal ürün fiyatlarında ortaya çıkan gerilemedir. 1977 yıl baz alındığında ve 1984 yılına gelindiğinde sanayi ürünleri fiyatları, tarım fiyatlarını ikiye katlamaktadır. Keza, tarım fiyatları tarım dışı ürün fiyatları karşısında da %31.2 düzeyinde gerilemiştir.

Tablo 3.4 Türkiye'de iç ticaret hadleri: 1977-1984

Yıllar	Tarım Dışı Ürün Fiyatları/ Tarımsal Ürün Fiyatları	Sanayi Ürünleri Fiyatları/ Tarımsal Ürün Fiyatları
1977	100.0	100.0
1978	90.3	79.3
1979	76.7	65.0
1980	73.3	57.5
1981	74.3	57.5
1982	68.0	52.4
1983	66.4	50.4
1984	68.8	52.0

Kaynak: Ş. Pamuk, a.g.e., s.172.

İç ticaret hadlerindeki bu eğilimin birinci nedeni, dünya ekonomisindeki fiyatlarda tarımsal mallar aleyhine olan gidişat. İkinci neden ise, Türkiye köylülüğünün örgütlenme gücü ve eğiliminin kentli kesimlere göre oldukça sınırlı kalması idi.

Tablo 3.5'ten görüleceği gibi, 1984 yılından sonra tarım kesimindeki bu olumsuz gidişat devam etmiştir. Tarım sektörü gelirlerinde düşüşler süregelmiştir. Bundan dolayı tarım dışı kesimde çalışanların kişi başına ortalama geliri, tarım kesiminde çalışan bir bireyin ortalama gelirinin üç ya da dört katı düzeyinde gerçekleşmiştir. Benzer şeyler maaş ve ücret geliri ile geçimini sağlamakta olan kesimler içinde söylenebilir. Ancak buna rağmen, bu kesimlerin gelirlerinde söz konusu dönemde istikrarlı bir yükseliş seyri görülmektedir.

Tablo 3.5 Gelirin sektörel dağılımı (%)

Yıllar	Tarım Geliri	Maaş-Ücret Geliri	Tarım Dışı Ücret Geliri
1985	19.8	15.2	62.0
1986	19.6	17.6	62.8
1987	19.1	18.1	64.1
1988	18.5	17.4	61.9
1989	17.6	20.5	59.4
1990	18.9	21.7	59.5

Kaynak: H. Ersel, Türkiye’de Gelir Dağılımı, AÜSBF, Ankara, 1994

Yukarıda ifade edilen dönüşüm çerçevesinde gelir gruplarına baktığımızda, özellikle tarımsal kesimde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Şöyle ki; tarımın net yurt içi faktör gelirlerindeki payı on yıl içinde %30’dan %19.8’e inerken tarımdaki aktif nüfusun oranında düşüş yaşanmaması; işçi ve memur maaşlarının payı aynı dönem içinde %34.8’den %18.3’e inerken bu kesimin aktif nüfus payının artıyor olması, gelir bölüşümünü ciddi biçimde bu kesimlerin aleyhine döndürmüştü. Bu yıllar içinde, GSMH yılda %5.3 oranında artmasına rağmen söz konusu artış oranı, bu toplum kesimlerinin dışında yer alan ve gelirden rant, faiz ve kâr biçiminde pay alan gruplara yansımıştır. Bunların payları %35’ten bu yıllar arasında %61.9’a yükselmiştir.^[48]

Ayrıca, “Türkiye’de asgari gıda harcamalarını karşılayamayan ailelerin oranı 1987’de %15.2 iken 1994’te %17.3’e çıkmıştır; temel gereksinimleri karşılayamayan ailelerin oranıysa, kentsel alanlarda %22’den %28’e yükselirken kırsal alanlarda %38’den %32’ye inmiştir.”^[49] Ancak kırsal alanda yaşayan kesimin gelirden gittikçe azalan oranda pay almalarına rağmen, söz konusu olumlu gelişmenin dayanağının tespiti, Türkiye’deki istatistiksel çalışmaların güvenilirliği hakkında bize ipucu verecektir.

1980’li yıllardan itibaren hayata geçirilen politik amaçlar ve araçlar bütünü, Türkiye toplumunun siyasal, iktisadi ve sosyal-kültürel yönelimlerini ve tercihlerini baskılayarak, farklılaştırmış ve önceki dönemlerden keskin bir kopuşa yol açmıştır. Söz konusu dönemle

^[48] KAZGAN, Gülten, (1999), a.g.e., s. 357.

^[49] KAZGAN, Gülten, (1999), a.g.e., s. 360.

birlikte, uygulanan iktisadi politik tercihler bütünü ve yönelimler, kentlerde çalışan sınıfların ve sabit gelir gruplarının gelirlerinde önemli bir gerilemeye ve erozyona neden olurken, kırsal alanda tarım kesiminin gelirlerinde ve bununla bağlantılı bir şekilde iç ticaret hadlerinde önemli düşüşlere neden olmuştur.

Tablo 3.6'dan görüldüğü gibi, 1987 ile 1996 arasındaki on yıllık bir dönemde, işgücü ödemelerinin milli gelir içindeki payı %20.7'den 24.2'ye yükselirken; sermaye geliri 1987'de %64.2 ile tavan yaptıktan sonra 1996 yılında %60.7 düzeyine inmiştir. Ancak, sermaye geliri ile işgücü ödemeleri arasındaki oransal farklılık büyük oranda korunmuştur.

Tablo 3.6 Milli gelirin(GSYİH) üretim faktörlerine göre dağılımı (%)

Yıllar	İş Gücü Ödemeleri	Sermaye Geliri (Faiz-Kâr-Kira)	Sabit-Sermaye Tüketimi	Üretim ve İthalat Vergileri (%)
1987	20.7	64.2	7.0	8.1
1988	21.5	63.2	7.4	7.8
1989	24.0	61.8	6.5	7.6
1990	27.2	58.3	5.9	8.6
1991	31.9	53.3	6.2	8.6
1992	31.7	53.5	6.1	8.7
1993	30.9	54.2	5.7	9.3
1994	25.5	59.0	7.0	8.5
1995	22.2	61.4	6.5	9.9
1996	24.2	60.7	5.3	9.8

Kaynak: Türk-İş Yıllığı, 1997/1, s.213.

3.2.2 1980 Sonrasında Gelir Dağılımdaki Değişiklikler

Türkiye'de ilk kez 1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan gelir dağılımıyla ilgili araştırmayı, 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsünün araştırması, 1973'te DPT, 1974'te DİE, 1986'da TÜSİAD, 1987'de DİE, 1994'te DİE ve 2002'de DİE tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmaları izlemiştir.

Bu araştırmalarda 1987 ve 1994 yılında DİE tarafından yapılan Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi, Türkiye genelinde ve en geniş örnekleme hacmine sahip araştırma dır. Yine DİE tarafından düzenlenen 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi, 1 Ocak 2002 ile 31 Aralık 2002 tarihleri arasında toplam 9.600 örnek hanehalkı baz alınarak, gelir dağılımı verileri hazırlanmıştır. Bu araştırmalar, Türkiye toplumunda zaman içinde sosyal ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimler hakkında ipuçları vermektedirler.

1970'li yıllardan 1990'lı yıllara kadarki, yirmi yıllık dönem içinde gelir dağılımında meydana gelen değişimler tablo 3.7'den incelendiğinde, en düşük gelir grubunun milli gelirden aldığı pay 1973'te %3.5 iken, 1994'te %4.9'a çıkmış; en üst gelirdeki %20'sinin aldığı pay 1973'te %56.5 iken, 1994'te küçük bir düşüş göstererek %54.9 düzeyine inmiştir.

Söz konusu dönem içinde gelir bölüşümündeki eşitsizlik ve adaletsizlik devam etmiş, alt gelir gruplarının durumunda her hangi bir düzelme yaşanmamıştır. Bu durum tablo 3.7'den çok net olarak görülmektedir.

Tablo 3.7 Türkiye'de hanehalkı grupları itibariyle gelirin dağılımı

Hanehalkı Yüzdeleri	1973 (%)	1987 (%)	1994 (%)
Birinci %20	3.5	5.2	4.9
İkinci %20	8.0	9.6	8.6
Üçüncü %20	12.5	14.1	12.6
Dördüncü %20	19.5	21.2	19.0
Beşinci %20	56.5	49.9	54.9
Gini Katsayısı	0.51	0.43	0.49

Kaynak: Türk-İş Yılığ, 1997/1, s.208.

Tablo 3.7'den %20'lik grupların gelirden aldıkları paya bakıldığında, 1987-94 arasında gelirdeki payı %49.9'dan %54.9 yükselen tek kesim en üst gelir grubundaki %20'lik nüfusu oluşturan en zengin kesimdir. Diğer %20'lik gelir gruplarında ise düşüşler yaşanmıştır.

Nüfusun %80'i yani ilk dört gelir grubu 1987'de toplam gelirin %50.1'ni alırken, 1994'de bu pay %45.1'e gerilemiştir. Özellikle en alt gelir kesiminin payının gittikçe azalması, yoksulluğun yoğunlaşması ve satın alma gücünün düşmesi, yani en temel ihtiyaçların bile karşılanamaması sonucu doğurmaktadır.

Ayrıca, 1990'lı yıllardan sonra gelir dağılımı üzerine Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi ve 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi çalışmaları yapılmıştır. En son yapılan 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi, 1 Ocak 2002 ile 31 Aralık 2002 tarihleri arasında kapsayan zaman diliminde her ay 800 hanehalkı olmak üzere, söz konusu tarihler arasında toplam 9.600 örnek hanehalkına uygulanmıştır.

2002 Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarına göre oluşturulan tablo 3.8'e bakıldığında, toplam kullanılabilir gelirden en az pay alan birinci %20'lik grubun, toplam gelir içindeki payı artarken, gelirden en fazla pay alan beşinci %20'lik grubun toplam gelir içindeki payı düşmüştür. Örneğin; ilk % 20'lik dilime giren hanehalklarının toplam gelirden aldığı pay 2002 yılında %5.3 düzeyine yükselmiş, en üst gelir grubunu oluşturan beşinci %20'lik dilime giren hanehalklarının ise geliri %50.1 düzeyine gerilemiştir. Tabloda görüldüğü gibi gelir dağılımı, 1994 yılına göre düzelme eğilimi içine girmiştir.

Yine aynı araştırmaya göre hazırlanan tablo 3.10'da, maaş, ücret ve yevmiye gelirlerinin toplam gelirden aldığı pay artarken, müteşebbis gelirlerin aldığı payda ise düşmüş görünmektedir. Araştırma sonuçlarına göre; 1994 yılında maaş, ücret ve yevmiye gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %28.3 iken, 2002 yılında önemli bir artış göstererek %38.7 düzeyine çıkmıştır. Keza, müteşebbis olarak faaliyette bulunan kesimlerin toplam yıllık kullanılabilir net gelirden aldığı pay, 1994 yılında %42.4 iken, 2002 yılında %34.5'e, mülk gelirlerinin toplam kullanılabilir net gelirden aldığı pay ise 1994 yılında %19.3 iken, 2002 yılında %9.3 düzeyine gerilemiştir.

Ayrıca aynı araştırma sonuçlarına göre, 2002 yılında transfer gelirlerinin toplam gelirden aldığı pay 1994 yılı ile karşılaştırıldığında, önemli bir artış kaydetmiştir. Örneğin; tablo 3.10'a bakıldığında transfer gelirlerinin toplam gelirden 1994 yılında aldığı pay %10 iken, 2002 yılında bu pay, %17.5 düzeyine yükselmiştir.

Tablo 3.8'den gelir eşitsizliğinin önemli bir göstergesi olan Gini katsayısı incelendiğinde; 1994 yılında DİE tarafından yapılan araştırmaya göre, Türkiye geneli için 0.49 olan katsayının 2002 yılında 0.44'e gerilemesi, gelir eşitsizliğinde azda olsa olumluya doğru bir gidişatın olduğunu göstermektedir. Keza, kentsel ve kırsal yerleşim yerleri ayırımına bakıldığında ve Gini Katsayısı baz alındığında, 1994 yılına göre kentsel yerleşim yerlerdeki

gelir eşitsizliğinin önemli ölçüde azaldığı, kırsal yerleşim yerlerinde ise gelirin 0.01 düzeyinde bozulduğu görülmektedir.

Tablo 3.8 Yüzde 20'lik dilimlere göre yıllık kullanılabilir hanehalkı gelirlerinin dağılımı (%), 1994-2002

	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	2002	1994	2002	1994	2002
Birinci %20	4.9	5.3	4.8	5.5	5.6	5.2
İkinci %20	8.6	9.8	8.2	9.7	10.1	10.3
Üçüncü %20	12.6	14.0	11.9	13.9	14.8	14.7
Dördüncü %20	19.0	20.8	17.9	20.5	21.8	21.7
Beşinci %20	54.9	50.1	57.2	50.4	47.7	48.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Gini Katsayısı	0.49	0.44	0.51	0.44	0.41	0.42

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonist/hhgeltuk/gelir, 12.11.2004.

Söz konusu tablodan görüldüğü gibi, %20'lik hanehalkı dilimlerinin toplam kullanılabilir gelirden aldıkları paylar 1994 yılıyla kıyaslandığında, en üst gelir grubunu oluşturan beşinci %20'lik hanehalkı dilimi dışındaki diğer grupların gelir paylarını artırdığı görülmektedir. Keza tabloya göre; birinci %20'lik hanehalkı diliminin toplam kullanılabilir gelirden aldığı pay 1994 yılında %4.9 iken, 2002 yılında %5.3'e, ikinci %20'lik hanehalkı diliminin aldığı pay %8.6'dan %9.8'e, üçüncü %20'lik hanehalkı diliminin aldığı pay %12.6'dan %14.0'a ve dördüncü %20'lik hanehalkı diliminin aldığı pay %19.0'dan %20.8'e yükselmiştir. Beşinci %20'lik hanehalkı diliminin ise, 1994 yılında aldığı pay %54.8 iken, 2002 yılında azalarak %50.1 düzeyine gerilemiştir. Buna göre; 1994 yılında beşinci %20'lik dilimde yer alan en üst gelir grubundaki hanehalkları, birinci %20'lik dilimde yer alan en alt gelir grubundaki hanehalklarının yaklaşık 11.3 katı gelir elde ederken, 2002 yılında bu oran 9.5 kata kadar düşmüştür.

Ayrıca tablo 3.9'dan 2003 Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçları incelendiğinde ise, Türkiye genelinde en alt gelir grubunu oluşturan birinci %20'lik kesimin gelir pastasından aldığı pay 2002 yılına göre %0.7 artarak 2003 yılında %6'ya yükselmiş, en üst gelir grubunu oluşturan

beşinci %20'lik kesimin ise aldığı pay 2002 yılına göre %50.1'den %48.3 düzeyine gerilemiştir.

Tablo 3.9 Yüzde 20'lik dilimlere göre yıllık kullanılabilir gelirlerin dağılımı(%), 2002-03

	Türkiye		Kent		Kır	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Birinci %20	5.3	6.0	5.5	6.1	5.2	6.4
İkinci %20	9.8	10.3	9.7	10.3	10.3	11.0
Üçüncü %20	14.0	14.5	13.9	14.5	14.7	15.0
Dördüncü %20	20.8	20.9	20.5	20.8	21.7	21.2
Beşinci %20	50.1	48.3	50.4	48.3	48.0	46.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Gini Katsayısı	0.44	0.42	0.44	0.42	0.42	0.39

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/somst/hhgeltuk/061004/061004.htm, 12.11.2004.

Tabloya göre, %20'lik gelir gruplarının toplam kullanılabilir gelirden aldıkları paylar, 2002 yılı verileri ile kıyaslandığında; ilk dört % 20'lik hanehalkı kesiminin gelirden aldığı pay artarken, en üst gelir grubunun oluşturan beşinci %20'lik kesimin gelirden aldığı pay ise azalmıştır. Bu sonuçlardan hareketle, en alt gelir grubuyla en üst gelir grubu arasındaki gelir farkı 2002 yılında yaklaşık 9.4 katı iken, bu fark 2003 yılında 8.1 kata kadar düşmüştür. Keza, gini katsayısı da 0.44'den 0.42 düzeyine gerilemesi, gelir bölüşümünde meydana gelen olumlu gelişmeyi göstermektedir.

Ayrıca söz konusu tablodan, kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinin gelirden aldığı paya bakıldığında; kentsel yerlerde, en düşük gelir grubunu oluşturan %20'lik dilime giren hanehalklarının toplam gelirden %6.1 oranında, en yüksek gelir grubunu oluşturan beşinci %20'lik dilime giren hanehalklarının ise toplam gelirden %48.3 oranında pay aldığı ortaya çıkmaktadır. Kırsal yerlerde ise, en düşük gelir grubunu oluşturan %20'ye giren hanehalkları toplam gelirden %6.4 oranında pay alırken en yüksek gelir grubunu oluşturan beşinci %20'ye giren hanehalkları ise %46.3 oranında pay almaktadır.

Tablo 3.10 Hanehalkı yıllık kullanılabilir gelirlerinin türlerine göre dağılımı, 1994-2002 (%)

Gelir Türleri	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	2002	1994	2002	1994	2002
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Maas ve ücret	23,7	35,8	27,4	41,9	15,7	23,1
Yevmiye	4,6	2,9	4,6	2,6	4,7	3,5
Toplam Mütteşebbis	42,4	34,5	33,3	25,7	62,5	52,7
<i>Tarım</i>	39,3	38,2	7,7	7,4	76,5	69,6
<i>İmalat</i>	10,4	9,7	16,4	13,1	3,3	6,2
<i>İnşaat</i>	4,1	3,8	7,1	6,0	0,7	1,5
<i>Ticaret</i>	33,9	28,3	50,6	44,7	14,3	11,7
<i>Hizmet</i>	12,2	20,1	18,2	28,8	5,2	11,1
Mülk Geliri ⁽¹⁾	19,3	9,3	24,5	11,4	7,7	4,7
<i>Gayrimenkul</i>	60,2	47,3	56,6	45,8	84,9	54,9
<i>Menkul Kıymet</i>	39,8	52,7	43,4	54,2	15,1	45,1
Transfer	10,0	17,5	10,3	18,3	9,5	16,0
<i>Devletten</i>	69,2	81,3	72,1	82,1	62,3	79,4
<i>Yurtdışından</i>	14,2	5,1	11,0	3,9	21,9	7,9
<i>Diğer</i>	16,5	13,6	16,9	14,0	15,7	12,7

(1) 1994 uygulamasında izafi kira değeri mülk gelirleri kapsamında değerlendirilirken, 2002 yılında yöntemde yapılan değişiklik ile izafi kira fert gelirlerine dahil edilmemiştir.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonist/hhgeltuk/gelir, 12.11.2004.

Ayrıca tablo 3.10 ve 3.11 vasıtasıyla yıllık kullanılabilir gelirin, gelir türlerine dağılımı incelendiğinde; maaş ve ücret gelirlerinin sürekli bir artış içinde olduğu görülüyor. Örneğin, maaş ve ücret gelirlerinin payı 1994 yılında %23.7 düzeyinde iken, 2002 yılında 35.8'e ve 2003 yılında ise 38.7 düzeyine yükselmiştir. Söz konusu dönemler içinde müteşebbis gelirleri ise düşüş seyri içinde gözükmemektedir. 1994 yılında kullanılabilir gelirden %42.4 düzeyinde pay alan müteşebbis gelirleri, 2002 yılında %34.5 ve 2003 yılında %32.0 düzeyine kadar gerilemiştir. Keza, mülk gelirleri de aynı yıllar içinde sırasıyla %19.3'ten %9.3 ve son olarak %6.2 düzeyine düşmüştür. Aynı dönem içinde transfer gelirleri ise, sırasıyla %10.0 iken, önce %17.5 seviyesini bulmuş ve daha sonrada %20.0 düzeyine yükselmiştir.

Tablo 3.11 Gelir elde eden hanehalkı fertlerinin, gelir türlerine göre yıllık kullanılabilir gelirlerinin dağılımı(%), 2002-2003 [15 ve daha yukarı yaşta kişiler TL]

Gelir Türleri	Türkiye		Kent		Kır	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Maaş ve ücret	35,8	38,7	41,9	45,3	23,1	22,7
Yevmiye	2,9	3,1	2,6	2,6	3,5	4,3
Toplam Mütешеşbbis	34,5	32,0	25,7	24,2	52,7	50,9
<i>Tarım</i>	38,2	30,7	7,4	5,7	69,6	59,3
<i>İmalat</i>	9,7	12,4	13,1	19,0	6,2	4,9
<i>İnşaat</i>	3,8	4,1	6,0	5,9	1,5	2,0
<i>Ticaret</i>	28,3	32,7	44,7	41,2	11,7	23,0
<i>Hizmet</i>	20,0	20,1	28,8	28,2	11,1	10,9
Mülk Geliri ⁽¹⁾	9,3	6,2	11,4	7,3	4,7	3,6
<i>Gayrimenkul</i>	44,4	57,7	44,6	60,8	43,4	42,5
<i>Menkul Kıymet</i>	55,6	42,3	55,4	39,2	56,6	57,5
Transfer	17,5	20,0	18,3	20,6	16,0	18,5
<i>Devletten</i>	81,3	87,3	82,1	87,3	79,4	87,3
<i>Yurtdışından</i>	5,1	3,0	3,9	2,6	7,9	4,1
<i>Diğer</i>	13,6	9,7	14,0	10,1	12,7	8,6

(1) İzafi kira dahil edilmemiştir.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/somst/hhgeltuk/061004/061004.htm, 12.11.2004.

Yine aynı araştırmaya göre, kentsel yerlerde elde edilen toplam yıllık kullanılabilir net gelirden; en büyük payı %44.5 ile ücret, maaş ve yevmiye gelirleri alırken, bu grubu sırasıyla %25.7'lik payla mütешеşbbis gelirleri, %18.3'lük payla transfer gelirleri ve % 11.4'lük payla mülk gelirleri takip etmektedir. Keza, kırsal alanlarda ise, toplam yıllık kullanılabilir net gelir içinde mütешеşbbis geliri %52.7 gibi bir oran ile, gelir türleri içinde kullanılabilir net gelirden en büyük payı almaktadır. Diğer yandan ücret, maaş ve yevmiye gelirlerinin payı %26.6, transfer gelirlerinin payı %16.0 ve mülk gelirlerinin payı ise %4.7 düzeyinde seyretmektedir.

DİE tarafından yapılan 2002 ve 2003 yılı anket çalışması sonucunda, kaydedilen göreceli iyileşmeler yani, gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalıyor olmasının çeşitli nedenlerle

tartışılması gerekmektedir. Şöyle ki; 2000 ve 2001 krizinin hemen ardından anket çalışmaları yapılmasına rağmen, ortaya çıkan sonuçlar oldukça olumlu bir gidişata işaret etmektedir. Ancak gerek anketlerin yapılış biçimi, örneğin hanelerin seçimi ya da demografik etkenlerin göz ardı edilmesi gibi, gerekse başka araştırmalar bu olumlu seyir hakkında bazı soru işaretleri doğurmaktadır.

Örneğin; maaş, ücret ve yevmiye gelirlerinin toplam gelir içindeki payının artması 1994 yılından sonra ücretli ve maaşlı çalışan sayısındaki hızlı yükselişten kaynaklanmış olabilir. Keza, mülk gelirlerinin azalması da büyük olasılıkla bu gelirlerin tespitinde kullanılan yöntemin değiştirilmesinden kaynaklanabilir. Kaldı ki; 1994 yılında fertlerin mülk gelirleri kapsamına izafi kira değeri dahil edilirken, 2002 anket yönteminde yapılan değişiklikle fert gelirleri kapsamına alınmamıştır. Ayrıca transfer gelirlerindeki artışın nedeninin, söz konusu yıllarda emekli sayısındaki artıştan da kaynaklanabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda, Mustafa Sönmez'in yaptığı araştırmalar ise DİE'nin tespit ettiği söz konusu görece iyileşmelerinin tersi bir durumu çarpıcı veriler ortaya koymaktadır. Örneğin; *"İmalat sanayinde birim ücret endeksi 2001 krizi sonrasında son 13 yılın en düşük düzeyinde ulaştı. Dolar bazında 1997'de 100 olan birim ücretler 2001 yılında 70'e kadar düştü. İmalat sanayinde saat başına reel ücretler 2001'de önceki yıla göre yüzde 14.4 oranında azaldı. 2002'nin ilk çeyreğinde de düşüş yüzde 16'ya yükseldi. ...Asgari ücretin alım gücü, 3 yıldır enflasyonun altında seyrediyor. 2001 yılında reel ücret, 1999 yılındaki seviyesinin yüzde 26 altına düştü. 2002 Temmuz'unda cari fiyatlarla 251 milyon TL'ye çıkarılan asgari ücret, dolar bazında da 1999'daki seviyesinin yüzde 30 altında. ...Faiz ödemeleri, milli gelirin yüzde 23'üne ulaşırken Hazine'den SSK ve Bağ-Kur'a aktarılan destek yüzde 2.6'yı ancak buluyor ve sürekli eleştiri konusu yapılıyor. Faize milli gelirden verilen her 10 birim desteğe karşılık, milyonları çatısı altında bulunduran ve zaafa uğratan sosyal güvenlik kuruluşlarına 1 birim destek veriliyor."*^[50]

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren uygulanan ekonomik ve politik tercihler bütünü, üç farklı açıdan gelir bölüşümünü olumsuz etkilemiştir: Bu olumsuzluğun birinci nedeni, üretim faktörlerini fiyatlandırma süreci ile ilgili olarak gerçekleştirilen dönüşümlerdir. 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan ücret ve faizlerin serbest piyasa koşullarınca belirlenmesi

^[50] Mustafa SÖNMEZ, a.g.e., 2002, s.89-110.

politikası; ücretlerin düşmesi, faizlerin yükselmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Kaldı ki; 1980 sonrasında gerçekleştirilen bu değişim ve dönüşüm süreci sermaye gelirleri lehine işlemeye devam etmektedir.

Olumsuzluğun ikinci nedeni ise kamu hizmetleriyle ilgili politikalarda gerçekleştirilen köklü değişimler olarak görülmektedir. Örneğin; ihracata yönelik büyüme politikaları ile birlikte devletin ekonomideki rolünü minimum düzeye indirilmesi amaçlandı ve bu amaç doğrultusunda bir takım düzenlemeler yapıldı. Bu düzenleme ya da dönüşümler çerçevesinde devlet; eğitim, sağlık, toplu taşıma ve konut gibi toplum genelinin yararlandığı temel gereksinimlerin karşılanması yönündeki görevini ya da önceliğini revize ederek, belli ya da belirsiz koşullar altında bu alanlardan tamamen çekilme anlayışını benimsedi. Böylece söz konusu alanlardan, kâr potansiyeli yüksek olan sağlık ve eğitim gibi alanların tümüyle ya da kısmen piyasaya bırakılması ile piyasa koşullarının işlemesi süreci yaşanmaya başlıyor. Dolayısıyla, bu koşullar altında söz konusu hizmetleri satın alma olanağından yoksun olan alt ve orta gelir grupları, süreçten olumsuz etkilendi ya da etkilenmektedirler. Örneğin; eğitim ve sağlık gibi en temel gereksinimlerden yoksun kalan bireyler, düşük gelirin ve en temel hizmetlerden yararlanamamanın yol açtığı yoksulluk sarmalına düşerek, mutlak yoksullukla mücadele etmek durumunda kalıyorlar.

Gelir bölüşümünü olumsuz etkileyen üçüncü neden ise, iç pazara rahatça giren hatta teşvikler alan yabancı malların karşısında, zaten kalite ve teknolojik bakımdan güçsüz olan iç üretimin ve fiyatlandırma sürecinin olumsuz etkilenmesidir. Keza, tarımsal korumalardan vazgeçilmesi ve iç pazarın açılmasının doğal sonucu olarak, ilkel teknoloji ve küçük ölçekli işletmelerin yabancı firmalar ve ürünler karşısında rekabet güçlerinin zayıf olması dolayısıyla korumasız kalması ve rekabete dayanamayarak zayıflaması hatta çökmesi süreci yaşanmıştır. Bir başka önemli nokta ise, desteklerin azaltılması ya da kaldırılması nedeniyle tarımsal gelirin, diğer kesimlerin gelirleriyle karşılaştırıldığında daha fazla azalmış olmasıdır.

3.2.3 1980 Sonrası Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm

1980'den sonra iç pazara dönük ithal ikameci kalkınma modelinden vazgeçip dışa açılan ve ihracata dönük kalkınma modelini benimseyen Türkiye için birikimi tarzının da dönüşümü sağlanmış oluyordu. Her birikim tarzı, sosyal sınıflar arasında farklı denge ve ilişkiler açısından

oluşan bir bütünlük arz etmektedir. Örneğin; orta ve küçük ölçekli üreticilerin gelirleri ile memur ve işçilerin ücretleri, ithal ikameci modelde talep yaratıcı yönleri dolayısıyla önemli unsurlar olarak görülmekteydi. İç pazarın talep hacmi, satın alma gücüne sahip işçi, memur, esnaf, küçük üreticinin varlığıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla iç pazara dayanan bu modelde sosyal sınıfların görece olarak uzlaşmaları gerekmektedir; bu uzlaşma ekonomik yapının devamı için gereklidir. Bu durum aynı zamanda tarafların çıkarları açısından da kaçınılmaz bir zorunluluk arz etmekteydi.

Ancak, özetlenen çerçevede içinde sahip olunan esneklikler, toplumsal hareket alanını genişletiyordu. Örneğin, gelir artışları bu esnekliklerin bir uzantısıydı. Gelir artışları da ücretlilerin sendikalaşmalarını, toplu pazarlık yapma ve grev gibi çalışma haklarını özgürce kullanma girişimleri çerçevesinde uygulanıyordu. Hükümetlerin geniş halk kesimlerini gözetilen politikaları, toplu sözleşmelerde yüksek oranlarda ücretlere ve yüksek taban fiyatlarına yol açıyordu. Bu durum, ithal ikameci modelin krize girdiği 1970'lerin sonlarından itibaren ücretlerin, maaşların ve taban fiyatlarının birer maliyet unsuru olarak ekonomik alanda sorun oluşturmasıyla birlikte revize edildi ya da dönüştürüldü.

Böylece, süreç sonunda değişen konjonktürel durumunda etkisiyle dışa açık ekonomik model benimsendi. Dışa açık büyüme modeli ile birlikte, ücretlerin ve taban fiyatlarının talep unsuru olmaktan öte, bir maliyet unsuru olarak görülmesi, modelin yapısı itibarıyla zorunluluk arz etmekteydi. Çünkü dış dünyayla rekabet edebilmek için girdilerin yani işgücünün ve hammadde fiyatlarının düşürülmesi gerekmektedir. Bundan dolayı, yeni birikim modeline geçişte ücretlerin aşağı çekilmesi, modelin yapısı itibarıyla gerekli görülmüyordu. Aynı şey taban fiyatları içinde söz konusuydu. Dolayısıyla, model için çok önemli olan bu iki unsurunda kontrol altına alınması sağlanmış olacaktı.

Fakat 12 Eylül öncesinin sendikal faaliyetleri ve parlamenter sisteminde radikal tedbirler alınması oldukça güçlü. Ayrıca oy kaygısı hükümeti daha bir dikkatli davranmaya itiyordu. İşte 12 Eylül Askeri Darbesi bu açıdan büyük bir öneme sahiptir; bu yeni modelin uygulanması için gerekli olan koşulları hazırladı. Askeri darbeye birlikte, gerekli olan düzenlemeler dönem içinde hızla hayata geçirildi. Parlamento kapatılıp, sendikal haklar ve her türlü muhalif girişim şiddetle bastırıldı. Sermaye ile emek arasındaki ilişkiler, 1982 Anayasa'sı ile yeniden düzenlendi ve yeni modelin ihtiyaçlarına uygun hale getirildi.

Mustafa Sönmez bu süreci şöyle özetlemektedir: “Yeni modeli sermaye-emek ilişkileri yeniden yapılandırılırken devletin ekonomiye dönük müdahaleleri de emek aleyhtarı bir tutumla sermayeyi güçlendirmeye dönük geliştirdi. İç talebi kısımaya ve firmaları dış açılmaya zorlayıcı yanları olan, ayrıca büyük burjuvaziye doğrudan sermaye transferi işlevi gören bu müdahaleler iki türlü yapıldı. Bir yandan vergi yükü çalışan sınıfların sırtına daha fazla yıkılırken denge sermaye lehine geliştirildi, öte yandan da devlet harcamalarında çalışan sınıfın daha çok yaralandığı eğitim, sağlık, konut gibi harcamalara bütçeden ayrılan pay azaltılarak yoksullaşma süreci perçinlendi.”^[51]

Bu süreçle birlikte, serbest piyasa ekonomisine geçişin koşullarını hazırlamak için özel sektörün desteklenerek, güçlendirilmesi ve sektörel önceliklerin değiştirilerek, ihracata dönük imalat sanayinin ve hizmetler sektörünün güçlendirilmesi için çeşitli yapısal değişimler gerçekleştirildi. Bir başka dönüşüm ise, toplumsal bölüşüm ilişkileri alanında yaşandı. Şöyle ki; ücretlerin aşağıya çekilmesi yoluyla iç talebin kısılması ve böylece ihraç edilecek artığın oluşturulması amacı güdüldü. 1981 ile 1987 yılları arasındaki dönemde, sendikal örgütlenmelerin yasal çerçevelerinin daraltılmasıyla birlikte, emekçi kesimlerin sendikal hareketler içindeki etkisi ve sendikaların etkinliği azalarak, durma noktasına geldi. Bu süreçle birlikte ücretlerin payı, özel kesim imalat sanayinde %27,5’ten 1987 yılına gelindiğinde %17’ye, kamu kesimi imalat sanayinde ise %25’ten %13’e gerilemiştir. Ancak aynı dönem içinde özel kesim imalat sanayi sektöründe kâr marjları %31’den %38’e yükselmiştir. Keza 1989 yılında, özel sektör kâr marjları %35,5 iken 1994 yılında %47’ye çıkmıştır.^[52]

Aslında, imalat sanayinde dışa açılım ile birlikte bir takım yapısal sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de, verimlilikte yaşanan olumlu gelişmelere karşın istihdam, ücret ve yatırım alanında bu gelişmelere paralel bir bağlantının ya da ilişkinin yakalanamamasıdır. Örneğin; 1997 yılına gelindiğinde işçi başına katma değer üretimi 2,5 kat arttığı halde 1980 ile 1988 yılları arasında reel ücretler sürekli düşmüş; 1989 ile 1991 arasında ücretlerdeki artışlara rağmen, söz konusu dönemlerde reel ücret artışları verimliliğin altında seyretmiştir. 1997 yılına gelindiğinde ise, kamudaki ücret gelirleri 1980 yılındaki gelir düzeyi ile aynı seviyede kalmış ve ücret gelirleriyle emeğin üretkenliği karşılaştırıldığında, 1980-1997 yılları arasında emek üretkenliği lehine %150 gibi bir fark oluşmuştur. Keza bir başka çarpıcı nokta ise,

^[51] SÖNMEZ, Mustafa, a.g.e., 1992, s. 124.

^[52] YELDAN, Erinç, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.61-100.

sosyal güvenlik alanında yaşanan sorunlar ve kayıt dışı çalışma yönünde artan eğilimdir. Örneğin; 1996 yılı temel alınarak yapılan araştırmalarda, çalışanların ne kadarının sosyal güvenlik şemsiyesinden yararlanıp yararlanmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve çarpıcı veriler ulaşılmıştır. Söz konusu yıl itibariyle emekçi kesimin %43'ü yani 6.553.000 kişi herhangi bir sosyal güvenlik sistemine bağlı olarak çalışmakta iken, %57'sini oluşturan 8.676.000 kişi ise herhangi sosyal güvenlik şemsiyesi altında kendine yer bulamamaktadır. Yani, bu %57'lik kesim kayıt dışı sektörlerde çalışarak, kendilerine geçimlik iş alanı oluşturmaktalar. 1997 yılına gelindiğinde ise bu oranlar şöyle değişmiştir; kayıt içi %48, kayıt dışı ise %52 düzeyinde seyretmiştir.^[53]

DİE'nin işgücü verilerine göre ise, 2002'nin ilk çeyreğinde 2 milyon 570 ücretli ve yevmiyelinin kaçak yani kayıt dışı sektörlerde çalıştığı ya da çalıştırıldığı ifade edilirken, kriz sonrasında bu sayının %23 artışla 3.163.000 yükseldiği belirtiliyor. Ek 1 incelendiğinde, 2004 yılı itibariyle istihdam edilen 21.791 bin kişinin %53'ünün kayıt dışı sektörlerde çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Ücretli çalışanların %21,2'si, yevmiyeli çalışanların %91,7'si, işverenlerin %24,2, kendi hesabına çalışanların %65,5'i ve ücretsiz aile işçilerinin ise %96,5'i herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna tâbi olmaksızın ve korumasız bir şekilde kayıt dışı sektörde çalışmaktalar. Keza, tarım sektöründe istihdam edilen 7.399 bin kişinin %90'mın ve tarım dışı faaliyetlerde istihdam edilen 14.391 bin kişinin %34'ünün ekonomik anlamda kayıt dışı çalıştığı görülmektedir. Ancak, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün ekonomideki payının büyüklüğü ve bu sektörde üretimin ağırlıklı olarak ücretsiz aile işçiliğine dayanması dolayısıyla; kayıt dışında yer alanları bir sosyal güvenlik şemsiyesi altına toplayarak kayıt içine almak köklü reformlar gerektirmekte ve siyasal anlamda bir dizi dönüşümü gerekli kılmaktadır. Ayrıca, işverenlerin %24,2 gibi yüksek bir oranda kayıt dışı sektöre yöneldiği düşünüldüğünde; vergi politikalarının etkinliğinin gözden geçirilmesi ve rant ekonomisine dayalı kazanç ekseninde gelişen faaliyetlerin kontrol altına alınarak, üretime dönük yapının oluşturulmasının ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, kamu kesiminde yaşanan krizler, gelirlerin yeniden dağıtılmasına yönelik politik tercihler, yürütülen kamu maliyesi politikaları bir bütün olarak bölüşüm ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Örneğin, devletin doğrudan ya da dolaylı kaynak transferleri 1990'lı yıllar boyunca kamu kesimi açıklarının önemli bir ayağını oluşturmuştur. Söz konusu yıllar boyunca sürdürülen iç ve dış borç yoluyla finanse edilen büyüme stratejisi, borç stokunun

^[53] YELDAN, Erinç, a.g.e., 2003, s.61-100.

hızla artmasına neden olmuştur. Böylece, GSMH içinde oransal olarak kamu sektörü borçlanma gereği (KSBG), 1988 yılında %4,8 düzeyindeyken, 1991 yılında %10,2'ye, 1993 yılında %12,1'e ve 1999 yılı itibariyle de %15,1 düzeyine yükselmiştir. Bu süreçle birlikte iç borç faiz ödemelerinin, 1990'lı yılların başında GSMH'ye oranı, %2 düzeyindeyken, 1993 yılında %4,6 düzeyine 1996 yılında ise %9,0 düzeyine kadar çıkmıştır.^[54] Keza, Mustafa Sönmez'in araştırmalarına göre ise 2002 yılı itibariyle faiz ödemeleri, milli gelirin %23'ünü götürürken; hazinece, sosyal güvenlik sisteminin parçası olan ve geniş kesimleri şemsiyesi altında barındıran SSK ve Bağ-Kur'a yapılan transfer ise GSMH'nin %2.6'sı düzeyinde kalıyor. Ancak, Türkiye'de çok tartışılan ve sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferlerin, bütçeye yükünün çok ağır olduğu yönündeki saptamaların, bölüşüm ilişkileri anlamında üzerinde durulması ve irdelenmesi gereken önemli bir nokta olduğu söylenebilir.

Bölüşüm ilişkileri yönünden üzerinde durulması gereken çok önemli bir başka alan ise, vergi politikalarının biçimi yani vergi yükünün dağılımıdır. Örneğin, 1988'de kurumlar vergisi yükü %1,8 düzeyinde seyrederken, iç borç faiz ödemelerinin milli gelire oranı %2,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Keza, 1990'lı yıllarda iç borç faiz ödemeleri milli gelirin %10'u düzeyine doğru tırmanırken, sermaye kesimi tarafından üstlenilen kurumlar vergisi yükü %2 düzeyinde kalmıştır.^[55] 2001 yılı itibariyle KDV, akaryakıt tüketim vergisi, iletişim vergisi gibi vergiler başta olmak üzere çeşitli mal ve hizmetlerden alınan dolaylı vergilerin %54.7 düzeyindeyken, 2002 yılında bu oran %69 düzeyine kadar yükselmiştir.^[56] Bu süreç doğal olarak bölüşüm ilişkileri anlamında sermaye lehine bir dönüşümü işaret etmektedir.

Böylece, 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında hayata geçirilen ekonomik ve toplumsal proje ile birlikte, ülkemizde zaten adil olmayan gelir dağılımı sorunu, toplumsal alanda tartışılmaya başlandı. Çünkü sürecin işlemesine paralel olarak, gelir dağılımındaki adaletsizlik düşük gelirli sınıflar aleyhine daha da bozularak, gelir pastasının adil bölüşümü yönündeki olumsuz gidişat önemli bir sorun haline geldi. Ücretlilerin, sabit gelirlilerin ve küçük üreticilerin üst gelir grubuyla ve de sermaye sınıfıyla arasındaki gelir farkı, katlanarak büyüdü. Faiz, kâr ve rant gelirinin hızla artması, üretken sermayenin finansal sermayeye doğru hızlı bir yönelim içine girmesine neden oldu.

^[54] YELDAN, Erinç, a.g.e., 2003, s.106-121.

^[55] YELDAN, Erinç, a.g.e., 2003, s.121-127.

^[56] SÖNMEZ, Mustafa, a.g.e., 2002, s. 34-74.

Sonuç olarak, kamusal alanın daraltılmasıyla birlikte devletin, eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetleri piyasaya bırakma yönündeki hızlı ya da yavaş seyreden adımları, alt ve orta gelir grubunu olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Keza, bu süreçle birlikte toplumsal alanın ortasında yer alan ve Türkiye’de orta direk diye tabir edilen orta sınıfın çözülmesine paralel, gelir dağılımındaki adaletsizliğin yapısal ve kalıcı hale geleceği yönünde güçlü işaretler bulunmaktadır. Çünkü söz konusu hizmetlere ulaşma yönündeki sosyal ve ekonomik dayanakların zayıflamasına paralel olarak, bu hizmetlerin gelir düzeyi yüksek kesimlere özgü hale gelmesi süreciyle beraber, bu kesimlerin artan refahına karşın geniş kesimlerin yoksunluğu dolayısıyla çok ciddi bölüşüm sorunları ve yoksulluk görüntüleri ortaya çıkacaktır.

3.2.4 1980 Sonrası Gelirin Bölgesel Dağılımındaki Değişiklikler

Bölgesel kalkınmışlık farkı ve bununla bağlantılı olarak gelir bölüşümü dengesizliği, dar anlamda bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasında görülen sosyo-ekonomik eşitsizlik olarak nitelendirilirse de, bugün dünya üzerindeki tüm ülkelerde bölgesel eşitsizliklerin az ya da çok görüldüğü söylenebilir.

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler, geniş anlamda bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmetler, haberleşme, ulaştırma, sağlık ve eğitim alanındaki göstergeler ile demografik ve sosyal alandaki göstergeler bakımından büyük ölçüde çeşitli farklılıkları bir arada barındırmaktadır. Bütün bu göstergelerin ortaya çıkardığı sonuçlar yoluyla, bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının ve gelir dağılımının adil olup olmadığını ortaya konmaktadır.

Şöyle bir ifade kullanılırsa, büyük olasılıkla yanlış olmayacaktır: Bölgeler arasındaki gelir dağılımının adaletsiz oluşu sebep değil, sonuç niteliğindedir. Adil olmayan gelir bölüşümü sonuçlarının ortadan kaldırılması, ancak bu olumsuzluğa neden olan faktörlerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilir. Yani doğrudan gelire ilişkin önlemler yeterli olmayıp, ancak dengesiz dağılımın nedeni olan etmenleri ele alan dolaylı önlemlerle gelirin bölgeler arasında dengeli şekilde dağılımı sağlanabilir. Bunun içinde bölgesel olarak, sosyo-ekonomik dengesizliklere yol açan etmenlerin düzeltilmesi ve adım adım ortadan kaldırılması gereklidir.

Bölgesel gelir dağılımı farklılıkları, bir ülkedeki toplumsal kurgulama projesinin önemli bir göstergesidir. Bölgeler arası farklar ya da bu farkların giderilmesi genellikle ülkelerin kalkınma çabalarının ürünüdür. Çeşitli sosyo-ekonomik faktörler nedeniyle, ülke içinde bölgesel dengesizlikler oluşmaktadır. Genellikle bu faktörler; eğitim, nüfus yapısı, coğrafi konum, doğal kaynaklar, ekonomik faaliyetler, bölgesel sermaye birikimi, istihdam yapısı, alt yapı gibi çeşitli etmenlerin bir araya gelmesiyle oluşur.

Örneğin, Türkiye’de 1973-1994 dönemi tablo 3.12 vasıtasıyla incelendiğinde, bölgeler arası sosyo-ekonomik dengesizliğin ve ona paralel gelişen gelir dağılımı bozukluğunun bir yansıması göze çarpacaktır. Bölgelerin sahip olduğu hanehalkı ve gelir yüzdeleri ele alındığında;

*Sadece Ege ve Marmara bölgelerinin her üç araştırmada da hanehalkı payına oranla gelir payının yüksek seyrettiği görülmektedir.

*İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde ise, araştırma dönemi boyunca hanehalkına göre gelir payında dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Ancak, burada özellikle dikkati çeken nokta Akdeniz bölgesinin son iki dönem içinde hanehalkı payındaki azalışın, gelir artışından fazla olmasıdır. Keza Karadeniz bölgesinde de hanehalkı payı %10.6’dan %12.8’e çıkarken; gelir payı 8.9’dan 10.9’a yükselerek, hanehalkı payındaki artışın altında kalmıştır.

Tablo 3.12 Bölgelerin gelir payları (coğrafi bölgelere göre hanehalkı ve gelir oranları (%))

Bölgeler	1973		1987		1994	
	Hanehalkı	Gelir	Hanehalkı	Gelir	Hanehalkı	Gelir
Ege-Marmara	33.7	37.7	37.0	45.0	42.3	52.5
Akdeniz	15.2	13.2	13.4	10.7	12.5	11.0
İç Anadolu	21.9	23.4	24.3	21.5	17.9	15.4
Karadeniz	14.5	15.8	10.6	8.9	12.8	10.9
Doğu-Güneydoğu Anadolu	14.7	9.9	14.7	13.9	14.5	10.2

Kaynak: DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, Ankara, 1994

*İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise, hanehalkı payları ile birlikte hanehalkı gelirleri de son iki dönem içinde düşmüştür. Özellikle İç Anadolu bölgesindeki

durum dikkat çekicidir. Bu hızlı düşüşün nedeni olarak, uygulanan tarım politikaları ve bu politikaların sosyo-ekonomik yönü üzerinde durmak gerekiyor.

Bölgeler arası gelir payları büyüklüklerine bakıldığında, bir başka çarpık durum ortaya çıkıyor. Şöyle ki; Ege ve Marmara bölgelerinin Türkiye'deki gelirin yarısından fazlasına sahip olduğu gerçeği göz önünde durmaktadır. Başka bir ifadeyle bu iki bölge, beş bölgenin gelirden aldığı paydan daha fazlasını almaktadır.

Aynı şekilde, hane gelirlerinin %20'lik hanehalkı gruplarına göre dağılımını gösteren tablo 3.13 incelendiğinde, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

*1994 yılı esas alındığında, Türkiye genelinde en düşük gelirli %20'lik hanehalkı, toplam gelirin %4.8'ini, en yüksek gelirli %20'lik hanehalkı ise toplam gelirin %54.8'ini almaktadır. Ege, Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri Türkiye'deki genel paylaşım ile paralellik göstermektedir.

*Doğu Anadolu bölgesindeki gelir dağılımı, Türkiye genelinden daha olumlu bir görünüm sergilemektedir. En düşük gelir grubunun gelirden aldığı pay %6.3 iken, en yüksek gelirli %20'lik hanehalkının gelirden aldığı pay ise %43.1 düzeyinde kalmaktadır.

Tablo 3.13 Bölgelerdeki hanehalkı yıllık kullanılabilir gelirlerinin %20'lik gruplara göre dağılımı

Hanehalkı (%)	Türkiye	Marmara	Ege	Akdeniz	İç Anadolu	Kara- deniz	Doğu Anadolu	G.Doğu Anadolu
Birinci %20	4.8	4.3	5.4	5.2	5.0	5.1	6.3	7.1
İkinci %20	8.6	7.5	9.7	9.1	9.5	11.3	11.3	11.1
Üçüncü %20	12.6	10.7	14.1	13.2	13.8	13.8	16.2	14.9
Dördüncü %20	19.03	10.4	20.9	19.6	21.9	20.1	23.1	20.8
Beşinci %20	54.8	61.1	49.9	52.9	50.2	51.5	43.1	46.1
Gini Katsayısı	0.49	0.56	0.44	0.47	0.44	0.46	0.37	0.38

Kaynak: DİE,1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, Ankara, 1994

*Marmara bölgesindeki en düşük gelirli %20'lik hanehalkı, toplam gelirin %4.3'ünü alırken, en yüksek gelirli %20'lik hanehalkı toplam gelirin %61.1'ini almaktadır. Bu da Marmara

bölgesinin, Türkiye ortalamasının üstüne çıkan bir gelir eşitsizliğine sahip olduğunu göstermektedir.

*Buradan hareketle Gini katsayısına baktığımızda ise; Türkiye geneli için 0.49 olan gini katsayısının, Doğu Anadolu bölgesi için 0.37 ve Güneydoğu Anadolu için ise 0.38 ile en düşük değere sahip olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, bu iki bölge gelir eşitsizliğinde diğer bölgelere nazaran daha iyi durumda gözükmekte ve gelirin adaletli bölüşümünde daha az sorunlu bir konumda buldukları söylenebilir.

Tablo 3.14 Milli gelirin bölgelere göre dağılımı (2000)

	Hane Sayısı	Hanehalkı %	Gelir Milyon TL	Gelir %
Marmara Bölgesi	3.816.441	26.6	15.091.056	38.6
İç Anadolu Bölgesi	2.568.206	17.9	6.020.784	15.4
Ege Bölgesi	2.252.561	15.7	5.434.344	13.6
Akdeniz Bölgesi	1.793.441	12.5	4.300.560	11
Karadeniz Bölgesi	1.836.483	12.8	4.261.464	10.9
Doğu Anadolu Bölgesi	1.018.674	7.1	2.228.472	5.7
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.061.716	7.4	1.759.320	4.5
Türkiye Toplamı	14.347.522	100	39.096.000	100

Kaynak : Mustafa SÖNMEZ, Gelir Uçurumu, Om Yayınevi, İstanbul, 2001, s.31.

Benzer şekilde, Mustafa Sönmez'in 2000 yılında yaptığı araştırmayla oluşturduğu tablo 3.14'e bakıldığında; Türkiye'nin en kalabalık bölgesi olan Marmara Bölgesi'nin gelirin %38.6'sını, İç Anadolu Bölgesi'nin %15.4'ünü, Ege Bölgesi'nin %13.6'sını, Akdeniz Bölgesi'nin %11'ini, Karadeniz Bölgesi'nin %5.7'sini ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin ise gelirin %4.5'ini aldığı görülecektir. Gelir pastasından en düşük payı alan Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile en yüksek payı alan Marmara Bölgesi arasındaki gelir farkı yaklaşık olarak 8.6 kattır.

Tablodan da görüleceği üzere, özellikle bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğinin ulaştığı seviyeler önemli sayılacak boyutlardadır. Fakat bu gelir dağılımı verileri bize bölgeler hakkında fikir verse de, yoksulluğu daha net çizgiler halinde anlamak için en zengin ile en yoksul arasındaki gelir paylaşımını ortaya koymak için gelirin %1'lik dilimlerine bakmak daha açıklayıcı olabilir.

Tablo 3.15 Gelir göstergeleri (2000)

	En zengin %1		En Yoksul %1	
	Aylık Gelir Milyon TL	Aylık Gelir \$	Aylık Gelir Milyon TL	Aylık Gelir \$
Marmara	16.180	27.657	46	79
İstanbul	27.411	46.857	85	146
Ege	4.230	7.231	32	54
Akdeniz	5.651	9.660	36	61
İç Anadolu	2.927	5.003	23	40
Karadeniz	5.202	8.892	27	46
Doğu Anadolu	2.089	3.572	33	56
G.Doğu Anadolu	2.417	4.131	36	61
Türkiye	7.539	12.887	32	54

Kaynak : Mustafa SÖNMEZ, a.g.e., 2001, s.31'den derlenmiştir.

Tablo 3.14 ve 3.15 birlikte incelendiğinde, Türkiye'deki yoksulluk manzaraları ile ilgili çarpıcı verilere ulaşmak mümkün görünmektedir. Türkiye'deki gelirin %38.6'sını alan Marmara Bölgesi, en zengin %1'lik kesimi de bünyesinde barındırıyor. Daha çarpıcı olan ise, bu zenginlerin İstanbul'da yaşayanlarının ayda 46.857 \$ gelir elde etmeleridir. Keza, Türkiye genelinde en yoksul %1'lik kesimi ile en zengin %1'lik kesimi arasındaki aylık gelir farkı dolar bazında 238.6 kat iken, İstanbul'un bu fark 320.9 gibi ürkütücü bir boyuta ulaşmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinde bu kesimler arasındaki gelir farkı 63.7 kata kadar inerken, en adil paylaşımın gerçekleştiği bölge olarak da öne çıkmaktadır.

Ayrıca, DİE tarafından yapılan 2003 Hanehalkı Bütçe Anketi araştırması sonuçlarına göre hazırlanan tablo 3.16 incelendiğinde; İstanbul'un, Türkiye ortalamasının üzerinde seyreden bir gelir eşitsizliği panoramasına sahip olduğu görülmektedir. Şöyle ki; İstanbul'da yaşayan en alt gelir grubu gelirden %6.4 düzeyinde pay alırken, en üst gelir grubu toplam gelirin yarısından fazlası olan %50.5'ini almaktadır. Dolayısıyla Marmara bölgesi, İstanbul dışarıda bırakıldığında, gelir dağılımında Türkiye ortalamasından daha olumlu bir görünüm sergilemektedir.

Örneğin, söz konusu araştırmaya göre Türkiye genelinde, en alt ile en üst gelir grubu arasında 8.1 kat gelir farkı bulunurken; bu fark, Batı Marmara'da 6.2 kata, Doğu Marmara'da ise 6.8 kata kadar inmektedir. Keza, bu oransal gelir farkı Ege Bölgesinde 6.8, Akdeniz Bölgesinde 7.98, Batı Anadolu da 8.3, Batı Karadeniz de 7.2, Orta Anadolu'da 6.09, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 6.18, Doğu Karadeniz'de 5.6, Ortadoğu Anadolu'da 6.5 ve Kuzeydoğu Anadolu'da ise 7.3 kat olarak gerçekleşmiştir. Bu gelir dağılımı verilerine bakıldığında, Batı

Tablo 3.16 Yıllık kullanılabilir hanehalkı gelirlerinin, istatistiki bölge birimleri sınıflaması bazında yüzde yirmilik hanehalkı dilimlerine göre dağılımı (%)

Bölgeler	Toplam (Dikey)	Toplam (Yatay)	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20
İstanbul	26.2	100.0	6.4	10.1	13.7	19.3	50.5
Ege	13.7	100.0	6.6	11.1	15.2	21.9	45.2
Akdeniz	12.7	100.0	6.0	10.3	14.7	21.1	47.9
Batı Anadolu	10.9	100.0	5.7	10.1	14.8	22.0	47.4
Doğu Marmara	9.0	100.0	6.8	10.9	14.9	21.1	46.4
Batı Karadeniz	4.9	100.0	6.3	11.2	15.3	21.6	45.6
Orta Anadolu	4.7	100.0	7.5	11.7	14.9	20.3	45.7
Batı Marmara	4.5	100.0	7.0	11.8	15.9	21.8	43.4
Güney Doğu Anadolu	4.1	100.0	7.1	11.6	15.6	21.8	43.9
Doğu Karadeniz	3.9	100.0	7.6	11.8	15.9	22.2	42.6
Ortadoğu Anadolu	3.2	100.0	6.5	11.4	16.2	23.5	42.4
Kuzeydoğu Anadolu	2.2	100.0	6.1	11.0	15.7	22.6	44.6
Toplam	100.0	100.0	6.0	10.3	14.5	20.9	48.3

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonist/hhgeltuk/061004/061004.htm, 12.11.2004.

Anadolu ve İstanbul hariç diğer bölgeler Türkiye geneline göre daha olumlu bir tabloya sahipken, Akdeniz Bölgesi Türkiye ortalaması civarında bir gelir eşitsizliği görünümü sergilemektedir. Gelir dağılımında en adaletli bölge ise, en yoksul ile en zengin arasındaki farkın 5.6 olduğu, Doğu Karadeniz Bölgesi olarak gözükmektedir.

3.3 Gerileyen Kamu Politikaları ve Yoksulluk

1929 krizi sonrası, dünya ekonomisinin içine girdiği bunalım ve bu bunalıma çare olarak özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlenmeye başlanan yeni ekonomik anlayış ve onu ürettiği politikaların bir yansıması olarak sosyal refah devleti yaklaşımı ortaya çıkmıştır.

Bu süreç ile teorik altyapısını Keynes'in attığı tam istihdama dayalı; devletin, ekonomiye daha fazla müdahale ederek, ulusal geliri belirleyen tüketim ve yatırım harcamaları arasındaki optimal dengenin sağlanması işlevini yerine getirmesi anlayışı benimsenmişti. Sosyal refah devleti olarak tanımlanan bu yeni siyasal, ekonomik ve sosyal dönemin en belirgin özelliklerinden biri de, devletin sınıflar arasındaki hakemlik görevidir. Keynesyen ekonominin uygulamaya konulması ile birlikte, söz konusu dönem içinde bürokrasi ile işçi ve işveren sendikaları arasında tam bir uzlaşmaya dayanan ve altyapısı Fordist üretime dayalı korporatist bir ekonomik yapı kurulmaya başlandı.

Özellikle gelişmiş ülkelerde yaygınlık kazanan bu uygulamaların merkezinde, kapsamlı sosyal politikalar bulunmaktaydı. Örneğin; işsizlik yardımları, sosyal konut uygulamaları, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması gibi dolaylı destekler, söz konusu alanlarda alt gelir grupları açısından yaratılan eşitsizlikleri önemli ölçüde hafifleten bir işlev görmekteydi. Yine Giddens'in^[57] ifade ettiği gibi, sosyal refah devleti aslında tarımsal ya da köye özgü işlerde çalışarak mülksüzleşen edilgen emek kesimiyle, bir ücret sözleşmesi yoluyla işe girme isteği bulunan etkin emeği birbirine bağlamayı başarmıştır. Kapitalizm bu dönemde ortaya koyduğu işbölümü ve işin organizasyonundaki gelişmeyle gerçek anlamda üretimi arttırmış ve alt sınıfların, gelir pastasından aldıkları payın büyümesine ve onların da göreceli olarak refah seviyelerinin yükselmesine yol açmıştır.

1970'lerin başlarından itibaren genel olarak dünyada, özelde ise ABD'de özel sektör üretkenliği ve kârlılığı düşüş içine girmeye başlamıştır. Bu düşüşün en önemli sebeplerinden biri olarak, Keynesyen ekonomi politikaları ve Fordist birikim rejiminin kitlesel üretime dayanan katılığı gösterildi. 1970'li yıllarda bu birikim tarzının, aşırı üretim krizini önlemesi olanaksız hale gelmeye başlamıştır.

Dolayısıyla içine girilen bu bunalımla birlikte Bretton Woods anlaşması çökmüş, doların devalüasyonu ve serbest kur politikası oluşturulmaya başlanmıştır. Krizden çıkış için öncelikle neo-liberal ekonomik politikalar ve buna paralel deregülasyon uygulamaları yürürlüğe konulmuştur. Post-Fordizm olarak da adlandırılan yeni bir birikim rejimi ile birlikte esnek üretime geçilmiştir. Nitekim Post-Fordizm için itici güç teşkil

^[57] GİDDENS, A, Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği, (Çev. M. Sözen ve S. Yücesoy), Metis Yayınları, İstanbul., 2002.

edebilecek üç önemli noktanın altını çizmek gerekirse bunlar; yeni teknolojilerin hızlı gelişimi, küreselleşme, Fordizmden Post-Fordizme evrilen politik anlayış olarak ifade edilebilir.

Böylece, küreselleşme sürecine paralel olarak sermayenin hareket alanının olabildiğince geliştiği, maliyetlerin düştüğü, teknolojilerdeki baş döndürücü gelişmelerle birlikte esnek üretim organizasyonlarının yeniden üretildiği bir döneme girilmiştir. Bu organizasyonların gelişimiyle beraber üretkenliği arttırmak, emek maliyetlerinin ve kontrolünün kolay olduğu coğrafyalara doğru üretimi kaydırmak, çalışanların sosyal haklarını, kamusal hizmetleri ve sosyal politikaları asgariye indirmek yoluyla sosyal refah devleti anlayışından vazgeçilmesi; yeni yoksulluk diye ifade edilen toplumsal fenomeni hızlandırmıştır.

Bu dönemin en belirgin özelliği yoksulluğun sistem dışı bir yoksulluk olarak ortaya çıkmasıdır. Şöyle ki; daha önceki dönemde ekonomik ve sosyal alanda kendine bir şekilde yer edinebilmiş ve sistem içine entegre olan ancak, reel ücretlerin düşmesiyle yoksullaşanlar ile, günümüzün yoksulları artık farklılaşmıştır. Şöyle ki; yeni yoksullar, yaşadıkları toplumun oluşturduğu sosyal, siyasal ve ekonomik sistem tarafından dışlanan ve büyük oranda tekrar sisteme entegre olacak gücü kalmayan bireylerden oluşmaktalar.

Yukarıda ifade edilenlerden hareketle yeni yoksulluğu, dünyadaki hızlı teknolojik ilerlemelerle birlikte gelişen endüstri sonrası toplumun, ekonomik ve politik tercihlerine paralel olarak oluşturulan sistemin, yoksul gruplara bakışının yeni biçimler alması olarak da görebiliriz. Örneğin; sanayi devrimiyle birlikte hızla gelişen kapitalist ekonomik yapı, kır ve kent arasında kurduğu işbölümüyle birlikte kırdan koparak kentlere gelen kitlelerin, kent içinde düzenli işlerde massedilememesi sonucu düzensiz ve enformel işlerde çalışma şeklinde gelişen bir yapıya yol açtı. Endüstrinin her daim yedek sanayi ordusu olan ve eğitim, konut gibi kentsel olanaklardan yoksunluğu sebebiyle işçi sınıfının çalışan kesimlerine göre daha ağır bir yoksulluk içinde yaşamış olan bu kesimler ile günümüzde daha geniş toplumsal tabana sahip yeni yoksulları birbirinde ayırmak gerekir.

Aynı şekilde; yoksulluk gibi toplumsal olgular, önceki dönemde sosyal devlet programları yoluyla, toplumsal ve mesleki destekler sunularak yumuşatılmaktaydı. Ancak, sürekli ve güvenceli işlerin azalması ile birlikte parçalanmış ve istikrarsız hale gelmiş ya da getirilmiş işgücü pazarının giderek kalıcılaşması süreci yaşanmaya başladı. Bu sürecin bir yansıması olan

Post-Fordist ekonomi ve istihdam rejimi, yoksulluk girdabından uzaklaşmak isteyen eğitimsiz ve herhangi bir mesleki beceriye sahip olmayan büyük bir kitlenin, yaşama tutunma gücünü zayıflatmaya başladı. Nitekim sözü edilen sosyal devlet programları, bir önceki dönemin sosyal refah devletinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktaydı. Fakat sosyal refah devleti, gerek kendinden kaynaklı gerekse de ekonomideki küresel değişimden kaynaklı bir bunalım yaşamaya başlayınca, oluşan yeni talepleri karşılamada yetersiz kaldı.

Bu yeni dönemle birlikte ekonomik ve sosyal alanda, özellikle toplumsal boyutu öne çıkan bir takım değişimler yaşanmaya başladı. Bu değişimleri en önemlilerini sıralamak gerekirse, mesleki yapıda giderek artan profesyonelleşme ve farklılaşma, aile yapısında tek ebeveynli hanehalkı sayısındaki artış vb. değişimler sayılabilir. Ayrıca, emeğin sermaye için yükselen maliyeti ve demografik anlamda artan yaşlı nüfus sorunu gibi çeşitli nedenler dolayısıyla, sosyal refah devleti uygulamaları revize edilmeye ya da sosyal korumalarla ilgili olarak var olan kapasitesi ile artan ihtiyaçlar arasında bir bağlantısızlık ve dengesizlik oluşturduğu gerekçesiyle sosyal refah devleti tasfiye edilmeye başlandı.

Böylece yeni ihtiyaçların karşılanamaması nedeniyle oluşan dengesizlik durumunu, toplumsal boyutu öne çıkan ekonomik kararlarla dengeleme anlayışı gelişti. Bu kararların siyasal boyutu sosyal devleti yeni baştan düzenleme hedefi taşıırken, sosyal devlet anlayışı çevresinde derinleşen bunalım ise bireyler nezdinde söz konusu değişimin ideolojik meşruluğunun oluşmasına hizmet etmekteydi. Fakat bu değişim, çok geçmeden yoksulların artan sayısı yüzünden soru işaretlerini de beraberinde getirdi.

Şöyle ki; yoksulların orta sınıfın değer yargılarına göre hak eden ve hak etmeyen yoksullar olarak sınıflandırıldıkları ve kendi konumlarından sorumlu tutuldukları, yardım görenlerin kendilerine yapılan yardımın gerekli olduğunu, bu yardımlardan en iyi şekilde yararlandıklarını kanıtlamalarının beklendiği ve sosyal politika uygulamalarında giderek serbest piyasa kurallarının hakim kılındığı bir süreç yaşanmaya başladı. Böylece, sosyal koruma sistemlerinin etkinliği giderek azalırken; gelişmiş ülkeler ulaştıkları yüksek gelir düzeyine ve görece refah ortamına karşın, nüfusun önemli bir kesimi hala yoksulluk içinde yaşamakta; daha da önemli bir nokta ise bu yoksulluğa karşı, refah içinde yaşayan kesimin gereken itibarı göstermemesidir.

Belki de dünyadaki gelir bölüşümü ilgili veriler, yoksulluğun boyutlarının yansıtmakta çarpıcı olabilir. Örneğin; *“Paris’te yaşayan bir orta sınıf ailenin gelirinin Güney Doğu Asya’da kırsal kesimde yaşayan bir ailenin gelirinin yüz katını aşması, New York’lu bir avukatın bir saatlik gelirinin Filipinli bir köylünün iki yıllık gelirine denk düşmesi, ABD’nin bir yıllık Pepsi Cola ve Coca Cola tüketim harcamalarının nüfusu yüz milyonu aşkın Bangladeş’in GSMH’sinin neredeyse iki katına ulaşması ve dünya nüfusunun en varlıklı bölümünü oluşturan %20’lik kesimin dünya toplam üretiminin %84’ünü, en yoksul bölümünü oluşturan %20’lik kesimin ise sadece yüzde 1.4’ünü tüketiyor olması bu gelir farklılıklarını çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.”*^[58]

Bütün bu gelişmelere rağmen, dünya ekonomisinin geçirdiği değişim ve bu değişime gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerini intibakını sağlamaya yönelik yapısal uyum politikaları etrafında şekillenen makro ekonomik düzenlemelerin uygulamaya konulması, yoksulluğun şiddetini daha da arttırmaya başlamıştır. IMF, Dünya Bankası ve uluslararası finans kurumları tarafından desteklenen ve uygulanan yapısal uyum programlarının hedefi, temel olarak bütçe açığını asgariye indirerek enflasyonu kontrol etmek ve ödemeler dengesini sorununu çözerek, gerçekçi bir döviz kuru oluşturmaktır. Ancak önerilen politikalar, temel olarak kamunun küçültülmesine ve ücretlerin küresel düşüşüne yol açmıştır.

Ayrıca, sermayenin küresel hareketliliğine rağmen emek cephesi, çeşitli içsel ve dışsal nedenlerle hareketsiz kalmıştır. Böylece, sermayenin ülkeye çekilmesi için uygulanan teşvikler dolayısıyla çevre ülkelerdeki ulusal ücret düzeyleri, ulusal emek piyasasının koşullarının yanında, rakip ucuz emek piyasalarında geçerli olan ücret düzeyine de bağımlı hale gelmiştir. Bu nedenle emek maliyetlerinin düzeyi, çevre ülkelerdeki yedek işçi ordularının oluşturduğu ucuz emek rezervi dolayısıyla düşüş eğilimine girmiş; düşük ücretli çalışanların oluşturduğu ve emek maliyetlerinin azaldığı üretim sistemi oluşturulmuştur.

Dolayısıyla bu programlar, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki üretim yapısını ve işgücü piyasalarını köklü bir biçimde etkilemiş, bu ülkelerde işsizlik oranlarında artışa, reel ücretlerde ciddi düşüslere ve bunun sonucunda yoksulluğun derinleşmesine neden olmuştur.

^[58] ŞENSES, Fikret, Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul, s. 17-30.

Elbette ki, yoksulluk açısından en olumsuz gelişmeler, küreselleşme süreciyle birlikte istihdam ve reel ücret politikalarındaki olumsuz seyirdir.

Bu dönem içinde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeler de gözlenmiştir. Fakat büyümenin gelir dağılımındaki eşitsizliği düzelme yönünde olumlu etkisi olmayınca, yoksulluk sorunu önemini korumaya devam etmiştir. Üstelik yapısal uyum programları az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler tarafından kabul edilip uygulamaya konulmadığı takdirde, bu ülkelerin borç bulmaları güçleşmekte hatta imkansız hale gelmektedir.

Ayrıca bu programlar, eğitim, sağlık, barınma gibi temel kamusal ihtiyaçların giderilmesinde devletin oynadığı rolün, piyasanın işleyişine ve kurallarına bırakması gerektiğini savunmaktalar. Ancak bütün bu politikalar, ülkemizde dahil olmak üzere çevre ülkelerde, sosyal refah devletine özgü politikaların ya da hizmet anlayışının daha hayata geçirilmeden, uygulamadan kaldırılmasına neden olmuştur. Örneğin; Birleşmiş Milletler 2003 İnsani Gelişme Raporu'na göre Türkiye'de, 1998-2001 döneminde bütçeden eğitime ayrılan pay %3.5, sağlığa ayrılan pay %3.6 düzeyinde seyrederken; askeri harcamalara ayrılan pay %4.9 ve borç ödemelerine ayrılan pay ise %15.2 düzeyine kadar çıkmıştır. ^[59]

Bir başka çarpıcı nokta ise, söz konusu politikalar çerçevesinde uygulamaya konulan özelleştirmelere bakmak olacaktır. Şöyle ki; özelleştirmeler, küresel kapitalizmin ürettiği krizleri aşmak amacıyla, özellikle 1980'li yıllardan sonra malın, hizmetin ve sermayenin küresel ölçekte sınırsız dolaşımını sağlamak için reform adı altında yapılan dönüşümleri; ekonomik, sosyal, siyasal boyutta etkinleştiren önemli politik araçlar olarak hayata geçirildi.

Önceki bölümde söz edildiği gibi Türkiye'de, devletin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştiren kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyetini özel sektöre devretmesiyle, devletin ekonomik alandaki faaliyetlerinin azaltılması ya da bu fonksiyonlarını, serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde tümüyle piyasa koşullarına devretmesiyle birlikte özelleştirme kavramı gündeme gelmiştir. Türkiye'de özelleştirmenin yasal altyapısının oluşturulmasına, 1980'li yıllardaki dönüşümle birlikte başlanmıştır. Şöyle ki; 1984 yılında 2983 Sayılı Yasa, 1986 yılında 3291 Sayılı Yasa, 1990-1994 yılları arasında çok sayıda Kanun Hükmünde Kararname, 1994

^[59] www.un.org.tr/undp_tur/hdr2003tur.asp, 12.12.2004.

yılında da 4046 Sayılı Özelleştirme Yasası yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca, özelleştirmelerin uygulama alanının ve önceliklerinin belirlenmesi yönünde Dünya Bankası'nın talebi üzerine 1985 yılında Özelleştirme Ana Planı hazırlanıp, uygulamaya konulmuştur.

Keza, Türkiye'de özelleştirme yönündeki çalışmalar, 1984 yılında kamuya ait bitirilememiş ve yarım kalmış tesislerin tamamlanması, yerine yeni tesislerin kurulması amacıyla ve söz konusu tesislerin özel sektöre devredilmesi kararı sonrasında başlamıştır. Böylece, 1986 yılından itibaren hazırlanan plan ve program çerçevesinde özelleştirmeler hızlandırılmıştır. Söz konusu dönemden bugüne kadar 183 kamu kuruluşunda halka arz, varlık satışı, devir işlemi ve blok satış yöntemleri izlenmek suretiyle özelleştirmeler yapılmıştır. Bu süreç sonucunda 171 kamu kuruluşunda, kamunun hiç payı kalmamış; kısmen özelleştirme kapsamına alınan diğer bazı kuruluşlarda ise kamunun payı çeşitli oranlarda korunmuştur.

Böylece, çeşitli alanlarda doğal tekel konumunda bulunan kamu kuruluşları dağıtılarak, tekel konumlarına son verilmiştir. Örneğin; kamunun tekelinde bulunan çimento sanayi, süt sanayi, et sanayi, yem sanayi, dokuma sanayi, orman ürünleri sanayi, gemi sanayi, gübre sanayi, enerji santralleri, kimya ve petrokimya tesisleri, maden işletmeleri, demir çelik işletmeleri, kağıt fabrikaları, telekomünikasyon hizmetleri, ulaşım hizmetleri ve bankacılık sektörü dallarında özelleştirilmeler yapılmıştır. Ancak, genellikle söz konusu alanlar, özelleştirme sonrasında yerli ve yabancı sermayenin denetimi altında tekelleşme süreci yaşamıştır. Benzer şekilde, 1990'lı yıllarla birlikte eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı hizmetleri gibi alanlar da, Dünya Ticaret Örgütü'nün kararları ve GATS hükümleri gereği özelleştirme kapsamı içine dahil edilmeye başlanmıştır.

Türkiye'de 1985-2001 yılları arasındaki özelleştirme politikaları sonucu, kamu kesiminde çalışan 43.797 kişinin çeşitli şekillerde ve boyutlarda, bu politikalardan etkilendiği belirlenmiştir. Ayrıca özelleştirme sonucunda, her dört çalışandan birinin işsiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; 1990 yılı baz alındığında, işletmecilerde yaklaşık olarak 640 bin kişi çalışırken, 2001 yılına gelindiğinde çalışanlarının sayısı yaklaşık olarak 390 bine kadar düşmüştür. Ancak, özelleştirmenin istihdam üzerindeki etkisini doğrudan görebileceğimiz gibi, dolaylı ve daha etkili olarak da görebiliriz. Örneğin; söz konusu yıllar itibarıyla, özelleştirme sonucu çalışan sayısı 43.797 kişiden, 11.813 kişi azalarak 31.984 kişiye düşmüştür. Buna rağmen, işletmecilerde çalışan sayısında 250 bin kişilik bir azalışın olduğu gözlemlenmektedir. Bunun anlamı, söz konusu verilerden de anlaşılacağı üzere,

özelleştirmenin istihdam üzerindeki en önemli etkisinin dolaylı olduğunu görülüyor. Bunu nedeni ise; özelleştirilen kamu kurumlarında emeklilik, erken emeklilik, yeni işçi almama şeklinde uygulanan ve istihdamı daraltılmayı hedefleyen politik tercih, baş etken olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak, özelleştirmenin istihdam üzerinde işsizlik şeklinde ortaya çıkan dolaylı etkisinin, doğrudan etkisinden çok daha çarpıcı sonuçlara neden olduğu görülüyor. Bu nedenle, özelleştirmenin işsizlik üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra, dolaylı etkisinin yol açtığı büyük tahribatlar nedeniyle, bu etkinin daha yakından izlenmesi gerektiğini ifade etmek istiyoruz.^[60]

Keza, *“Haber-İş Genel Başkanı Cengiz Teke de, hükümetlerin 18 yıldır yaptıkları özelleştirmeler sonucunda halkın yüz milyonlarca dolar zarara uğradığını, 400 bin kişinin işsiz kaldığını...Dünyanın 13. büyük şebekesine sahip, son 3 yılda ekonomiye 13 milyar dolar katma değer sağlayan Telekom’un Dünya Bankası ve IMF dayatmaları ile peşkeş çekilmek istendiğini,”*^[61] belirtmektedir.

Aynı şekilde, devletin kamusal alandaki ağırlığına ve yönetimine, özelleştirme politikalarıyla son verilirken; bu süreçle birlikte tarım gibi bazı sektörlerde önemli sorunlar yaşanmaya başladı. Böylece, Avrupa Birliği’ne katılım çerçevesinde Kamu Yönetimi Reformu ve Yerel Yönetimler Reformu gibi yasal ve kurumsal düzenlemeler ile, küreselleşme sürecinin tamamlanması yönünde adımlar atılmaya devam ediliyor.

Sonuç olarak, işsizliğin artması, gelir bölüşümü eşitsizliğinin derinleşmesi, sosyal ve ekonomik yapının yıpranması, göç olgusunun hızlanması, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve altyapı gibi temel hizmet alanlarının serbest piyasaya bırakılmasıyla geniş toplumsal kesimler, vatandaş olmaktan kaynaklı, kamu hizmetlerinden yararlanma hakkından yoksun kalarak, yoksullaşma sürecine girmişlerdir.

Ancak yoksulluğa yol açan temel unsurları belirlemek, yoksulluğa etkili önlemler geliştirmenin ön koşuludur. Yoksulların ve yoksulluğun artışının nedenlerini belirlemek, başta ekonomik unsurlar olmak üzere belli başlı sosyal ve siyasal faktörlerin kapsamlı bir biçimde incelenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle toplumsal kesimlerin, başta toprak olmak üzere,

^[60] http://www.ozguruniversite.org/guncel%20_Akkaya.htm, 14/06/2005.

^[61] <http://www.petrol-is.org.tr/duyuru561.htm>, 10/06/2005.

üretim faktörlerine erişim derecesi, iş gücü piyasaları içindeki konumu, eğitim düzeyi gibi farklı özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekir.

3.3.1 Yeni Yoksulluğun Gelişimi

Türkiye’de yoksulluğun 1980’li yıllarından 2000’li yıllara kadar uzanan dönemde, kentleşme olgusuyla paralel şekilde arttığı görülmektedir. Bu artış hızının belirli dönemlerde krizlerle birlikte şiddetlendiği söylenebilir. Yoksulluğun ve bunun bir nedeni olarak gelir dağılımındaki adaletsizliğin ekonomik anlamda arka planına baktığımızda ise; 1980’li yıllardan itibaren dünyada yaşanan neo-liberal ekonomik ve siyasal dönüşüm ile birlikte, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin bu dönüşüme ayak uydurma doğrultusunda uygulanmaya başladıkları yapısal uyum programlarının, önemli bir payının olduğu söylenebilir.

Örneğin; 24 Ocak 1980 Kararları ve sonrasında uygulanmaya başlayan ekonomik program ile Türkiye’deki ekonomik ve toplumsal alanda piyasanın işleyişine uygun yapısal dönüşümler hayata geçirilmiştir. Serbest piyasa kuralları çerçevesinde ve dünyadaki ekonomik dönüşüme paralel olarak gerek işgücünün örgütlenmesinde ve ücretlendirilmelerinde, gerekse ticaret yönündeki kuralların belirlenmesinde sermaye lehine bir yapılanmanın içine girilmiştir.

Şöyle ki; ulusal ekonominin birikim ve dağıtım kaynaklarının, piyasadaki pazar fiyatları çerçevesinde belirlenmesine paralel şekilde, mal ve hizmet ihracatını arttırmaya yönelik yoğun bir devlet desteği ile yürütülen dışa açılma stratejisi, sermaye kesimini destekleyici unsurları içinde barındırmaktadır. Şöyle ki; bütün bu süreç doğrultusunda çalışanların örgütsüzleştirilmesi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve bu dönem içinde hatları iyice belirginleşmeye başlayan üretim ilişkileri alanında, devlet ve piyasa kavramının ekonomik alandaki ayrışmadan söz edilebilir.

1980’li yıllara özgü diğer bir yapısal dönüşüm ise ekonominin yapısında rantıye denilen bir türün ortaya çıkışıdır. Korkut Boratav’ın tanımlamasıyla rantıyeci, “*üretken olmayan ve nakde çevrilebilir varlıkların cari getirileri ve bunların değer artışlarına dayanarak*

yaşayan”^[62] kesim olarak görürsek, 1980’lerde bu kesimin ekonomi içindeki payının, sanayiciye göre yüksek bir biçimde arttırdığını söyleyebiliriz. Bu sürecin yoksullukla bağlantısı ise; rantiyenin 1980’li yıllarda hükümetlerin uyguladığı tapu tahsis, imar affi gibi politikalar ve bu politikaları yerelde örgütleyen belediyelerin işbirliğiyle, rant getirebilecek yerlerde imar izinlerinin verilmeye başlanması ile ilişkili olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki; bu gibi popülist yaklaşımlar, “*kent yoksullarının kendi sınıfsal özelliklerinden ve sınıf bilincinden giderek uzaklaşmalarına da aracı olmuştur*”^[63]

Öte yandan sınıfsal olarak bir önceki dönemin uzlaşma ve ittifak halinde sürdürülen sınıfsal ilişkilerinin yerini, uyumu gözetmeyen hatta dışlamaya dayalı geçici ittifaklar üzerine kurulu toplumsal bir yapının aldığından söz edilebilir. Önceki döneme özgü dayanışma ilişkilerinin yerini güce dayalı ilişkilerin almasıyla birlikte, bu ilişkiler ağı içerisinde gecekondulu alanlarında yaşayan ve yoksul olarak nitelendirilen kesimlerin, kendi aralarında farklılaşarak yoksulluk döngüsü içerisinde yoksulluğu farklı yoğunlukta yaşamaya başladıkları söylenebilir. Dolayısıyla, bugün artık gecekondulu bölgede yaşamaktan kaynaklı ve benzer yoğunlukta hissedilen bir yoksulluk denkliğinden söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Böylece, yoksulların kendi aralarında kategorikleşmelerine ilaveten orta sınıfların yapısında da önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Örneğin; orta sınıfın lüks tüketim tarzına dayalı bir yaşam tarzını benimsemeye başlaması ve giderek kent yoksullarını dışlayan bir sosyal yapı içine girmesi ile birlikte, yoksulların giderek içe kapanma şeklinde görülen davranış biçimleri sergiledikleri ve kent içindeki çöküntü alanlarda yoğunlaşma eğilimi içine girdikleri görülmektedir.

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren yoksulluk boyutunda yaşanan kırılma, o döneme dek sosyal refah devletine özgü ve 1960’lı yıllardan sonra oluşturulmaya başlanan kurumsal ve yapısal düzenlemelerin tasfiye edilmesi sürecine denk düşer. Bu süreçle birlikte, kurumsal düzenlemeler yoluyla eşit yurttaşlık temelinde sunulan kamusal hizmetler ve güvenlik ağları daha tam oturmadan ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Söz konusu kurumsal yapı yerine cemaat ilişkileri üzerinden yürüyen ve piyasa merkezli bir otorite kurulmaya çalışılarak, darbe ve sonrasında uygulanan ekonomik dönüşümlerin toplum nezdindeki meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Bir yanda milliyetçi ve dini yanları ağır basan bir

^[62] BORATAV, Korkut, 1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s.68.

^[63] BORATAV, Korkut, a.g.e., 1995, s.118.

cemaatçi yapının yeniden üretimi, diğer yandan serbest piyasanın ve onun getirdiği ilişkilerin bu yapıyla çelişkileri ya da benzerlikleri öne çıkmaya başlamıştır.

Ayrıca 1990'lı yıllarla birlikte, dünyada şiddetini arttıran yoksulluk ve onunla savaşıma konusunda, Türkiye'de yoksullara ait stratejilerin çok fazla kabuk değiştirmedini ama neo-liberal politikaların ve piyasa fikrinin egemen kılınması yönünde yapılan uygulamaların enformel sosyal güvenlik ağlarını çözmeye başladığını ve bu ağların giderek kifayetini yitirdiklerini görmekteyiz. Çünkü 1980'li yıllarla başlayan ekonomik ve sosyal dönüşümün, 1990'larda topluma nüfuz ettiğini yani bir başka deyişle gözle görülür yoksulluk manzaraları yarattığını gözlemleyebiliyoruz.

Bunun nedeni ise; yeni ekonomik politikaların, kapitalizmin koruma şemsiyeleri olmadan işlemeye başlaması ile oluşan enformel ekonominin, işgücü piyasalarının yapısında büyük ölçüde dönüşümler yaratmasıdır. Böylece, işgücünün marjinalleşme eğilimlerinin artması, enformel ekonominin büyümesi ve sosyal güvenliğe sahip olmayan çalışanların sayısındaki artışlar şeklinde bir ekonomik ve toplumsal yapı ortaya çıkmaktadır.

Buradan hareketle, yoksulluk ve onun sosyal göstergelerle ilişkisinin incelenmesi için kullanılan yaklaşımlardan birisi olan tüketim harcamalarına bakmak faydalı olabilir. Örneğin bu yaklaşımda, yoksulluk sınırı belirlenirken kişinin gıda, giyim, ev eşyaları, hane ve hanehalkı ile ilgili bakım ve hizmetler, sağlık, kişisel bakım, ulaştırma, haberleşme, kültür, eğitim, konut ve diğer harcamalar dikkatte alınarak, sadece gıda harcamaları temelli yaklaşımın ötesinde, bir sonuç elde edilmeye çalışılır.

Bu yaklaşımla oluşturulan tablo 3.17'e bakıldığında, kişisel yoksulluk oranı %24,36 olarak görülmektedir. Bu veriler altında, 1987 yılı itibariyle Türkiye'de yaşayan her dört kişiden birinin sadece asgari standartta beslenebilecek bir gelire sahip olduğunu; ayrıca söz konusu kişilerin, yoksulluk sınırına denk düşen tüketim düzeyinin altında yer aldığı söylenebilir.

Tablodan yoksulluğun bölge-içi dağılımına bakıldığında, söz konusu dönemde, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde her yüz kişiden 47'sinin, Akdeniz Bölgesinde 28'inin, İç Anadolu Bölgesinde 27'sinin, Karadeniz Bölgesinde 22'sinin ve de Ege ve Marmara Bölgesinde ise her yüz kişiden 5'inin yoksul olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yoksulluğun bölgelerarası dağılımına bakıldığında ise, Türkiye'de yaşayan her yüz yoksul

kişiden 40'ının Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde, 26'sının İç Anadolu Bölgesinde, 18'inin Karadeniz Bölgesinde, 15'inin Akdeniz Bölgesinde ve 6'sının da Ege ve Marmara bölgesinde yaşadığı görülmektedir. Keza, görüldüğü gibi Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları hesaplaması 1987 yılına aittir ve bu verilere göre Türkiye genelinde kırdaki yaşayan her yüz kişiden 30'u, kentte ise 17'si yoksulluk içinde yaşamaktadır.

Tablo 3.17 Tüketim harcamasına göre Türkiye'de mutlak yoksulluk (1987)

Bölgeler	Hane Sayısı	Kişi Sayısı	Bölge-İçi Dağılım		Bölgelerarası	
			Hane %	Kişi %	Hane %	Kişi %
Ege-Marmara	266.772	847.166	6,53	5,11	9,45	6,61
Akdeniz	481.168	2.031.204	32,40	28,61	17,05	15,86
İç Anadolu	871.786	3.398.708	32,51	27,62	30,90	26,54
Karadeniz	336.152	1.360.039	28,70	22,59	11,91	10,62
Doğu-Güney	865.667	5.171.037	53,23	47,59	30,68	40,37
TOPLAM					100,00	100,00
Kent	1.029.114	4.442.341	17,73	17,75	36,47	34,68
Kır	1.792.431	8.365.813	34,19	30,07	63,53	65,32
TÜRKİYE	2.821.545	12.808.154	25,54	24,36	100,00	100,00

Kaynak: Ercan DANSUK, Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi, DPT

Uzmanlık Tezi, Ankara, 1997.

Tablo 3.18 Türkiye'de kişi başına yoksulluk sınırı (cari fiyatlarla TL)

Yıllar	Günlük		Aylık		Yıllık	
	TL	ABD Doları	TL	ABD Doları	TL	ABD Doları
1987	780	0,91	23.400	27,30	284.700	332,2
1988	1.297	0,91	39.910	27,30	473.405	332,2
1989	2.129	1,00	63.870	30,00	777.085	365,0
1990	3.804	1,46	114.118	43,76	1.388.433	532,4
1991	5.851	1,41	175.540	42,20	2.135.740	513,4
1992	10.495	1,52	314.861	45,71	3.830.809	556,2
1993	17.626	1,60	528.780	8,13	6.433.490	585,6
1994	40.264	1,48	1.207.920	44,50	14.696.360	541,4

Kaynak : Recep DUMANLI, Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları, DPT Uzmanlık Tezleri Yayın No: DPT:

2449, Ankara, 1996.

Yine, 1980'li yıllardan sonra yapılan yoksullukla ilgili çalışmalara tablo 3.18'den baktığımızda, gelinen nokta gözler önüne serilmektedir. Bu çalışmada, insanların yeterli ve dengeli beslenmeleri için gerekli asgari kalori miktarları ile ilgili beslenme kalıbı kullanılmıştır.

DİE'nin 1987 Yılı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketi sonuçları temel alınarak günlük kalori harcamasının 2450 kalori olduğundan yola çıkılarak günlük gramajlarla fiyatlar çarpılarak toplam parasal değerlere ulaşılmaya çalışılarak kişi başına yoksulluk sınırının ne olduğu üzerinde durulmuştur. Türkiye'de kişi başına yıllık yoksulluk sınırı 1987 yılında 332.2 dolar düzeyindeyken, 1990 yılında 532.4 dolar düzeyine, 1993 yılında 585.6 dolar düzeyine çıktıktan sonra 1994 yılında 541.4 dolar düzeyine inmiştir.

Ancak, Şubat 2001 kriziyle birlikte mevcut dengeler daha da bozulmuş, toplumun büyük bir kesimi yoksulluk sınırına yaklaşmış ya da bu düzeyin altına inmiş; böylece mutlak ve görelî anlamda yoksulluk oranları artmıştır. Ancak bu kez yaşanan değişim yoksulluğun boyutlarını ve derinliğini de ciddi ölçüde genişleterek Türkiye tarihinin en problemlî dönemini yaratmıştır. Artık yoksullar, sadece yaşamak için gereken çok temel ihtiyaçlarını güçlükle temin edebilen ya da çoğu kez edemeyen insanlar haline gelirken; ileriye dönük hiçbir umutları ve beklentileri kalmamış, kendi koşullarını değiştirme şanslarının olmadığını kabul etmişlerdir. Bu kesimdekilerin büyük kısmı, önceki dönemlerdeki yoksullar gibi, ne formel sektörlerdeki düşük ücretli çalışan yoksullar ne de enformel sektördeki vasıfsız kesimlerdir; krizle birlikte zaten düşük ücretle çalıştıkları işlerini de kaybeden, kendilerine ekonomik ve sosyal hayatta ihtiyaç duyulmadığını düşünen insanlardan oluşmaktadır.

Krizin etkisini derinleştiren ve bu dönemi farklı kılan bir diğer durum da, küçük memur ve işçiden, eğitilmiş ve uzmanlaşmış kişilere kadar orta tabaka diyebileceğimiz önemli bir ücretli grubunun krizden etkilenmiş olmasıdır. Bu bakımdan anlamlı bir başka nokta ise, ücretli grupların işlerini kaybetmesi ve yoksullaşmasıdır. Krizin toplumun büyük bölümünde yarattığı sarsıntı, yalnızca kitlelerin yoksullaşmasına sebep olmamış aynı zamanda onların geleceğe dair beklentilerinin de olumsuz etkilemiştir.

Örneğin; gelir pastasından yeterince pay alamayan kesimlerden olan memurlar, ekonomik kriz sürecinden olumsuz şekilde etkilenmişlerdir. 2000 ve 2001 yılları baz alındığında, memurların iki yıllık reel gelir kayıpları %11.5 düzeyine ulaşmıştır. Keza, Türkiye'de çalışan nüfusun %49'unu oluşturan ücretlilerin milli gelirden aldığı payda azalmıştır. 1996 yılında %25.8 pay alan ücretliler, 1999 yılında paylarını %30.7 düzeyine çıkardıktan sonra, 2000 yılında payları %28.7 düzeyine gerilemiştir. Ayrıca, ücretlilerin %54'ünü bünyesinde barındıran kamu kesiminde, 2001 yılı itibarıyla ücretlerde %11 oranında bir reel gerileme yaşanmıştır. Aynı şekilde asgari ücretlilerin reel gelirlerinde ise, yaklaşık olarak %13.5 oranında bir düşüş

gözlennmiştir. Keza, krizin de etkisiyle sosyal harcamaların daha da azaltılmasına paralel olarak, gelir pastasından zaten az pay alan 9.7 milyon kamu emeklisinin, 34 milyon SSK emeklisinin, 15 milyon Bağ-Kur emeklisinin ve devletin yardımına muhtaç diğer kesimlerin reel gelirleri önemli oranlarda düşmüştür.^[64]

2001 yılındaki kriz dolayısıyla milli gelirin yaklaşık olarak %10 oranında düşmesi sonucunda, alt ve orta gelir grupları için yoksulluk bir başka boyuta evrilmiştir. Üst gelir grupları ise, reel sektördeki işletmelerin ve bankacılık sektörünün krizden olumsuz etkilenmesi, batması ya da el değiştirmesi sonucunda, yeni bölüşüm ve birikim süreci içine girmişlerdir. Ancak, bankaların ya da işletmelerin batık maliyetleri her zaman olduğu gibi devletin ve de dolayısıyla toplumun üzerinde kalmıştır.

Krizin özellikle toplumun en alt gelir grubunda yarattığı değişim, Veri Araştırma Şirketi'nin Türkiye'de kentsel alanda statü, gelir ve tüketim (SGT) kalıplarını baz alarak, hane ve hanelerde yaşayan bireylerden hareketle veri-SGT 2000^[65] ve veri SGT 2002^[66] araştırmaları ile incelemiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre, en alt %5'lik gelir grubundaki hanelerin krizden önce ve sonraki ortalama gelirleri ve harcamaları incelendiğinde krizden nasıl etkilendikleri açıkça görülecektir.

Araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu tablo 3.19'daki verilere baktığımızda, krizle birlikte haneler %21, bireyler %29 oranında gelir kaybederken, harcamalarda %36 oranında azalmıştır. Bireylerin gelir kaybının hanelerden yüksek olmasının nedeni ise, ortalama hane büyüklüğünün 3.2'den 3.6'ya yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Haneler büyüyüp çalışanların sayısı azalınca birey geliri zorunlu olarak düşüyor.

[64] SÖNMEZ, Mustafa, 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s. 128-143.

[65] Türkiye genelindeki 20 bin ve daha fazla nüfuslu 268 yerleşim merkezinde yaşayan kentli nüfusun temsil eden araştırmada, 1922 hane ve bu hanelerdeki 14 yaşından büyük 5022 kişiyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş.

[66] Türkiye genelindeki 20 bin ve daha fazla nüfuslu 279 yerleşim merkezinde yaşayan kentli nüfusun temsil eden Veri-SGT 2002 Araştırması, 1940 hane ve bu hanelerdeki 14 yaşından büyük 4970 kişiyle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiş.

Tablo 3.19 En alt %5'teki hanelerin gelir durumu (USD)

	Veri-SGT 2000	Veri-SGT 2002
Yıllık Ortalama Hane Geliri	1285	1012
Yıllık Ortalama Hane Harcaması	1332	844
Yıllık Ortalama Hane Geliri Harcama Farkı	47	168
Yıllık Ortalama Kişi Başına Düşen Gelir	396	280

Kaynak : Radikal Gazetesi, Sayı:17.02.2003

Burada en dikkat çekici olgu ise, 2002 yılında gelirin iki yıl öncesine göre daha az olmasına karşın hane geliri harcama farkının daha fazla olmasıdır. 2000 yılında 47 dolar açık veren haneler, 2002 yılında ise gelirlerinin 168 dolarını zorunlu harcamalar dışında tutarak, harcamalarını olabildiğince kısmışlardır. Ancak harcamalarla ilgili bu kısıtlamalar, krize karşı basit bir direniş biçimi olmanın ötesinde daha yaşamsal sorunlara işaret etmektedir.

Tansı Şenyapılı'nın ve Murat Güvenç'in, İstanbul'da üç işgücü katmanının Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden nasıl etkilendiklerini; izledikleri gelir, tüketim, birikim ve istihdam stratejilerini açığa çıkartmaya amaçlayan araştırmaları şunu işaret etmektedir: *"Hanelerin giyim ve diğer harcamalarının yanında mutfak masraflarını kısıtlamak zorunda kaldıkları, eskiye oranla daha ucuz gıdalar almaya yöneldikleri, bazı gıdaları ise hiç almadıkları"*^[67] sonucunu izlenmesi, bu kısıntıların aslında ne kadar temel ihtiyaçlara ilişkin olduğunu göstermektedir.

Bütün bu verilere bir de Birleşmiş Milletler'in Türkiye ile ilgili insani gelişme endekslerini de eklemek gerekmektedir. İnsani gelişme endeksleri yaşam beklentisi, eğitim ve kişi başına geliri kapsayan ve ekonomik döngülerden çok yaşam kalitesi üzerinde durmaktadır.

^[67] Murat GÜVENÇ ve Tansı ŞENYAPILI, İstanbul Emek Pazarında 2001 Krizinin Toplumsal Sonuçları, Krize Direniş Biçimleri, Görüş, Sayı:55, Haziran-Temmuz 2003, s. 48. Araştırma kapsamına alınan üç katmandan ilki temelde emek/beceri yoğun işkollarında ücretli ve kendi hesabına çalışanları (esnek/örgütsüz işler katmanı), ikinci katman sermaye yoğun işkollarında ücretli ve kendi hesabına çalışanları (düzenli/örgütlü işler katmanı), üçüncü katman ise kent merkezindeki servis işlerinde çalışan beyaz yakalı işgücü (beyaz yakalı servis işleri katmanı) kapsamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından her yıl küresel İnsani Gelişme Raporu hazırlanmaktadır. UNDP'nin İnsani Gelişme Raporu, kişi başına düşen gelir, ortalama yaşam süresi ve eğitim düzeyi gibi üç temel veri üzerinden yapılan değerlendirmeye dayanıyor.

2003 İnsani Gelişme Raporu'na göre Türkiye, AB'ye aday ülkeler ve OECD ülkeleri içinde en düşük performansı ile öne çıkmaktadır. Türkiye, 175 ülkenin insani gelişmişlik düzeyi göz önüne alınıp, yapılan sıralamada 85. sıradan 96. sıraya kadar gerilemiştir. Böylece, 2002 yılı sıralamasında Türkiye'nin altında yer alan Jamaika, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Paraguay, Arnavutluk, Dominik Cumhuriyeti, Tunus ve Ürdün gibi birçok ülke, Türkiye'nin üzerine çıkmıştır.

Türkiye, orta seviyede kalkınan 85 ülke arasında, 0.734 İnsani Kalkınma Endeksi değeriyle 41. sırada yer almıştır. En yüksek İnsani Kalkınma Endeksine sahip Norveç'te ise bu değer 0.944'tür. Bir başka çarpıcı veri ise, Türkiye'nin 1975-2001 dönemleri arasındaki 26 yılda, İnsani kalkınma performansını sadece 0.145 değerinde artırmış olmasıdır. Örneğin, orta düzeyde gelişmişlik gösteren 82 ülkenin başında yer alan Malezya da, söz konusu dönemlerde bu değer 0.175 olarak gerçekleşmiştir. En yüksek insani gelişme endeksi 1.0 olarak kabul edilmektedir, bu değere göre hesaplanan en düşük endeks ise, Sierre Leone da 0.252 değeri ile gerçekleşmektedir.^[68]

Satın alma paritesine göre hesaplanan kişi başına milli gelirden Türkiye, söz konusu dönemde %15 gibi bir gerileme yaşayarak, kişi başına milli geliri 6.974 dolardan 5.890 dolara kadar inmiştir. Buna rağmen Türkiye'nin satın alma paritesine göre milli geliri, eğitim ve sağlık gibi verilerin değerlendirilmesi sonucu oluşan İnsani Gelişme Endeksi göstergelerinden daha olumlu bir seyir göstererek, 80. sırada yer almaktadır.

Yine söz konusu rapora göre, Türkiye'de mutlak yoksulluk ve yoksulluk sınırında yaşayan nüfusun %10.3, okullaşma oranının %82, GSYİH'den borç ödemelerine ayrılan miktarın eğitim ve sağlık harcamalarına ayrılan miktarın iki katından fazla olduğu ve kişi başına gelirin azalarak, yoksulluğun arttığı söylenebilir.

^[68] www.un.org.tr/undp_tur/hdr2003tur.asp, 12.12.2004.

Tablo 3.20 Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre yoksulluk oranları, 2002

Yöntemler	Yoksul fert sayısı (bin)			Yoksul fert oranı (%)		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Gıda yoksulluğu	926	376	550	1,35	0,92	2,01
Gıda ve gıda dışı yoksulluk	18.441	9.011	9.429	26,96	21,95	34,48
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı*	136	10	126	0,20	0,03	0,46
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı*	2.082	971	1.111	3,04	2,37	4,06
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı*	20.721	10.106	10.615	30,3	24,62	38,82
Görelî yoksulluk	10.080	4.651	5.430	14,74	11,33	19,86

* Burada 2002 yılı için 1 \$'ın satınalma gücü paritesine (SGP) göre karşılığı olan 618 281 TL kullanılmıştır.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/somst/yoksl/140404.doc, 05/04/2005.

Benzer şekilde, DİE'nin 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerini kullanılarak yaptığı 2004 yılı yoksulluk çalışmasında, Türkiye'de bireylerin %1,35'inin gıda harcamalarını içeren yoksulluk sınırının altında olduğunu, %26,96'sının ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşadığını tespit etmiştir. Tablo 3.20 incelendiğinde, gıda yoksulluğunun Türkiye geneli için %1,35 düzeyinde seyrettiği, kırsal yerleşim yerlerinde %2,01 düzeyine kadar çıktığı, kentsel yerleşim yerlerinde ise %0,92 düzeyine kadar gerilediği görülmektedir. Keza, 2002 yılı itibariyle Türkiye'de yaklaşık olarak 926 bin kişinin gıda yoksulluğu içinde yaşadığı görülmektedir.

Bu çalışma ile DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerini kullanarak gıda harcamasına göre saptanan üçüncü ve dördüncü %10'luk dilimleri referans almış ve bu dilimleri oluşturan hanelerin gıda tüketiminde önemli paya sahip seksen madde gıda tespit etmiş ve bir gıda sepeti oluşturmuştur. Bir bireyin günlük asgari 2100 kalori almasını sağlayacak miktarlardan oluşan gıda sepetinin içine ise bu seksen madde konmuştur. Böylece gıda yoksulluğunun temelini oluşturacak olan gıda sepetinin birleşimine göre hesaplanan maliyetin de gıda yoksulluk sınırı olarak kabul edilmesi benimsenmiştir.

Yine söz konusu araştırmada, bireylerin gıdanın yanı sıra gıda dışı ihtiyaçları da göz önüne alınmıştır. Bu nedenle gıda yoksulluk sınırına, gıda dışı mal ve hizmet payının da eklenmesi amacıyla, yani gıda ve gıda dışı yoksulluk sınırının belirlenmesi için, toplam tüketimleri gıda yoksulluk sınırının hemen üstünde olan hanelerin toplam harcama içindeki gıda dışı harcama payları baz alınmıştır. Böylece, gıda ve gıda dışı mal ve hizmetleri de kapsayacak şekilde yoksulluk sınırı belirlenmeye çalışılmıştır. Keza, eşdeğer birey başına tüketim harcaması, gıda

ve gıda dışı yoksulluk sınırının altında kalan hanehalklarının oluşturduğu nüfusun, toplam nüfusa oranı göz önüne alınarak gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı belirlenmiştir.

Gıda ve gıda dışı yoksulluk, gıda ve gıda dışı harcamaların oluşturduğu maliyetin hanehalkının toplam tüketim harcamasının altında yer alması olarak ifade edilmiştir. Tablo 3.20'ye bakıldığında gıda yoksulluğuna benzer bir durumun, gıda ve gıda dışı yoksullukta da karşımıza çıktığı görülmektedir. Şöyle ki; Türkiye geneli için gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı %26,96 düzeyinde iken, kırsal yerleşim yerlerinde bu oran %34,48, kentsel yerleşim yerlerinde ise %21,95 düzeyinde seyretmektedir. Özetle yoksulluğun, kentsel alanlarla karşılaştırıldığında, kırsal alanlarda daha yoğun yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca tablo 3.20 vasıtasıyla ve ülkelerin sahip olduğu yoksulluk düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla kullanılan yoksulluk sınırları incelendiğinde; satın alma gücü paritesine göre kişi başına günlük 1 doların yoksulluk sınırı olarak kabul edildiği durumda, Türkiye geneli için yoksulluk oranı %0,20 düzeyinde seyrederken, sınır 2,15 dolar düzeyine çıkarıldığında bu oran %3,04 düzeyine ve sınır 4,3 dolar seviyesinde belirlendiğinde ise, yoksulluk oranı %30,3 düzeyine çıkmaktadır. Keza, kırsal yerleşim yerleri ile kentsel yerleşim yerleri arasındaki yoksulluk düzeyine bakıldığında, kırsal alanda yoksulluğun daha yüksek oranlarda seyrettiği görülmektedir.

Görelî yoksulluk baz alındığında ve görelî yoksulluğun, eşdeğer kişi başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'sinin yoksulluk sınırı olarak kabul edildiği durumda; tablo 3.20'den görüldüğü gibi, Türkiye geneli için yoksulluk oranı %14,74, kırsal yerleşim yerleri için %19,86 ve kentsel yerleşim yerleri için %11,33 düzeyinde belirlenmiştir. Buradan hareketle, görelî yoksulluğunda kırsal bölgelerde, kentsel bölgelere göre daha yüksek oranlara çıktığı saptanmıştır.

Yoksulluğa etki eden faktörlerden olan hanehalkı büyüklüğüne, tablo 3.21 vasıtasıyla baktığımızda ise, tek kişiden oluşan hanelerde, gıda yoksulluk sınırı 2003 yılı Aralık ayı itibarıyla 73 milyon TL iken, gıda ve gıda dışı ihtiyaçlardan oluşan yoksulluk sınırı ise 171 milyon TL düzeyinde seyretmektedir. Tabloya göre Türkiye'de ortalama hanehalkı büyüklüğü dört kişiye çıkarıldığında, söz konusu hanenin yoksulluk sınırı, gıda için 167 milyon TL, gıda ve gıda dışı harcamalar baz alınarak belirlenen yoksulluk sınırı ise 387 milyon TL düzeyine yükselmektedir.

Tablo 3.21 Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk sınırları (milyon TL)

Hanehalkı büyüklüğü	2002 yılı		Aralık 2003*	
	Aylık gıda yoksulluk (açlık) sınırı	Aylık gıda ve gıda dışı yoksulluk sınırı	Aylık gıda yoksulluk (açlık) sınırı	Aylık gıda ve gıda dışı yoksulluk sınırı
1	59	137	73	171
2	90	208	112	260
3	113	262	141	328
4	133	310	167	387
5	152	353	190	442
6	170	395	213	495
7	187	433	233	542
8	201	466	251	584
9	215	498	268	624
10	230	535	288	669

* Gıda yoksulluk sınırı, gıda indeksi ile gıda ve gıda dışı yoksulluk sınırı ise, Genel Tüketici Fiyat İndeksi ile genişletilerek Aralık 2003 ayına göre inflata edilmiştir.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonist/yoksl/140404.doc, 05/04/2005.

Tablo 3.22 incelendiğinde hane büyüklüğü 1 ile 2 kişiden oluşan hanelerin %16,51'nin ve bu hanelerde yaşayan bireylerinde %16,48'inin yoksul olduğu gözlemlenmektedir. Hanelerin büyüklüğü 5 ile 6 kişiye yükseldiğinde hanelerin yoksulluk oranı %20,03'e, bireylerin yoksulluk oranı ise %29,47'e çıkmaktadır. Yine, hane büyüklüğü 7 ve üzerine çıktığında ise hanelerde yoksulluk oranı %45,95'e, birey bazında yoksulluk oranı ise %47,38'e yükselerek, Türkiye'de hanelerin ortalama yoksulluk oranı olan %22,45'i ve bireylerin yoksulluk oranı olan %26,96'yı aşmaktadır. Tablodan da görüleceği üzere Türkiye genelinde haneler büyüdükçe yoksulluk oranında buna paralel olarak arttığı görülmektedir.

Tablo 3.22 Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk* oranları, 2002

Hanehalkı büyüklüğü	Hane			Fert		
	Toplam sayı (bin)	Yoksul sayısı (bin)	Yoksul oranı (%)	Toplam sayı (bin)	Yoksul sayısı (bin)	Yoksul oranı (%)
1-2	3.269	540	16,51	5.872	967	16,48
3-4	7.507	1.229	16,37	26.942	4.495	16,68
5-6	4.026	1.169	29,03	21.651	6.380	29,47
7+	1.645	756	45,95	13.927	6.598	47,38
Toplam	16.447	3.693	22,45	68.393	18.441	26,96

* Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

Not : Yuvarlamalardan dolayı, oranlar toplamı 100'ü vermeyebilir.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonist/yoksl/140404.doc, 05/04/2005.

Yoksulluğa etki eden faktörlerden bir diğeri ise, bireylerin eğitim durumlarıdır. Şöyle ki; tablo 3.22 vasıtasıyla bireylerin eğitim durumlarına göre sahip oldukları yoksulluk oranlarına bakıldığında; eğitim durumunun yoksulluğu etkileyen önemli değişkenler arasında yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Tablo incelendiğinde gerek kırsal yerleşim yerlerinde, gerekse kentsel yerleşim yerlerinde eğitim durumunda meydana gelen iyileşmelerin yoksulluğu azalttığı ya da başka bir ifadeyle yoksulluk oranında düşmelere neden olduğu görülmektedir.

Buradan hareketle, Türkiye'nin toplam nüfusu içinde oransal ağırlıkları ve eğitim durumları da göz önüne alınarak yoksulluk görünümü incelendiğinde, toplam nüfus içinde %11,27'lik bir paya sahip olan okuryazar olmayan bireylerde yoksulluk oranı %41,07 düzeyinde iken, %3,79'luk bir paya sahip olan yüksekokul, lisans ve lisansüstü eğitim alan bireylerde yoksulluk oranı %1,57 düzeyine kadar inmektedir. Bu yoksulluk oranları kırsal yerleşim yerlerinde ise sırasıyla %46,42 ve %4,37 düzeyine çıkmaktadır. Genel olarak kırsal yerleşim yerlerinde yaşayan bireylerin yoksulluk oranlarının, Türkiye'nin genelinden ki yoksulluk oranlarının üzerinde seyrettiği görülmektedir. Örneğin; Türkiye genelinde okur-yazar olup bir okul bitirmeyen bireylerin yoksulluk oranı %34,60 düzeyinde iken, kırsal yerleşim yerlerinde bu oran %41,13'e kadar yükselmektedir.

Tablo 3.23 Hançalkı fertlerinin eğitim durumuna göre yoksulluk* oranları (%), 2002

Eğitim durumu	Nüfus payı **			Yoksulluk oranı		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
6 yaşından küçük fertler	10,04	10,79	8,91	33,17	31,18	36,79
Okur-yazar değil	11,27	9,53	13,89	41,07	35,88	46,42
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	19,32	18,81	20,08	34,60	29,96	41,13
İlkokul	33,57	29,95	39,01	26,12	21,81	31,08
İlköğretim	4,70	4,68	4,74	26,47	21,22	34,25
Ortaokul ve orta dengi meslek	6,11	7,08	4,66	18,77	13,80	30,11
Lise ve lise dengi meslek	11,19	13,80	7,28	9,82	7,06	17,65
Yüksekokul, fakülte, yüksek lisans, doktora	3,79	5,37	1,43	1,57	1,07	4,37
Toplam	100,00	100,00	100,00	26,96	21,95	34,48

* Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

** Belirtilen eğitim gruplarının toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/somist/yoksl/140404.doc, 05/04/2005.

3.3.2 Enformel Ekonominin Gelişimi ve Yoksulluk

Enformel etkinlikler kentleşme ve sanayileşme ile yaşanan hızlı ve yoğun göçün kentlerde yarattığı atıl işgücünün emilememesi sonucunda ortaya çıkan ve kent yoksullarının, yoksullukla başa çıkma noktasında dayandıkları en önemli stratejilerinden biridir. Dolayısıyla, enformel yapılar çoğu zaman düşük gelir ve yoksulluğun nedeni olarak görülür. Yine de, enformel yapı ya da sektör sadece geç sanayileşen ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir durum değildir. Zaten enformel sektörün var oluşu üzerine başlayan tartışmaların nedeni, 1970’li yıllar sonrasında bu sektörün gelişmiş ülkelerde de işlevinin olduğunun gözlenmesidir.

1970’li yıllarla birlikte tüm dünyada görülen yapısal kriz sonucunda hemen hemen her toplumdaki formel yapıların başarısızlığı üzerine, enformel yapılar sınırları büyüterek ve hareket alanlarını genişleterek, toplumsal alanda etkin hale gelmişlerdir. Yapısal krize sistemin yanıtı olan küreselleşme süreci ise, enformel yapıların hareket alanının genişlemesine yol açmıştır.

Ancak 1970’lerden itibaren formelin etkinliğini bu şekilde enformele kaptırması, onunla arasına kesin bir sınır koyduğu anlamına gelmez. Aksine yeni oluşan yapı formelle enformelin iç içe girdiği, formelin enformelin özelliklerinden yararlandığı bir yapı görünümündedir. Bugün kentlerdeki gündelik yaşam, birbirinden yapısal olarak farklı iki ayrı dünyadan çok, mevcut bütün kurumsal olanakların karşılıklı etkileşiminden ve eklemlenmesinden oluşan dinamik ve de çok karmaşık bir yapı şeklindedir. Bu nedenle, günümüzde enformel yapılar sadece yoksullara özgü olma niteliğinin ötesinde, orta ve üst gelir grupları içinde önemli birer gelir kaynakları durumundadır. Bugünün kentlerinde enformel örgütlenme ve piyasa olanakları, kentte yaşayan bütün kesimler tarafından yaygın olarak kullanılmakta ve kabul görmektedir.

Konunun içeriği itibariyle enformel sektör ile yoksulluk arasındaki ilişkiye baktığımızda, bunun ilk etapta göç olgusu ve göç edenlerle başladığını görmekteyiz. Tarımda üretim yapısının değişmesi dolayısıyla kırdan açığa çıkan atıl işgücü, hızlı bir şekilde kentlere göçerken; göç edenlerin hem barınacak yer, hem de yaşamlarını sürdürebilecekleri bir gelire sahip olmak için gösterdikleri çabalar, enformel bir yapının ya da piyasanın oluşmasına yol açmıştır. Genel olarak, yoksul göçmenler geldikleri yerde formel yaşamın içine daha zor girdikleri için, enformel alanda kalarak mücadele etmeyi seçerler. Örgütsüz ve yoksul olan bu

kesimler, hayatta kalmak için buldukları her işi yapmaya ve kente geldikleri andan itibaren, genellikle giriş koşulları kendi kişisel koşullarına en uygun olan, enformel sektörde çalışmaya başlarlar. Böylece, yasal alandaki boşlukları bulmaları ve bunları kendi çıkarları için kullanmaları, hayatta kalmadaki en önemli stratejilerinden biri olmaktadır. Keza, kültürel ve sosyal ilişkiler açısından bütünleşemeyip, ekonomik ve fiziksel mekânlarda sistemin olanaklarını oldukça iyi kullanmaktadırlar.

Enformel sektörün Türkiye kentlerinde açıkça gözlenebilir bir belirginlik kazanması süreci 1945 ile 1950'li yıllardan itibaren başlamıştır. Bu dönemde tarımsal yapıdaki makineleşmeyle birlikte, kırsal alanda ortaya çıkan emek fazlası kentlere akarak, kentleri daha önce yaşanmamış bir yoğunluk ve hızda göç baskısı altında bırakmıştır. Ancak, kentsel ve endüstriyel yatırımların, kırsal alandaki yapısal değişikliklere paralel olarak ilerlememesi nedeniyle, kentlerin henüz gelişmemiş olan üretim ve hizmet sektörleri bu kitleleri emememiş, dolayısıyla onları marjinal mekanlara ve sektörlerle itmiştir. 1950 ile 1960 yılları arasında ise; hizmet sektöründeki gelişmeler ile yine yüksek düzeyde eğitim ve deneyim gerektirmeyen işlere giren göçenler, henüz örgütlü sektörlerce kapsanmayan alanlarda hizmet sunarak, kentsel ekonomik mekânda kalıcılık kazanmaya başlamışlardır.

İthal ikameci modelin uygulandığı 1960-1980 döneminde ise, enformel sektörün kent ekonomisi kapsamında rolünü, katkısını ve önemini pekiştirdiği dönem olmuştur. Daha önce ifade edildiği gibi, ithal ikameci modelde sağlanan toplumsal uzlaşmanın iktisadi ayağı iç pazardaki talebin sürekliliğine ve artışına, arzında buna ayak uydurmasına bağlı olarak kurulmuştur. Böyle bir modelde enformel sektör de, gerek ucuz emek gerekse pazarın sürekliliği için talep ve bu talebi karşılamak için üretim alanları sunarak, önemli katkılarda bulunmuştur. Daha açık bir ifadeyle; özellikle göçenlerin eğitimsiz ve deneyimsiz olmaları nedeniyle, kentte ucuz işgücü haline gelerek, esnek ve düzensiz bir çalışma çizgisi izlemeleri sonucunda pahalı teknoloji ile çalışan sistem için önemli bir üretim unsuru haline gelmelerinin yolu açılmıştır.

Ayrıca, kente göç yoluyla eklenen kitle için en temel endişelerden biri kentle bütünleşmek, kentli olmaktır. Ancak kentin sosyo-ekonomik ve fiziksel mekânlarında tutunamayan, kentin olanaklarından haberdar olamayan bu kesim, yalnızca tüketim yoluyla ve kentlilere benzer tüketim kalıpları kullanarak kendilerini kentli gibi hissetme davranışına girmiştir. Dolayısıyla, kentsel tüketim mallarına olan taleysel yoğunluk, yaygınlık ve sürelilik

önem arz ettiğinden; dönemsel olarak iç pazarın sürekli genişlemesi için bu davranış şekli desteklenmiştir.

1960 ile 1980 yılları arasında, göç edenlerin yarattığı bu talep unsuru yine kendileri tarafından karşılanmıştır. Şöyle ki; tüketim mallarının ucuz benzerlerini üretmek için sınırlı sermaye gerektiren, küçük çaplı, ikinci el makinelerle çalışan üretim alanları ve bunları düşük gelirli gruplara ulaştıracak, yeni ve düşük maliyetli dağıtım kanalları açmışlardır.

1980'li yıllarından sonra ise enformel sektör, kent yoksullarının içinde yer aldıkları bir alan olmuştur. 1980 sonrası dönemde devlet, bir önceki dönemde var olan dengeyi yani toplumsal uzlaşmayı koruma rolünü terk edip pasif bir role bürününce, toplumda yeni aktörler tarafından doldurulması gereken pek çok alan ortaya çıktı. Serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde piyasa aktörleri için büyük fırsatlar sunan bu alanlar, aktif girişimcilik stratejilerinin bir parçası olarak, enformel yapıların ya da sektörlerin büyümesinin ve genişlemesinin yolunu açtı.

Bu dönüşümden elbette ki kent yoksulları olumsuz etkilendi. Örneğin; sosyal refah devletine özgü müdahalelerin son bulmasıyla, reel ücretlerin düşmesi ve sosyal harcamaların kısılması süreciyle paralel, kent yoksulları giderek olumsuz bir görünüm sergileyen enformel yapılara itilerek, korunaksız hale getirildiler.

Böylece, devletin sosyal güvenlik ağlarının dışında kalarak formel alana giremeyen bu kesimler, yasal boşlukları değerlendirerek enformel alanda mücadelelerini hızlandırdılar. Üstelik bu yeni süreçle birlikte; enformel sektör, bir takım ilişki ağlarını başarıyla kullanabilenlere, sektörün farklı katmanlarına gerektiğinde aile üyeleriyle birlikte kolay giriş yapabilmeye olanağı, üst katmanlarda bağımsız iş sahibi olabilme fırsatı ve ücretlilere oranla daha yüksek gelir düzeylerine erişebilme umudu ya da olanağı veriyordu.

Zaten bir önceki dönemin politikaları uzlaşmaya dayanmış olsa da, yoksullar için hiçbir zaman batı ülkeleri benzeri korunaklı bir yapı oluşturamamıştı. Bu nedenle yoksullar hiçbir zaman pasif bir konumda kalmamış, kendilerince geliştirdikleri stratejiler ile mücadele vermişlerdir. Bu süreçle birlikte var olabilmek için, daha önce yapmadıkları pek çok şeyi bu dönemde denemeyi göze almışlardır. Örneğin; gerektiğinde legal ile illegal yöntemler arasında gidip gelmekten çekinmemişlerdir. Üstelik enformel sektör, artık kente her yeni geleni kabul edebilecek, iş imkanı sunabilecek bir yapı olmaktan

çıkılmış; katmanlaşmış, mekan rantına duyarlı bir konuma gelmiştir. Kentin sokaklarında satış yapabilmek, pazarcılık yapabilmek ya da kapıcılık işini bulmak eskisi kadar kolay olmaktan çıkarak, bir takım ilişki ağlarının varlığını gerektirir hale gelmiştir. Bugün bu mekansal denetim, özellikle hemşericilik temelindeki ilişkilerin oluşturduğu enformel örgütlerce kontrol altında tutulmaktadır.

Kent yoksullarının geçinme stratejilerinde önemli bir yeri olan enformelin yoksullukla, Türkiye için öncelikle kırdan kente göç edenlerle ilişkisi genel hatlarıyla bu şekildedir. Göç edenlerin, kente yerleşme ve kentsel yaşama eklemleme süreciyle ilgili olarak konut, iş, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi gereksinimlerini karşılamaları büyük ölçüde enformel mekanizmaların ve ilişki ağlarının kullanılması yoluyla olmuştur. Yoksullar, yine bu mekanizmalar ve ilişki ağları sayesinde, Türkiye'nin son elli yıldır yaşadığı büyük değişimi ve de dönüşümü görece sorunsuz olarak atlattırlardır. Ancak Türkiye'deki bu güçlü bağa rağmen, enformel sektörün ve yoksulluğun birebir birbirlerini karşıladıkları söylenemez. Enformel işleri, kente göçenler ya da yoksullar yaratmadığı gibi, enformalite de bir sefalet biçimi değildir. Sadece formel alana girmekte zorlanan bireylerin yaşamak, özellikle iş ve barınma gibi sorunlarını çözmek için başvurdukları bir ekonomik ve sosyal model olarak görülebilir. Keza, bir takım ilişki ağlarını başarıyla kullanabilenler içinse, zenginleşme ve mafyalaşma aracı olmuştur.

Bu nedenle, Türkiye'deki enformel ekonominin boyutlarını hakkında fikir sahibi olmak için ek 1 tablosunu incelemek yararlı olacaktır. Örneğin tabloya göre, enformel ekonomi 2004 yılı itibariyle, ekonominin %53'ünü kapsayacak şekilde büyümüştür. 2003 yılında 21.147 bin çalışanın %51.7'si enformel sektörlerde ve herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmaksızın çalışırken, 2004 yılında bu sayı, 21.791 bin çalışanın %53.0'ına denk düşen 11.550 bin çalışana yükselmiştir. Keza, Türkiye'de ücretsiz aile işçiliğine dayanan tarım dışarıda bırakıldığında dahi, enformel ekonominin büyüklüğü %34'ler düzeyinde seyretmektedir. Özellikle kentlerde yaşayan ücretli, yevmiyeli, kendi hesabına çalışanların ve işverenlerin önemli bölümünün enformel sektörden kazanç elde ettikleri düşünüldüğünde; Türkiye'de ekonomik ve sosyal alandaki, yoksullaştırıcı sürecin dinamikleri kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

3.3.3 Yeni Ekonomik Sistem İçinde Çalışan Yoksullar

Bu dönem içindeki değişimle birlikte ortaya çıkan bir başka durum da çalışan yoksullardır. Çalışan yoksullar, genel bir ifadeyle emek pazarı içinde kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını idame edecek ücret, maaş ya da gelir elde edemeyenler olarak tanımlanıyolar. Ekonomik sistem içinde en marjinal işlerde ya da sektörlerde çalışarak ve sürekli işsizlik tehdidiyle, katı kontrol kurallarına boyun eğen ve çok düşük ücret önerileriyle çalışmaya razı olanların büyük kısmı bu grubu temsil etmektedir.

Son yıllarda ekonomik faaliyetlerin içine girdiği büyük değişim ve iş ilişkilerinin dönüşümü ile de birlikte özellikle kentsel alanlarda, yeni kent yoksulları oluşmaya başlamıştır. Şehirlerdeki eski tipik üretim faaliyetlerinin yerini, yeni yeni gelişen finansal ve hizmet sektörlerin almasıyla birlikte; kentsel alanlardaki istihdam politikalarından kaynaklı yeni bir tür eşitsizlik ve yoksulluk süreci sonucunda, çalışan yoksulların toplumsal alanda sayıları hızla artmıştır. Bir önceki dönemde iş güvencesi olan ya da temel kamusal hizmetlerden yararlanabilen çalışanlar, yeni dönem içinde işsiz olmayla bir işte çalışıyor olup, yoksul olma arasında seçim yapmaya mecbur kalma gibi bir fenomen ile karşı karşıya kalmışlardır.

Wright'a göre çalışan yoksulluğun sebebi iki özelliğin bileşimi sonucudur; “1) Birçok firma düşük verimliliğe sahiptir ve rekabet için sadece düşük ücret önerebilirler ve 2) Birçok işçi düşük seviyelerde becerilere sahiptir ve devingenlik olanakları sınırlıdır ve bu yüzden düşük-ücretli işleri kabul etmeye zorlanmışlardır.”^[69]

Nitekim düşük ücrete dayanan bu strateji, bir yandan daha yüksek maliyetli sosyal yardımı zorunlu kılarken, diğer yandan da düşük ücretlerin ortaya çıkardığı çalışmaya dair isteksizlik nedeniyle, bir anlamda yoksulluk potansiyeli yaratmıştır. Çalışan yoksulların sayısının giderek artması, geçmiş dönemde yoksulların sayısının azalmasında önemli katkıları olan çalışma ilkelerinin önemini azalmasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla çalışan yoksul kitlelerin varlığı, sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü olmayıp, gelişmiş ülkelerde de bu kitlelerin hızlı bir biçimde yaygınlaşması gerçeği ortaya çıktı. Bu nedenle, sadece istihdamın artırılmasıyla yoksulluğun azaltılabileceğine dair perspektiflerin yeniden gözden geçirilmesi ve tartışılması gündeme gelmiştir.

^[69] WRIGHT, The Truly Disadvantaged, Verso, London, 1994, s. 36.

çıktı. Bu nedenle, sadece istihdamın artırılmasıyla yoksulluğun azaltılabileceğine dair perspektiflerin yeniden gözden geçirilmesi ve tartışılması gündeme gelmiştir.

Bugün artık özellikle gelişmiş ülkeler için, yoksulluk eşittir tüketememe ya da tüketici olarak yetersiz tüketme olgusuyla tanımlanan bir gerçeğinin öne çıktığını görmekteyiz. Bu anlamda, gerek kronik yoksulların ve gerekse de çalışan yoksulların tahayyüllerindeki zenginliği ve refahı sağlamanın başlıca referansı, tüketim sepetlerinin ya da tercih alanlarının geniş olması olarak görülmektedir. Böylece yeni yoksulluk olgusuyla, toplumsal olarak yoksunluğun yeni biçimi ve kolektif olarak tüketilmeye başlanan yeni mallara ya da hizmetlere ulaşma gibi somut bir durum ifade edilmeye başlanmıştır.

Gelişmiş ülkelerin küreselleşme ile artan yoksulluk sorunu, neo-liberal ekonomik politikalar sonucunda tam istihdam anlayışından vazgeçilmesi ve kamusal yatırımların azaltılması süreçleriyle beraber, sadece maddi yoksunlukla baş etmeye çalışan değil aynı zamanda sosyal dışlanma sorunuyla da yüz yüze kalan çalışan kitlenin sayısını artmasıyla gündeme gelmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki yaygın sosyal yardım ödeneklerinden vazgeçilmesi, bunun yerine daha ayıklayıcı sosyal güvenlik sistemlerinin konulması ve sosyal refah devletinin üstün kaliteli eğitim, insanca sağlık ve konut hizmeti ve de yoksullara dair sosyal hizmet sunma politikalarından vazgeçilmeye başlanması ile birlikte, emek kesiminin kazanımlarının söz konusu kitlelerin aleyhine revize edilmesi süreciyle karşı karşıya kalındı.

İkinci dünya savaşı sonrasında gelişen ve sosyal desteklerle güçlendirilmiş yurttaşlık kavramı ile emek faktörünün üretimde başat konumda olduğu dönemdeki çalışma etiğinin yüceltildiği anlayış yerini, tüketim anlamında emeğin sadece müşteri konumuna indirildiği ve emek faktörünün verimlilik önünde engel olarak görülmeye başlandığı yeni döneme bırakmıştır. Böylece emek, tüketim estetiğinin oluşmasıyla vazgeçilebilecek faktör olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yeni dönemde; ücret, gelir, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerin eksikliği ve yetersizliği ya da stratejilerin yokluğu dolayısıyla, düşük ücretli yoksullaşmış post-endüstriyel bir işçi sınıfının oluşma süreci yaşanıyor.

Söz konusu sürecin Türkiye'ye etkilerini, DİE'nin 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerini kullanılarak yaptığı 2004 yılı yoksulluk çalışmasında görebiliriz. Bu çalışmaya göre hazırlanan tablo 3.24 vasıtasıyla, çalışanların işyerinde sahip oldukları pozisyonlar dikkate alınarak yoksulluk oranlarına bakıldığında; geçici ve mevsimlik işlerde çalışanlardan oluşan

yevmiyeli kesimin, Türkiye'nin genelinde %45,01 gibi oldukça yüksek yoksulluk oranıyla en derin yoksulluk profiline sahip grubu oluşturdukları gözlenmektedir. Yine, özellikle kırsal yerleşim yerlerinde oldukça yüksek nüfus payına sahip olan ücretsiz aile işçileri, %35,33 yoksulluk oranı ile yevmiyeli kesimin ardından, yoksulluk içinde yaşayan ikinci en büyük grubu oluşturmaktadır. Türkiye genelinde %32,44 yoksulluk oranına sahip işsizlerden oluşan kesimin, kentsel alanlarda %22,99, kırsal alanlarda ise %62,56 gibi bir yoksulluk düzeyinde yaşadıkları belirlenmiştir. İşteki durumları göz önüne alındığında, işverenlerin %8,99 yoksulluk oranı ile en olumlu görünüme sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3.24 Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna göre yoksulluk* oranları (%), 2002

İşteki durum	Nüfus payı **			Yoksulluk oranı		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Ücretli ve maaşlı	13,44	17,22	7,76	13,64	12,24	18,31
Yevmiyeli	2,60	2,58	2,63	45,01	44,82	45,29
İşveren	1,35	1,65	0,89	8,99	6,73	15,26
Kendi hesabına	9,48	4,71	16,64	29,91	21,75	33,38
Ücretsiz aile işçisi	8,08	2,07	17,10	35,33	27,94	36,67
İşsizler	2,06	2,61	1,23	32,44	22,99	62,56
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	34,54	39,60	26,93	22,15	18,53	30,14
15 yaşından küçük fertler	28,46	29,55	26,82	34,55	30,59	41,10
Toplam	100,00	100,00	100,00	26,96	21,95	34,48

* Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

** Belirtilen grupların toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonist/yoksl/140404.doc, 05/04/2005.

Tablo 3.25'den yoksulluk içinde yaşayan bireylere, yer aldıkları ekonomik faaliyet alanları itibarıyla bakıldığında, kırsal ve kentsel alanlarda genellikle aynı ya da benzer sektörlerde faaliyet gösterenlerin, yoksulluk oranlarının benzeştiği ya da birbirlerine yakın olduğu göze çarpmaktadır. Keza tabloya göre, Türkiye genelinde tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık sektöründe faaliyette bulunan bireylerin, %36,19'luk kesimi yoksulluk içinde yaşamaktadır. Söz konusu sektörler, diğer sektörler karşılaştırıldığında, bu yoksulluk oranı ile yoksulluğun en yoğun yaşandığı sektörler olarak öne çıkmaktadırlar. Bu sektörleri, %35,92 yoksulluk oranı ile inşaat ve bayındırlık sektörü izlerken; kent yerleşim alanlarında ise, %37,62 yoksulluk oranı ile inşaat ve bayındırlık sektörü başta yer alırken, ardından %32,80 yoksulluk oranı ile tarım sektörü gelmektedir. Türkiye genelinde %2,22'lik yoksulluk oranı ile madencilik ve taşocakçılığı sektörü, yoksulluğun boyutları itibarıyla olumlu bir görünüme sahip gözükmemektedir. Ayrıca, kırsal yerleşim alanlarında, tarım, avcılık, ormancılık ve

balıkçılık sektöründe çalışan bireyler %36,62'lik yoksul oranı ile ilk sırada yer alırken, bu sektörü %36,21'lik yoksulluk oranı ile işsizler, ekonomik olarak aktif olmayanlar ve 15 yaşından küçük fertlerin oluşturduğu grup takip etmektedir.

Tablo 3.25 Hanehalkı fertlerinin iktisadi faaliyetine göre yoksulluk* oranları (%), 2002

İktisadi faaliyet grupları	Nüfus payı **			Yoksulluk oranı		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Tarım, avcılık, ormancılık, balıkçılık	14,05	2,67	31,13	36,19	32,80	36,62
Madencilik ve taşocakçılığı	0,25	0,16	0,37	2,22	2,39	2,10
İmalat	5,38	6,32	3,97	16,65	13,08	25,18
Elektrik, gaz ve su	0,18	0,17	0,19	16,62	3,35	34,82
İnşaat ve bayındırlık	1,87	2,12	1,50	35,92	37,62	32,32
Toptan ve perakende ticaret	5,95	7,69	3,33	18,97	18,79	19,59
Ulaştırma, haberleşme, depolama	1,88	2,05	1,62	14,01	13,47	15,03
Mali kurumlar, ilgili hizmetler	0,78	1,20	0,14	7,87	8,47	0,00
Toplum ve kişisel hizmetler	4,62	5,85	2,78	14,58	11,00	25,87
İşsizler, ekonomik olarak aktif olmayanlar ve 15 yaşından küçük fertler	65,05	71,76	54,98	27,90	23,66	36,21
Toplam	100,00	100,00	100,00	26,96	21,95	34,48

* Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

** Belirtilen grupların toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/somist/yoksl/140404.doc, 05/04/2005.

3.4 Türkiye'de Devletin Yoksullukla Mücadele Stratejileri

1980'li yıllarda yaşanan sosyal, siyasal ve iktisadi değişimlerle ilişkilendirilerek ve özellikle 1990'lı yıllar sonrası, küreselleşmenin tüm dünyada hız kazanmasına paralel olarak, Türkiye'de ortaya çıkan değişimlerin ve dönüşümlerin yoksulluk üzerindeki etkileri önceki bölümlerde irdelenmeye çalışıldı. 1990'lı yılların ortalarına kadar işe yarayan ancak, küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla beraber gelişen yeni yoksulluk olgusuyla; yoksulların, yoksullukla baş etme stratejilerini gerçekleştirmelerini zorlaştıran ve hatta bu stratejileri ortadan kaldırmaya başlayan yeni dönem anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu yeni durumun Türkiye'de yeni yoksulluk ve yeni stratejiler yaratıp yaratmadığına ve bu bağlamda değişen çalışma ilişkilerine, toplumsal yapıya, formel ya da enformel sosyal güvenliğin sona erip ermediği yönünde var olan mekanizmalara ve araçlara bakılması gerekmektedir. Ayrıca, ortaya çıkan yeni yoksullukla ilgili devletin müdahale etme ya da etmeme/edememe biçimleri, müdahale amacıyla ortaya koymaya çalıştıkları ve asıl

önemlisi sorunun çözümünde, uluslararası kurum ya da kuruluşların önermeye başladıkları politikaların bir izdüşümü olarak sivil toplum örgütlerinin artan çabası önem taşımaktadır.

Türkiye’de devletin yoksullukla ilgili merkezi politikalarına baktığımızda ise konuya olan ilginin biraz da yoksulluğun görünür olmaya başlaması ile arttığını görmekteyiz. Bunun en önemli göstergelerinden birini de 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yoksulluk ve yoksulluğun çözümüyle ilgili politika önerileri ve amaçlarıdır. Bu amaçlardan biri “*yoksulluk sınırında bulunan ve yoksulluğun aşılmasında en şanslı konumda bulunan çalışan yoksulların yoksulluk sınırı üzerine çekilmesi*”^[70]dir. Bu amaca ulaşmak için ise asgari ücret tutarının, 4 kişilik ortalama aile büyüklüğünün minimum ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye getirilmesi yönünde görüşler belirtilmiştir. Fakat ülkemizde asgari ücretin^[71] belirlenmesinde kullanılan ve bir işçinin ihtiyaç duyduğu kalori ve beslenme kalıbı hesabı dikkate alındığında ve 4 kişilik bir ailenin mutfak giderleri ile ilgili olarak farklı kurumlar tarafından yapılan hesaplamalar dikkate alındığında, bu amacın çok uzağında olduğumuz görülmektedir. Örneğin, Eğitim Sen tarafından yapılan bir araştırmaya göre, bir öğretmenin bir günde ihtiyaç duyduğu 3600 kaloriyi alabilmesi için ayda yaklaşık olarak 120 milyon TL harcama yapması gerekmektedir. Ayrıca, dört kişilik bir ailenin ise beslenebilmek için 480 milyon TL harcaması gerekiyor. Söz konusu araştırmaya göre, ortalama öğretmen maaşı 650 milyon TL ve dört kişilik bir ailenin zorunlu giderlerinin toplamının ise 1,5 milyar TL olduğu belirlenmiştir.^[72]

Kalkınma planının konuyla ilgili diğer amaçlarına baktığımızda ise, daha önce de Türkiye’de öne çıkarılan aile kavramının, devletin resmi planında da öne çıktığını görmekteyiz. Örneğin, geleneksel ailenin kentselleşme süreciyle birlikte hızla çözülme süreci içine girmesi ve feodal desteklerden yoksun kalması sürecine dikkat çekiliyor. Bu süreçle birlikte, bu tür desteklerden yoksun kalan ailenin yoksullaşmasının engellenmesi ve yoksulluk sınırındaki ailelerin desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

^[70] 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005 Gelir Dağılımının iyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001, s.172.

^[71] Asgari ücret, işçi, işveren ve hükümet adına beş temsilcinin yer aldığı ve toplam on beş kişiden oluşan Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından belirlenmektedir. Asgari ücretin tespitinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Hazine Müsteşarlığı tarafından yapılan bir önceki yıla ilişkin genel bir değerlendirme ile gelecek yıla ilişkin hazırlanan projeksiyon raporları doğrultusunda söz konusu komisyon, asgari ücreti altışar aylık dönemler itibariyle belirlemektedir.

^[72] www.egitimsen.org.tr/basinaciklamasi/18kasim2003_ogretmenlergunu.html, 28.12.2004.

Böylece başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere, yalnız yaşayan yoksulların yoksunluklarının önlenmesi hedeflenmektedir.

Tablo 3.26 Türkiye'nin yoksullukla savaşım için ayırdığı kaynaklar (trilyon TL, 2001)

	1999	2000	2001
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu	132.460,9	322.793,6	429.000,0
Sağlık Bakanlığı- Yeşil Kart	107.837,0	166.513,0	298.690,0
Milli Eğitim Bakanlığı	217.520,8	349.844,1	442.693,7
Emekli Sandığı	110.805,4	160.352,3	240.111,7
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu	42.709,2	64.080,9	66.180,4
Vakıflar Genel Müdürlüğü	0,0	10.506,9	15.760,1
Maliye Bakanlığı	28.902,4	40.130,6	71.743,9
Genel Toplam	640.235,7	1.114.221,2	1.564.449,8

Kaynak : Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk, II. cilt, Editörler: Doç.Dr. Ahmet Emre Bilgili, Arş. Gör. İbrahim Altan, İstanbul, Temmuz 2003, s.13.

Bütün bu amaçlar doğrultusunda, Türkiye’de devlet bütçesinden yoksullara yönelik ayrılan kaynakların miktarına tablo 3.26’den inceleyebiliriz. Tabloya baktığımızda, Türkiye’nin yoksullukla mücadele için 1999 yılında 640,2 trilyon TL harcadığı ve bu meblağın 2001 yılı itibarıyla 1,5 katrilyon TL’ye çıktığı görülmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, bu harcamaların cari olması ve 2000 ile 2001 dönemindeki ekonomik kriz dolayısıyla yaşanan devalüasyon ve kamu harcamalarındaki düşüşlerin dikkate alınması gerekmektedir.

Ayrıca, 1999 yılında yaşanan Kocaeli, Bolu ve Düzce depremleri dolayısıyla dağıtılan yardımların ve yapılan harcamaların 2000 yılındaki rakamların yükselmesine yol açmıştır. “Merkezi yönetimin 2001 yılı içinde yoksullukla savaşıma ayırdığı kaynaklar GSMH’nin %0,85’inin ve konsolide bütçe gelirinin %3’ünü oluşturmaktadır.”^[73] Bu veriler, Türkiye’de devletin yoksulluğa bakışını ve resmi, gayri resmi ve de uluslararası kuruluşlarının yoksullukla ilgili çarpıcı verilerine ve saptamalarına rağmen, yoksulluk karşısındaki duyarsızlığını ortaya koymaktadır.

^[73] ONAT, Ümit, “Yoksulluk ve Sosyal Hizmet”, Yoksulluk, 2. Cilt, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2003, s.14.

Türkiye’de devletin yoksullukla mücadele kapsamında ayırdığı kaynakların, kuruluşlara dağılımına ise tablo 3.27 vasıtasıyla bakıldığında; 2001 yılı itibariyle toplam kaynakların %28.31’i Milli Eğitim Bakanlığı’na, %27.42’si Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF)’na, %19.09’u yeşil kart kapsamında Sağlık Bakanlığı’na, %15.35’i yaşlılık aylığı, sakalık aylığı vb. uygulamalar kapsamında Emekli Sandığı’na ve %4.23’ü Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)’na tahsis etmiştir

Tablo 3.27 Türkiye’nin yoksullukla savaşım için ayırdığı kaynakların kurumlar arasında yüzde dağılımı (2001)

	1999	2000	2001
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu	20.69	28.97	27.42
Sağlık Bakanlığı- Yeşil Kart	16.84	14.94	19.09
Milli Eğitim Bakanlığı	33.98	31.40	28.31
Emekli Sandığı	17.31	14.39	15.35
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu	6.67	5.75	4.23
Vakıflar Genel Müdürlüğü	0.00	0.94	1.01
Maliye Bakanlığı	4.51	3.60	4.59
Genel Toplam	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s.14.

Türkiye’de devletin yoksullukla mücadele kapsamında ayırdığı kaynaklar, yoksulluğun boyutları itibariyle yetersiz kalmaktadır. Keza, yoksullukla mücadele kapsamında yapılan transferler ve kurumlar arası ilişkiler bağlamında olaya bakıldığında, yoksulluğa karşı bütünsel bir perspektifle mücadele edilemediği görülüyor.

Örneğin, yoksulluk için ayrılan kaynakların %4.23’ü SHÇEK’ye transfer edilmiştir, ancak ayrılan bu küçük payın aksine, bu kurumun yoksullukla mücadelede ekseninde önemli konumsal bir duruşu vardır.

Bu nedenle devletin yoksullukla mücadele kapsamında ortaya koyacağı tespitler ve bu ekseninde gelişecek çözümler bütünsel, ciddi, kararlı, iyi planlanmış ve eşgüdüm içinde hayata geçirilmelidir. Keza, yoksulların tespit edilmesinde ve onlara ulaşıp ulaşılmadığı konusunda

güvenilir istatistiki veriler büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, yardımların hedef kitlelere ulaşılması ve hedeflenen sonuçların yakalanması mümkün olmayacaktır.

3.4.1 İstihdam

İstihdam sağlama, piyasaya giremeyen veya piyasa koşulları nedeniyle piyasada tutunamayan ya da kalamayan bireylerin iş bulabilmesi yönünde uygulanan politikaları içerir. Dolayısıyla işgücü piyasasının düzenlenmesi ve işgücüne katılımın artırılması ülkelerin ekonomileri için önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada ve özel olarak Türkiye'de uygulanan istihdam politikalarına baktığımızda, devletin hayata geçirmesi gereken önemli sosyal mekanizmaları ve bu doğrultuda yürütülen politikaları 1980'li yıllardan itibaren terk etmeye başladığını ve örneğin; işsizlik sorununun, hükümetlerin sorumlulukları arasından çıkarılmaya çalışıldığını görmekteyiz.

Türkiye'nin işgücü yapısına baktığımızda temel olarak kırsal işgücünün hala %40'lar düzeyinde seyrettiği görülüyor. Dolayısıyla tarım dışı sektörlerdeki nüfus büyüklüğü yüzünden iş yaratma kapasitesinin sınırlı olması, açık işsizliğin ve eksik istihdamın nedeni olmaktadır. Keza, işgücü piyasasının niteliksizliği, işgücünün mekânsal hareketliliğinin düşüklüğü ve de işgücü içinde ücretsiz aile işçiliğinin azımsanmayacak boyutta olması, işsizlik sigortasının olmayışı, sendikalaşma oranının düşüklüğü gibi faktörler işgücü ve de istihdam yaratma yönündeki çabalar karşısında en önemli sorunlar olarak durmaktadır.

DİE'nin okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapisane, kışla ya da orduvinde ikamet edenler ile yabancı uyruklular dışında kalan nüfus olarak tanımladığı kurumsal olmayan sivil nüfus içerisindeki 15 ve daha yukarı yaşta nüfusu baz alarak, 2004 yılında yaptığı hanehalkı işgücü anketi sonuçlarını tablo 3.28 vasıtasıyla incelediğimizde, 2004 yılı itibarıyla toplam istihdamın 21 milyon 791 bin kişiye, işgücüne katılma oranının ise %48,7'e çıktığı görülmektedir. Yine söz konusu dönemde, işsiz sayısı 2 milyon 498 bin kişiye yükselirken, işsizlik oranı ise 2003 yılına göre %0,2 azalarak %10,3'e inmiştir.

Söz konusu hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, 2003 yılında toplam işgücüne katılma oranı %48,3 iken, 2004 yılında %48,7 düzeyine yükselmiş, tarım dışı işsizlik oranı ise %15,0'dan %14,7'e gerilemiştir. Tablo 3.28'e baktığımızda bir başka çarpıcı veri ise, genç

nüfusun işsizlik oranıyla ilgilidir. Şöyle ki; 2003 yılı baz alındığında 2004 yılında bir miktar düşüş gösterse de, %19,7 işsizlik oranıyla bu kesim, Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katına yaklaşan işsizlik oranıyla işsizlik döngüsü içinde yaşamaktadır.

Tablo 3.28 İşgücü durumu

	Türkiye		Kent		Kır	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
Kurumsal olmayan sivil nüfus (000)	69.479	70.556	42.135	43.218	27.344	27.338
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	48.912	49.906	29.919	30.813	18.993	19.093
İşgücü (000)	23.640	24.289	13.091	13.714	10.549	10.576
İstihdam (000)	21.147	21.791	11.287	11.843	9.860	9.948
İşsiz (000)	2.493	2.498	1.804	1.870	689	628
İşgücüne katılma oranı (%)	48,3	48,7	43,8	44,5	55,5	55,4
İstihdam oranı (%)	43,2	43,7	37,7	38,4	51,9	52,1
İşsizlik oranı (%)	10,5	10,3	13,8	13,6	6,5	5,9
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	15,0	14,7	14,3	14,3	17,4	16,1
Genç nüfusta işsizlik oranı ⁽¹⁾ (%)	20,5	19,7	25,3	25,2	14,5	12,6
Eksik istihdam oranı (%)	4,8	4,1	5,2	3,8	4,4	4,6
Genç nüfusta eksik istihdam oranı ⁽¹⁾ (%)	6,5	5,1	5,6	3,9	7,6	6,6
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	25.272	25.616	16.828	17.099	8.443	8.517

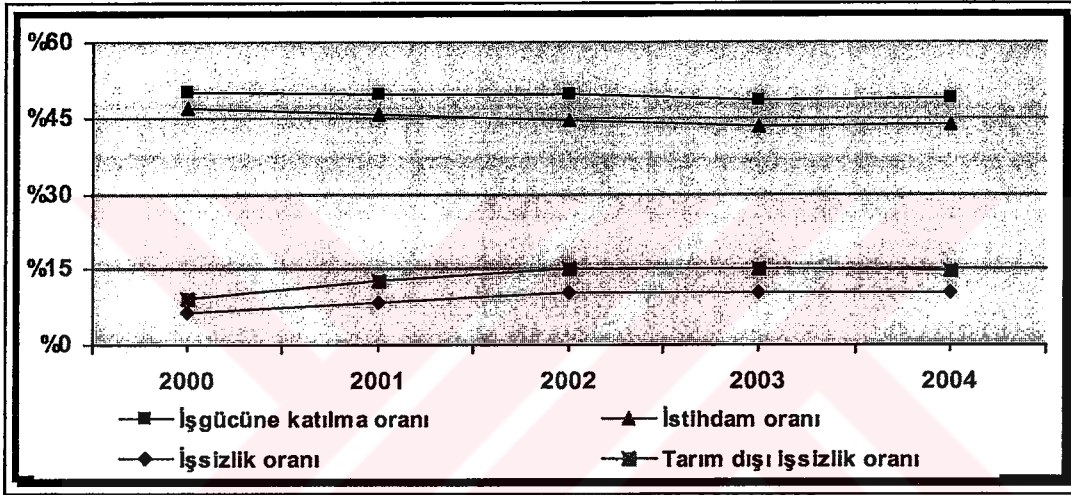
(1) 15-24 yaş grubundaki nüfus

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonist/isgucu/t1_300305.xls, 05/04/2005.

Ancak DIE'nin kullandığı işsiz tanımı, referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan bireylerden, iş aramak için son üç ay içerisinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve iki hafta içinde işbaşı yapabilecek konumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm bireyleri kapsamaktadır. Keza, üç ay içinde iş başı yapabilecek ya da kendi işini kurmuş fakat, işe başlamak için çeşitli eksikliklerini tamamlama sürecinde olanlarla, iki hafta içinde işbaşı yapabilecek bireyler de bu işsiz nüfus kapsamına dahil edilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin kurumsal yapısı ve sağlıklı verilere ulaşma kapasitesi düşünüldüğünde; işsizlik oranının daha da yüksek olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; son üç ay içerisinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış; ancak, iki hafta içinde işbaşı yapabilecek konumda olmayan bireyler işsiz tanımı içerisinde yer almamaktadır. Ya da uzun dönem iş arama kanallarından sonuç alamayan bireylerin, bu kanalları kullanmada yaşadıkları sorunlar nedeniyle farklı arayışlar içine girerek iş aramayı sürdürmelerinin ya da bu arayışlarının sonuca ulaşım ulaşımadığının ölçülememesi sorun teşkil etmektedir.

Söz konusu sorunlardan hareketle, grafik 3.1'e baktığımızda 2000 ile 2004 yılları arasında işgücüne katılım oranında büyük bir dalgalanma yaşanmazken, istihdam oranı 2003 yılına kadar azalırken, bu dönemden sonra hafif bir yükseliş seyri gösterdiği görülmektedir. Ayrıca, tarım dışı işsizlik 2000 yılında itibaren hızla artmış, 2002 yılında %15 düzeylerine kadar çıkmış, 2003 ve 2004 yıllarında ise bu düzeyini korumuştur. İşsizlik oranına baktığımızda ise, 2000 yılında itibaren işsizliğin arttığını görmekteyiz. 2001 kriziyle birlikte bu artış devam etmiş ve 2002 yılında tavan yapmıştır. Ancak, 2002 ile 2004 yılları arasında işsizlik oranında büyük değişimler yaşanmamış ve 2002 yılındaki düzeyinde kalmıştır.

Grafik 3.1 Yıllara göre işgücü, istihdam ve işsizlik oranları, Türkiye

Kaynak : www.dic.gov.tr/turkish/sonist/ısgucu/t1_300305.xls, 05/04/2005.

Ayrıca, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının 2003 İnsani Gelişme Raporuna göre Türkiye, OECD'ye üye 30 ülke arasında, çalışmayan nüfus bakımından altıncı sırada yer almaktadır. Keza, işsizlik oranı %8.5, çalışmayan genç nüfusun oranı %19.9 ve bu oranın %88'ini kadınlar oluşturuyor. Türkiye'deki yoksulluk görünümünü destekleyen bir başak çarpıcı veri ise, bir yılda fazla yani 12 ay ve üzerinde işsiz kalanların %33.3'ünü kadınlar, %20'sini de erkekler oluşturmaktadır.

Aynı şekilde tablo 3.29'den cinsiyete göre işgücü durumuna baktığımızda, 2004 yılı itibariyle işgücünün %73,7'sini, istihdamın %73,5'ini ve işsizlerinde %75,1'ini erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca, işgücüne katılım oranı erkeklerde %72,3 iken kadınlarda bu oran %25,4 seviyesine kadar inmektedir. Tarım dışı ve genç nüfusta işsizlik oranlarında kadınlar, erkeklere göre daha olumsuz bir görünüme sahipler. Yine, işgücüne dahil olmayan nüfus profili incelendiğinde; kadınların önemli bir kısmının ev işleri nedeniyle ücretlendirilmediği

ya da işsiz olarak kabul edilmedikleri görülüyor. Bu nedenle, genel bir yoksulluk görünümü içerisinde, toplumsal hiyerarşileri itibariyle ezilen kesimlerin (kadınların, çocukların vb. grupların), yoksulluğu daha da yoğun yaşadıkları ya da yoksulluk döngüsü içine kolayca sürüklenebildikleri söylenebilir.

Tablo 3.29 Cinsiyete göre işgücü durumu

	Toplam		Erkek		Kadın	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
Kurumsal olmayan sivil nüfus (000)	69.479	70.556	34.692	35.226	34.787	35.330
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	48.912	49.906	24.260	24.755	24.652	25.150
İşgücü (000)	23.640	24.289	17.086	17.902	6.555	6.388
İstihdam (000)	21.147	21.791	15.256	16.023	5.891	5.768
İşsiz (000)	2.493	2.498	1.830	1.878	663	620
İşgücüne katılma oranı (%)	48,3	48,7	70,4	72,3	26,6	25,4
İstihdam oranı (%)	43,2	43,7	62,9	64,7	23,9	22,9
İşsizlik oranı (%)	10,5	10,3	10,7	10,5	10,1	9,7
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	15,0	14,7	13,6	13,5	21,1	20,1
Genç nüfusta işsizlik oranı ⁽¹⁾	20,5	19,7	21,4	20,1	18,9	18,8
Eksik istihdam oranı (%)	4,8	4,1	5,8	4,9	2,3	1,8
Genç nüfusta eksik istihdam oranı ⁽¹⁾	6,5	5,1	8,0	6,4	3,8	2,6
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	25.272	25.616	7.174	6.853	18.098	18.763
İş aramayıp, işbaşı yapmaya hazır olanlar	946	1.223	623	633	322	591
Mevsimlik çalışanlar	894	464	415	143	479	321
Ev işleriyle meşgul	12.578	13.301	-	-	12.578	13.301
Öğrenci	3.458	3.283	2.059	1.936	1.399	1.347
Emekli	2.982	2.886	2.398	2.396	584	490
Çalışamaz halde	2.471	2.84	925	1.132	1.546	1.703
Diğer	1.942	1.617	753	613	1.190	1.005

(1) 15-24 yaş grubundaki nüfus

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/somist/ısgucu/t2_300305.xls, 05/04/2005.

Yine ek 2 incelendiğinde ve 2003 yılı baz alındığında, 2004 yılında okur-yazar olmayanlar da işsizlik oranı %7'den %3,7'ye, lise altı eğitilmişler de ise %10,2'den %9,1'e gerilerken; lise ve dengi meslek lise mezunlarının işsizlik oranı %12,8'den %15,1'e, yüksekokul ve fakülte mezunlarının ise %11,1'den %12,4'e yükselmiştir. Kadın erkek ayırımına baktığımızda, en yüksek işsizlik oranına, lise ve dengi meslek lise mezunu kadın ve erkek kesiminde rastlanmaktadır. Bu grupların işsizlik oranları kadınlarda %24,2, erkeklerde ise %12,6'dır. Ancak, okur-yazar olmayan kadınlarda işsizlik oranının %1,3 gibi çok düşük düzeyde kalması; bu kesimin kırsal ya da kentsel alanda büyük oranda ev işinde çalışması ve işsiz olarak kabul edilmemesi belirleyici olmaktadır. Keza genel olarak okur-yazar olmayanlar da

işsizliğin düşük olmasının DİE'nin tanımlarının, verileri toplama stratejisinin ve seçtiği referans döneminin önemi göz ardı edilmemelidir.

İstihdamın sektörlere göre dağılımına tablo 3.30'dan baktığımızda; özellikle 80'li yıllardan sonra, serbest piyasa ekonomisinin bir yansıması olarak, hizmetler sektörünün istihdamdaki payının hızla yükselerek %47.9 seviyesine ulaştığı görülüyor. Yani toplam istihdamın hemen hemen yarısı hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Tarımın ise, söz konusu dönüşüm süreciyle birlikte istihdamdaki ağırlıklı payı %33.1 düzeyine kadar gerilemekle birlikte, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında hala oldukça yüksek bir seviyededir. Örneğin; AB'de tarımın toplam istihdam içindeki payı %5 seviyesindedir. Yine, AB'de tarımın GSMH içindeki payı %1,9 düzeyindeyken, bu oran Türkiye'de %14'e kadar çıkmaktadır.^[74] Üzerinde durulması gereken nokta ise, Türkiye'nin tüm sanayileşme çabalarına karşın, sanayi sektörünün hala yeterince gelişmemiş olması, bunun doğal bir yansıması olarak da istihdam ettiği işgücü itibariyle sonda yer almaktadır.

Tablo 3.30 Sivil İstihdamın sektörlere göre dağılımı (15+yaş, bin kişi) 2003

	Sayı	Pay (%)
Tarım	6.930	33.1
Sanayi	3.970	19.0
Hizmetler	9.996	47.9
Toplam	20.896	100.0

Kaynak : İstanbul Ticaret Odası, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 2003.

Ayrıca Türkiye'de istihdamın 2003 ve 2004 yıllarındaki seyri, kamu ve özel sektörün istihdam payı ve kadın erkek ayrımında bu sektörlerin durumu tablo 3.31'den incelendiğinde; 2004 yılı itibariyle 21.791 bin kişi istihdam edilirken, istihdam edilenlerin %13,58'i kamu da %86,42'si ise özel sektörde çalışmaktadır. Erkeklerin %14,62'si kamuda, %85,38'i özel sektörde çalışırken; kadınların ise %10,71'i kamuda, %89,29'u özel sektörde çalışmaktadır. Söz konusu oranlar dikkate alındığında ve kamu ile özel sektörün istihdamdaki payı göz önüne alındığında; kamu sektörünün erkek, özel sektörün ise kadın ağırlıklı oransal bir paya sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

^[74] www.cine-tarim.com.tr/dergi/gundem01.htm, 28.12.2004

Tablo 3.31 İşyeri durumuna göre istihdam edilenler(bin kişi)

	Türkiye		Kent		Kır	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
Toplam	21.147	21.791	11.287	11.843	9.860	9.948
Kamu	3.212	2.960	2.325	2.242	887	718
Özel	17.935	18.831	8.962	9.601	8.973	9.230
Erkek	15.257	16.023	9.025	9.519	6.231	6.505
Kamu	2.501	2.342	1.735	1.716	765	626
Özel	12.756	13.681	7.290	7.803	5.466	5.879
Kadın	5.891	5.768	2.262	2.325	3.630	3.443
Kamu	712	618	590	526	122	92
Özel	5.179	5.150	1.672	1.799	3.508	3.351

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/somst/isgucu/t3_300305.xls, 05/04/2005.

Bütün bu verilerden hareketle, Türkiye’de istihdam ihtiyacının karşılanması ve iş arayanların ilgili yerler yönlendirilmesi noktasında aracı görevi üstlenen kurumsal yapılara baktığımızda; devletin istihdam konusundaki en önemli mekanizmalarından birisinin de İş Kur olduğu görülecektir. Şöyle ki; eskiden İş ve İşçi Bulma Kurumu şimdi ise İş- Kur aracılığıyla, iş arayanların niteliklerine uygun olarak kayıtları tutulmakta ve bu kayıtları işçi arayanların talepleriyle uyumlaştırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. İş-Kur’un faaliyet alanlarına baktığımızda; yukarıda sayılanların dışında iş kaybı tazminatı ödemek, işgücü eğitimi vermek, işgücü piyasası araştırmalarını yapmak ve işsizlik sigortası görevlerini yerine getirmek olarak sıralanabilir. 1980’li yılları izleyen yıllarda devletin kamusal harcamaları kısma başlanması ve özelleştirme politikalarına paralel olarak, bu alanda yeni aktörler ortaya çıkmaya başladı.

Örneğin; bugün İş-Kur gibi devletin resmi iş bulma kurumları yanında, özel istihdam bürolarının da sayılarının ve öneminin arttığını görmekteyiz. Fakat istihdam sorunu asıl olarak piyasa mekanizmasıyla çözülecek bir mesele olmadığı için, devletin hayata geçirmesi gereken sosyal politikaların ve unsurların yapısı ve düzeyi, istihdam yaratmakta önemli bir yerde durmaktadır. Şöyle ki; devlet, yeni iş olanaklarının yaratılması dışında var olan yatırımların sürekliliğini sağlamak, sosyal güvenlik ve vergi politikaları yoluyla gelir bölüşümündeki adaletsizliği azaltmak ve iyi planlanmış bir bütçe politikası ortaya koymak ve de sosyal politika tercihi olarak, istihdamın sürdürülmesinde ve geliştirilmesinde çok önemli görevleri ve sorumlulukları bulunmaktadır.

3.4.2 Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik, prim sistemine dayalı olarak çalışanların hastalık, iş kazaları sonucu oluşabilecek sakatlık, işsizlik vb. nedenlerle, gelecekte gelir kaybına uğramaları rizikosuna karşı, emek gücü piyasasındaki istihdamdan sağlanan gelir ile bu kaybının telafi edilmesi doğrultusunda oluşturulan bir güvenlik mekanizması olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla sosyal güvenlik, bir ülkede yaşayan bireylerin sahip olduğu sosyal hakların yaygınlığı ya da gelişmişliği ile doğru orantılı olarak gelişmektedir. Şöyle ki; sosyal haklar, bir devletin yurttaşlarının yaşam düzeyini yükseltmek amacıyla hayata geçirdiği, sosyal ve ekonomik politikalar doğrultusunda oluşturulan mekanizmaların bütünüdür. Bu nedenle, sosyal politikaların gelişmişliği ve etkinliği, sosyal refah devletinin bir ölçütü olarak –yaygın kanıyla- kabul edilir.

Sosyal güvenlik sistemlerinde, işgücünün sisteme üyeliği söz konusudur ve sistemden yararlanma temeline dayanmaktadır. Dolayısıyla, ödenen prim esasına göre hesaplanan katkı ya da gelir kalemi temel alınmamakta; tam aksine, yardım anlayışından farklı olarak bir hakkın doğumu söz konusu olmaktadır. Örneğin; sağlık, işsizlik sigortası, emeklilik fonları gibi çeşitli boyutları ve yararları kapsayabilen sosyal güvenlik sistemi, bir paket halinde oluşturulmaktadır.

Ancak sosyal güvenlik sistemi, ülkemizde tam ve sağlıklı bir kurumsal yapıya kavuşturulamadığından dolayı çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Örneğin; başka emeklilik yaşı, prim gün sayısı, toplanan primlerin ekonomik koşullara uygun olarak çevrilmesi, iktidar partilerinin popülist politikalarının aracı haline gelmesi gibi çok farklı noktalarda, sosyal devlet perspektifiyle uyumlu olmayacak şekilde, sistem üzerinde oynanmıştır. Keza sosyal güvenlik, ülkemizde hâlihazırda sağlıksız yürütülen çalışmalara, düzensiz yapılar dolayısıyla ortaya çıkan bilgi akışı eksikliklerine ve diğer çözüm bekleyen sorunlarına rağmen, çeşitli kurumsal yapıları ve hizmetleri ile yoksullukla mücadele kapsamında önemli bir dayanak noktası olarak durmaktadır.

3.4.3 Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı

Türkiye’de 1936 yılında devlet tarafından çalışma yaşamını düzenlemek maksadıyla İş Kanunu çıkarılmıştır. Söz konusu İş Kanunu’nun kapsamı, takip eden yıllarda ise genişletilmiştir. Örneğin; 1945’te kabul edilen bir yasa ile İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası kurulmuştur. 1949’da devreye giren yaşlılık sigortası, 1957’de kabul edilen bir yasa ile Sakatlık, Yaşlılık ve Ölüm Sigortası adını almıştır. Sonraki yıllarda ise bu tür ve bunlara ek olarak hayata geçirilen sigorta düzenlemeleri ile farklı sektörlerde ya da yapılarda çalışanların, farklı sigorta türleri altında toplanması yönünde yasal çalışmalar yapılmıştır.

Örneğin Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), işçilerin hastalık, analık, meslek hastalığı, iş kazası, yaşlılık, ölüm ve sakatlık risklerini; Emekli Sandığı, kamu kesiminde çalışanların yaşlılık, hastalık, analık, sakatlık ve ölüm risklerini; Bağ-Kur ise bağımsız olarak çalışanlar ve yazılı dilekçe ile başvurdukları takdirde tarım işi yapanlar ve belirli işi olmayanların yaşlılık, hastalık ve ölüm risklerini üstlenen ve bu riskler karşısında sosyal güvence oluşturan kurumsal sigorta yapılarıdır.

Türkiye’de bu sigorta türlerine devletin doğrudan bir katkısı yoktur, dolayısıyla bu kurumların en önemli finansman kaynağı, işçi ve işveren kesiminden toplanan primler oluşturmaktadır. Gerek primlerin zamanında tahsis edilememesi ve yatırımların verimli değerlendirilememesi, gerekse de aktif sigortalı başına düşen pasif sigortalı ve bağımlı sayısındaki artışlardan dolayı, mevcut sigorta kurumlarının mali sıkıntıları büyümektedir.

Diğer bir yapısal sorun ise, emeklilik ve sağlık sigortalarının aynı kurumsal yapı içinde bir araya getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; iş yaşamındaki statü farklılıkları çerçevesinde emeklilik hakları ve sağlık hizmetleri belirlenmektedir. Bu bağlamda çalışanlar arasında eşit olmayan yapısal bir durum ortaya çıkmaktadır.

Nitekim sigortalılarla ilgili rakamlara ek 3’den baktığımızda, aktif sigortalı/pasif sigortalı oranı, başta SSK olmak üzere, Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve Özel Sandıklarda düşmüştür. Ancak, Emekli Sandığında aktif sigortalı sayısında artış olmasına rağmen bağımlılık oranının arttığı, keza bu oranının diğer sosyal güvenlik kurumlarında da arttığı, dolayısıyla başta SSK olmak üzere bu kurumların sahip oldukları iş yükünün çok fazla olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Ayrıca, 1999 yılında %91 olan sigortalı nüfus oranı,

2001 yılında %85.1'e; %86.4 olan Sağlık Sigortası Kapsamındaki Nüfus Oranı ise %81.2'ye düşmüştür. Bunu nedeni ise, ek 1 tablosundan da görüleceği üzere, Türkiye ekonomisinde kayıt dışılığın hızla artmasıdır. Ancak tablodaki bu verilere de dikkatli bakmak gerekir, çünkü sağlık sigortasının kapsamı bütünlüklü olarak ele alındığında, örneğin muayene, tedavi, ilaç alımı vb. sağlık hizmetlerinden, yeşil kart kapsamında yer alanlarının tam olarak yararlanamadığı görülecektir. Bu nedenle Türkiye'de sağlık sigortası kapsamındaki nüfus oranının %81.2 gibi yüksek bir paya sahip olması, kayıt dışı ekonominin %53'lere ulaştığı bir ekonomik yapının durumu göz önüne alındığında, üzerinde tartışılmalıdır.

3.4.4 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu

Yoksullukla ilgili olarak devletin son yıllarda yaygın olarak kullanmaya başladığı diğer bir yöntem ise, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'dur. Sosyal hukuk devleti olmanın bir gereği olarak, gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesine ve yoksul kesimlerin desteklenmesine yönelik sosyal politikaları uygulanması kapsamında, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, 3294 Sayılı Yasa ile 1986 yılında kurulmuştur. Bu fon kendine bağlı yurt çapında örgütlenmiş 931 adet şubesiyle ve yönetimlerinde devletin kaymakam, vali ve muhtarlar gibi merkezi yetkilileriyle, yerel yönetimleri bir araya getirerek çalışmaktadır. Söz konusu fonun gelirleri, sağlık yardımı anlamında sosyal güvenlik kapsamında olmayan ve Yeşil Kart almaya hak kazananlara ya da buna hak kazanamayan ancak ödeme güçlerini aşan sağlık giderleri nedeniyle fona başvuranlar için, Sağlık Bakanlığı'na yapılan transferlerden oluşmaktadır.

Fonun diğer bir faaliyet alanı da, dar gelirli ailelerin ilköğretimde ya da üniversitede okuyan çocuklarına burs olanağı sağlamak, doğal afetlerden etkilenenlere yardım etmek, yoksulluğun belirgin olarak yaşandığı yerlerde aşevleri kurmak, ekonomik yetersizlik nedeniyle üretim süreçlerine katılamayan ve gelir elde edecek faaliyetlerde bulunamayan kişilerin ve ailelerin, kendi kendine yeterli hale gelebilmeleri için proje desteği vermektir.

Özellikle ülkemizin yaşadığı son ekonomik krizden sonra, IMF ve Dünya Bankası'nın finansal katkılarıyla hazırlanan Sosyal Riski Azaltma Projesi, fonun son zamanlardaki en dikkat çekici projelerindedir. Bu proje kapsamında kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinde

yaşayan yoksulların, istihdam edilmesi yoluyla gelirlerini ve dolayısıyla da hayat standartlarını yükseltmek amaçlanmaktadır. Bu hedefle hükümet, sosyal devlet vurgusu ve yoksullukla mücadele perspektifi ile herhangi bir sosyal güvenceye sahip olamayan alt gelir grubundaki yoksullar için geliştirilecek projelere finansal destek vermeyi taahhüt etmektedir.

Örneğin; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu aracılığıyla desteklenecek projeler; gelir getirici, istihdama yönelik eğitim, toplum yararına geçici çalışma, sosyal hizmet merkezlerinin yaygınlaştırılması ve toplumsal kalkınma projelerinden oluşmaktadır. Bu projelerin amacı ise, ekonomik krizin yoksul kesimler üzerindeki etkilerini azaltmaktır.

Ayrıca, gelir getirici projelerin amacı yoksulların kendi geçimlerin sağlamaları ve sürekli çalışabilme olanaklarını geliştirmeleri için kendi işlerini kurabilme yönünde üretebilecekleri projelerinin desteklenmesi hedeflenmektedir. İstihdama yönelik eğitim projeleriyle, yoksulların ve işsiz gençlerin çeşitli eğitimlerle becerilerinin artırılması yoluyla istihdam edilmelerini sağlamaktır.

Bu kapsamda, diğer bir proje ise şartlı nakit transferi adını taşımaktadır. Fon bu projeye, nüfusun en yoksul %6'lık kesimini hedef alarak, çocuklarını okula gönderemeyen veya okuldan almak zorunda kalan ya da okul sonrası çocuklarını düzenli sağlık kontrollerine götüremeyen aileleri ekonomik yönden desteklemeyi hedeflemektedir. Böylece, Türkiye'de düzenli nakit sosyal yardım sisteminin hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

Fakat, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporunda^[75] dikkat çekildiği gibi, fonun idari yapısındaki kargaşa ve bütçelerin düzenli kullanılmasını, yardım almayı hak eden yoksul tarifi için kullanılan kriterlerin belirsizliği ve bu belirsizliğin fon idareciler üzerinde yarattığı keyfi kullanım alanı, fonun sağlıklı kullanımını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla, hedeflendiği gibi risk yoksulluğu olgusuna tam olarak çözüm getirmemekte ama bütün bunlara rağmen, bu küçük ve düzensiz yardımın bile yoksulluk koşullarında hayati önem taşıdığı da görülmektedir.

[75] BUĞRA, A., ve KEYDER, Ç., Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, 2003.

Son olarak şunu belirtmek gerekirse, Türkiye'deki sosyal güvenlik sisteminin ve sosyal refah devleti olgusunun yerleşememesini bir nedeni de; devletten rant bekleyenlerle, kamuya ait her türlü kaynağın bir şekilde kötü kullanılacağına dair yaygın inanışın var olmasıdır.

3.4.5 Yeşil Kart

Sosyal güvenlik çerçevesinde sigorta kurumlarının işleyişlerine baktığımızda, kendi primlerini ödeyerek ya da ailenin prim ödeyen başka bireylerinin sigorta hakkından yararlananların, nüfusun %89'unu oluşturduğu görülmektedir.^[76]

Türkiye'de 1992 yılında çıkarılan 3816 Sayılı Kanun ile herhangi bir sosyal güvenlik kurumunun güvencesinden yararlanamayanların ve sağlık hizmetleri giderlerini karşılayacak durumda olmayanların, bu harcamalarının devlet tarafından karşılanmasını amacıyla yeşil kart uygulamasına geçilmiştir. Tablo 3.32'den görüldüğü gibi 2002 yılı itibariyle yaklaşık olarak 12 milyon kişinin yeşil kart uygulamasından yararlanıyor olması, yukarıda belirtilen sosyal güvenlik kapsamında bulunmayan %14.9'luk nüfus ve yeşil karttan yararlanan 12 milyonluk nüfusun, ülke nüfusuna oranı alındığında, bu yeşil kartın bile ne kadar sağlıksız bir biçimde uygulandığı apaçık ortaya çıkacaktır.

Yoksullukla mücadele kapsamında, tablo 3.27'de görülen ve Sağlık Bakanlığı'na ayrılan pay, yeşil kart uygulaması kapsamında kullanılmaktadır. Bu amaçla Maliye Bakanlığı tarafında belli bir kaynak, yeşil kart uygulaması çerçevesinde projenin uygulayıcı olması nedeniyle Sağlık Bakanlığı'na aktarmaktadır. Tablo 3.32'den görüldüğü gibi, 1992 yılından itibaren yeşil karttan yararlanmaya başlayan yoksul sayısı, 2002 yılının başında toplam 11.854.216 kişiye yükselmiştir. Keza, Sağlık Bakanlığı'ndan alınan istatistiklere bakıldığında ise yeşil karttan yararlanan yoksul hastaların 3 milyonu ayakta, 1,3 milyonu da hastaneye yatırılmak suretiyle tedavi edilmişlerdir.^[77]

Ancak yukarıda bahsedildiği gibi, yeşil kartın kullanımından kaynaklanan düzensizlik ve basında sıkça işlenen istismar olayları dolayısıyla, söz konusu uygulamalar gözden geçirilmiş ve yeniden yeşil kart verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, ek 4 tablosundan da görüleceği

^[76] BUĞRA, A., ve KEYDER, Ç., a.g.e., 2003, s.15.

üzere yeşil kartlı sayısı hızla azaltılmıştır. Örneğin; 2002 yılında yaklaşık olarak 12 milyon kişiyi bulan yeşil kartlı sayısı, 2005 yılının Mart'ında 6.203.679 kişiye düştükten sonra, aynı yılın Mayıs'ında 8.358.252 kişiye kadar yükselmiştir.

Tablo 3.32 Yeşil kart başvuruları ve yeşil kartlı kişi sayısı (2002)

Yıllar	Yeşil Kart Almak İçin Başvuran Kişi Sayısı	Kümülatif Başvuran Sayısı	Yeşil Kart Alan Kişi Sayısı	Kümülatif Kişi Sayısı
1992-1993	2.271.722	2.971.722	2.211.341	2.211.341
1994	1.498.213	4.469.935	1.460.111	3.671.452
1995	1.674.712	6.144.647	1.325.278	4.996.728
1996	970.889	7.115.536	716.338	5.713.066
1997	1.292.526	8.414.062	953.912	6.666.978
1998	1.345.953	9.760.015	1.093.465	7.760.443
1999	1.352.148	11.112.163	961.166	8.721.609
2000	1.610.828	12.722.991	1.404.677	10.126.786
2001	1.674.706	14.397.697	1.300.309	11.426.595
Ocak 2002	341.302	14.738.999	427.621	11.854.216
Toplam	14.738.999		11.854.216	

Kaynak : Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s.15.

3.5 Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'de yaygın kullanım şekliyle Sivil Toplum Kuruluşları (STK) olarak adlandırılan kurumlar, dünyada hükümet dışı organizasyonlar olarak kabul görür ve toplumsal alanda faaliyet gösterirler. Keza, kelime anlamından hareketle işleyişlerine baktığımızda ise, hükümet dışı yapıları nedeniyle toplumsal grupların ve ilişkilerin yürüdüğü alan üzerinde, yani sivil toplumun omurgasına bağlı olarak faaliyette buldukları görülmektedir. Bu bağlamda Sivil Toplum Kuruluşlarının dünyada olduğu gibi Türkiye'de de giderek etkinliği artmakta ve buna paralel olarak da önemleri artmaktadır. Genel olarak STK'ların, kamu kuruluşlarının eksik bıraktığı veya ulaşamadığı yerlerde işlevsel olması beklenir, dolayısıyla demokrasinin gelişim sürecine doğrudan etki yapabilirler.

[77] Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, a.g.e., s.15.

Fakat küreselleşme süreciyle birlikte, uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar çerçevesinde devletin küçültülmesi; Sivil Toplum Kuruluşlarının, günümüzde devletten ayrı yapılanmaları ve bir baskı aracı olarak faaliyet göstermeleri dolayısıyla, devletin geri çekilip boş bıraktığı alanların STK'lar tarafından doldurulması görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ancak, bu yeni politik tercih yaklaşımı ile STK'ların faaliyetleri, mevcut iktidarları ya da politik varlıkları güçlendirmek gibi tehlikeli yönelimlere de yol açabilecektir.

Elbette ki bu tehlike, STK'ların yoksullukla ilgili faaliyetlerinin önemini tamamen reddetme anlamına gelmemektedir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, STK'ların faaliyet alanı itibariyle neo-liberalizmin, devletin müdahale alanını daraltma ve sosyal yardımı özelleştirme programına ve hedefine uygunluğu açısından taşıdığı elverişli pozisyonuna dikkat etmek gereklidir.

Türkiye'de ise özellikle son 10 yılda, uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde olan ya da olmayan yerel ya da ulusal Sivil Toplum Kuruluşlarının sayısında belirli bir artış gözlenmekle beraber faaliyet alanları ve etkinliği itibariyle, bunların yetersiz kaldığı herkesçe kabul edilmektedir. Ayrıca, bu STK'lar arasında yoksullukla ilgili faaliyet gösterenlerin sayısında da son yıllarda artış olduğu görülmektedir. Söz konusu STK'ların yapısına baktığımızda da genel olarak orta ve üst gelir grubundakilerin, yoksullara dışarıdan müdahalesi şeklinde gelişen faaliyetleri ve bu temel üzerine oturtulan yapısal düzenlemeleri göze çarpmaktadır. Kimi zaman dini referansları temel alan, kimi zaman da yurttaşlık duygusu temelinde ve gönüllü olarak çalışanlarla faaliyet gösteren STK'ların, ortak özelliklerinden birisi de apolitik nitelikleridir.

Örneğin; kendilerini politikadan soyutlayarak, daha doğrusu yoksulluğun politikasının olmayacağı söylemi, bu örgütler içinde genel bir kabul görür. Ancak bu söylem, her ne kadar yardım faaliyetlerini ve bu kurumlara yapılan desteği arttırıyor gibi gözükse de bütünlüklü olarak bakıldığında, modern anlayıştan uzaktır. Şöyle ki; bu örgütlerin sağladığı yardımların niteliği, sanayi devriminin ilk yıllarında dünya çapında ve 19. yüzyılın sonlarına doğru da Osmanlı İmparatorluğu'nda, henüz modern anlamda sosyal politikaların oluşmadığı ve dolayısıyla yardımların hayırseverlik faaliyetleri anlayışı ile yürütüldüğü dönemin bakışıyla benzerlikler taşımaktadır.

3.6 Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği

Yoksullukla mücadele kapsamında ve Türkiye'de yoksulluğun yeni durumunun çözümüne dair yaratılmaya çalışılan çözümlerden biri olan Sivil Toplum Kuruluşlarının faaliyetlerine örnek olarak, bu bölümde Deniz Feneri Derneği (DFD) incelenecektir. Deniz Feneri Derneği'nin bir örnek olarak ele alınmasının en önemli nedenlerinden biri derneğin Türkiye genelinde yaygın olarak bilinmesi ve yoksulların en çok başvurduğu derneklerden biri olması belirleyici bir etken olmuştur. Bu bölümde derneğin kuruluşu, faaliyetleri, yoksullara yönelik projeleri ve yoksullara yapılan yardımlarla ilgili süreçler ve dernek örneği ile Türkiye'de yeni yoksulluğa dair çözümlerin yeni ya da hiç değişmeyen yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra gerçekleştirilen dönüşümler, sosyal politikalarda da değişiklikleri gündeme getirmiş ve bu doğrultuda çeşitli politik mekanizmalar uygulamaya konulmuştur. Keza, örgütlenme bilincinin tarihsel olarak son derece zayıf olduğu Türkiye'de, neo-liberalizm ekseninde gelişen küreselleşme süreciyle birlikte küresel kurumlarının önerdiği yeni politikaların en önemli ayağını oluşturan STK'ların sayısında artış gözlemlenmektedir.

Dolayısıyla DFD'nin faaliyetleri, din, aile, akrabalık ve cemaat boyutunda gelişen geleneksel refah rejiminin en önemli temsilcilerinin yeni bir tür örgütlenme girişimi ya da bir başka deyişle STK'lara yeni anlamlar yükleme arayışına uygun bir örnek olacağı düşünülmüştür. Ayrıca, medyayı da yaygın olarak kullanan dernek, vakıf ve benzeri kurumların artmasıyla STK'ların bir tür hayırseverlik yarışına girmeleri, aslında yoksulluğun yeni halinin toplum nezdinde yarattığı fenomenleri gözler önüne sürme anlamında da dikkat çekicidir.

3.6.1 Derneğin Kuruluşu

Derneğin kuruluşu, 1996 yılında Kanal 7'de Ramazan ayı dolayısıyla yapılan Şehir ve Ramazan adlı bir programa dayanıyor. Söz konusu programın içeriği İslâm dinince kutsal kabul edilen Ramazan ayında öncelikle geleneksel yardım anlayışına işaret eden, iftar yemeği, yoksullara yardım vb. faaliyetler üzerine odaklanır. Yardımların dağıtılması sırasında

çekilen görüntülerin yayınlanması ile programa olan ilgi –yani reyting- yükseliyor. Artan ilgiyle beraber, söz konusu yardımların tüzel kişilik altında yürütülmesi amacıyla Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği 1998 yılında kuruluyor.

Özetle, Ramazan ayında başlayan bir TV programına olan ilginin artarak devam etmesi nedeniyle, söz konusu faaliyetlerin bir dernek çatısı altında daha kolay yürütülebileceği anlayışından hareketle, derneğe dönüşüm bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkıyor. Dernek kendisini yoksul ve mağdur insanların, ülkenin her köşesinden gerçek ihtiyaç sahiplerinin derneğe başvurmaları, çevresindekilerce haber verilmesi ve benzeri yöntemlerle belirlenen yoksul vatandaşlara derneğin olanakları göz önünde bulundurarak olağan ve olağandışı dönemlerde yardım faaliyetinde bulunan bir sivil toplum örgütü olarak nitelendirmektedir.

3.6.2 Derneğin Amacı ve Yardım Faaliyetleri

DFD'nin yardım faaliyetleri tüzüğünde şöyle özetlenmektedir: “*Afet, savaş ve olağan zamanlarda ihtiyaç sahiplerine gıda, giyim, sağlık, eğitim, yakacak, kira, barınma, evlenme, yuva kurma, iş kurma, konut vesair bütün hususlarda ayni, nakdi her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmaktadır.*”^[78] Bütün bu yardım faaliyetlerinin örgütlenmesi, yardım alacakların belirlenmesi ve yardımın dağıtılması ile ilgili organizasyon; idari kadroların yanında, bağışta bulunan firmalar, bireyler ve gönüllülerin ortaklaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

3.6.3 Derneğe Yardım Başvuruları

DFD, yardım talebinde bulunanlardan sağlıklı bilgiler alabilmek ve yardım faaliyetini örgütlemek için birtakım başvuru şartları belirlemiştir. “Yardım Organizasyonu İş Akışı” olarak isimlendirdikleri bu sürece bakarsak; yardım başvuruları evrakla yapılıyor ve başvuru evrakının teslimi elden veya posta ile yapılabilir. Ayrıca, bu başvurular ön kayıt olarak bilgisayar ortamına aktarılır ve başvuruyu yapanların talebi öncelikle belirleniyor.

^[78] BİLGİLİ, Ahmet Emre ve ALTAN, İbrahim, Bir Yardım Yönetimi Modeli: Deniz Feneri Örneği, DFD, a.g.e., Cilt 3, s.70.

Yardım talebinde bulunanların dosyaları il ve ilçelere göre kategorize edilerek çalışanlar ve gönüllülerden oluşan ekipler tarafından, belirlenen ölçütler çerçevesinde yardıma ihtiyacı olup olmadığı araştırılmaktadır. Daha sonra ise Yardım Değerlendirme Komisyonu (YDK) olarak adlandırılan bir komisyon tarafından, araştırılan kişi ya da kişilere yardıma yapılıp yapılmayacağı kararı verilir. Eğer yardım yapılacaksa nakit, gıda, giyim, ev eşyası, yakacak, barınma, eğitim ve sağlık gibi yardımlardan oluşan seçenekler belirlenmektedir.

Başvuru şekillerine baktığımızda dernekten yardım talebinin büyük bir çoğunluğunun posta aracılığıyla oluştuğunu görmekteyiz. Deniz Feneri Derneğinin 2003 yılı faaliyet raporuna göre 2003 yılında 20.239 aile ya da kişiye çeşitli şekillerde yardımlar yapılmıştır. Bu yardımların aile sayılarına göre yüzde dağılımı baktığımızda; aile ya da kişilerin %35'i gıda, %21'i giyim, %17'si nakit, %16'sı eğitim, %6'sı sağlık, %3'ü eşya, %1'i temizlik ve %1'i de yakacak yardımı almıştır. Ayrıca, söz konusu yardımların çeşidine ve tutarına baktığımızda ise, toplam yardımların %62'sini giyim (toplam tutarı: 11.566.205.959.000TL), %12'sini gıda (toplam tutarı: 2.207.116.958.900 TL), %11'ini nakit para (toplam tutarı: 2.059.865.038.456 TL), %6'sını eşya (toplam tutarı: 1.177.887.050.000 TL), %5'ini eğitim (toplam tutarı: 885.477.900.000 TL), %3'ünü sağlık (toplam tutarı: 481.775.850.513 TL), %1'ini yakacak (toplam tutarı: 107.233.000.000 TL) ve toplam tutarı: 1.177.887.050.000 TL olan temizlik yardımı oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde dikkat çekici bir veri ise nakit yardımlarla ilgilidir; nakit para yardım alan aile ya da kişi sayısı, söz konusu yılının Ramazan ayından önceki ayında 1.031 dolayındayken, Ramazan ayında bu sayı üç kattan fazla artarak 3.553 düzeyine çıkıyor.^[79]

3.6.4 Derneğin Yardımları Toplaması ve Dağıtması

Gelen yardımların toplandığı Zeytinburnu ve Ümraniye'de 4300m², Ankara'da 2130m² ve İzmir'de 1000m² den oluşan lojistik merkezleri bulunmaktadır. Dernek çalışmalarında gönüllü olarak yer alanlarında katkısıyla, lojistik merkezlere gelen her türlü yardım sayılmakta, tanımlanmakta, barkotlanmakta ve ilgili adreslere gidecek şekilde yerleştirilmektedir. Dernek bütün bu çalışmalar sırasında kendi ifadeleriyle bir de askeriye ve ticarete kullanılan lojistik teriminin bütün fonksiyonlarını yardım literatürüne uyarlamış ve geliştirilmiştir.

^[79] www.denizfeneri.org/icerik.asp?kategori=rapor, 18.12.2004.

Derneğin bir diğerk yardım türü de eğitim yardımlarından oluşmaktadır. Eğitim yardımları burs yardımları ve kırtasiye yardımları gibi iki şekilde yapılmaktadır. Kırtasiye yardımları zaten yoksul ailelerin bugün için önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Fakat burs yardımında öğrencilerin sadece ekonomik durumları değil başarı durumları da baz alınarak burs kararı dernek içindeki Yardım Değerlendirme Komisyonu tarafından verilmektedir.

Derneğin prosüdürleri çerçevesinde yardım kararının alınması halinde, belirlenen süreçler çerçevesinde yardımlar ulaştırılmaktadır. Genel olarak, nakit şekilde yapılan yardımlar banka yoluyla, aynı yardımlar ise dernek çalışanları ve gönüllüleri eşliğinde ilgili kişilere ulaştırılmaktadır. Ayrıca, yardımların süresi ve miktarı yardım bilgi formaları ile ilgili kişilere ve ailelere bildirilmektedir.

3.6.5 Derneğin Yardım Projeleri

Dernek, yardım çalışmaları dışında yoksullarla ilgili olarak çeşitli projeleri de hayata geçirme çabası içinde gözükmektedir. Bu projelerden biri de altın bilezik projesidir. Cumhurbaşkanlığından alınan izinle ve İstanbul Valiliği ile işbirliği halinde, derneğe yardım talebinde bulunanlar arasından seçilen ve beceri kazandırabilecek yaştaki bayanlar, söz konusu proje kapsamında Halk Eğitim Merkezleri ile ortaklaşa düzenlenen kurslara gönderilmekte ve kurslar da kullanılan kumaş vb. malzemeler dernek tarafından karşılanmaktadır. Bu kursları başarıyla tamamlayan kursiyerlere de, dernek tarafından aile bütçelerine katkıda bulunmaları için dikiş-nakış ve çorap örme makinesi hediye edilmektedir.

Dernek, projeye yoksullara kendi deyimleriyle “balık tutmayı” öğretmeyi ve böylece biraz da olsa yardıma bağımlı olma durumundan kurtulmalarını sağlamayı amaçladığını belirtmektedir. Ancak, projenin kapsadığı alan ve aile sayısı düşünüldüğünde, yoksulların meslek edinmelerine yönelik olarak yoksul ailelerdeki kadın emeğini temel alması dolayısıyla katılım düzeyi son derece düşük seyretmektedir.

Derneğin bir başka projesi de 81 ilde, her ilde 500 aile olmak üzere 40.000 aileye ulaşabilmektir. Her ilden 500 aileye yardım etmek, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki iller için 750 aileye kadar çıkarılmıştır. Derneğin bugüne kadar ulaştığı

iller şöyledir; Balıkesir, Bursa, İzmir, Yozgat, Çanakkale, Zonguldak, Amasya, Niğde, Aksaray, Bilecik, Eskişehir, Kırıkkale, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Manisa, Tokat, Sivas, Erzurum, Ağrı, Muş ve Bingöl'dür.

Dernek, eğitim alanında 500 ilköğretim okuluna eğitim yardımı projesini hayata geçirmeye çalışmaktadır. Projeye kalkınmada öncelikli olan illerden seçilen 500 ilköğretim okulunun öğrencilerinin bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanmaları amaçlanmaktadır. Bu projede gayri safi milli hasıladan en az payı alan 50 ilin valiliklerinden okul isimlerini vermeleri talep edilmiş; projeye Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli olarak valilikler ve il milli eğitim müdürlükleri de dahil edilmiştir.

Bir diğer yardım projesi de gelemeyene gidiyoruz adlı sıcak yemek dağıtımıyla ilgili projedir. Derneğin ortaya çıkmasına vesile olan Deniz Feneri adlı TV programında sıcak yemek projesiyle, özellikle ramazan ayında yoksul ailelere gönüllülerce üstlenen dağıtım organizasyonları aracılığıyla, İstanbul'un çeşitli yerlerinde ve önceden tespit edilmiş 500 aileye düzenli olarak her gün sıcak yemek dağıtılması hedeflenmektedir.

Bütün bu projelerin dışında dernek, 2001-2002 eğitim ve öğretim yılı içinde İstanbul Valiliği ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü işbirliğiyle 2000 öğrenci ve ailesine sosyal yardım projesi adı altında giyim, kırtasiye ve gıda yardımı gerçekleştirmiştir. İstanbul Valiliğinin organize ettiği İstanbul 2002 planı adlı yardım programına 3 Trilyon 500 milyar tutarında aynı, nakdi, sağlık, barınma, yakacak, ev eşyası ve eğitim yardımı ile katkıda bulunmuştur.

3.6.6 Derneğin Yoksulluğa Yaklaşımı

Dernek, yoksulluğu Türkiye'nin çözülmesi gereken en acil sorunu olarak görmektedir. DFD Genel Başkanı Yusuf Atalay, yoksulluk ve çözümlerle ilgili olarak şunları belirtiyor; *“Yoksulluk kaynaklı adli, sosyal, sağlık ve psikolojik problemler travma halini almadan çözülmeli. Bu sorunlar toplumun temel taşı olan aileyi tehdit ederken sağlıksız bir sosyal yapıyı da ortaya çıkarmaktadır. Özellikle terör, adli vakaların, hırsızlık ve kapkaç cinayetlerinin çoğalması, sosyal problemlerin gün geçtikçe daha fazla medyatik hal alması; intihar, uyuşturucu, tinerci terim ve kavramlarına yenilerinin eklenmesi kaçınılmaz olacaktır. Toplumumuz ise gelenek ve görenekleri, sosyal*

ve ekonomik imkanları, güçlü aile bağları ve yardımseverlik anlayışı ile bu olumsuz tabloyu aşacak güç ve imkana sahiptir. Sorun toplumumuz içinde var olan bu dinamiklerin harekete geçirilememesidir.” ^[80]

Bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi DFD, geleneksel ve özel birtakım toplumsal sorumluluklara vurgu yapmakta ve bu vurgu ülkemizde yoksullukla mücadelede aileye atfedilen görevlerin aynen tekrarlandığını göstermektedir. Yoksulluk sorununu durumsal olarak görmenin ağır bastığı bu tür anlayışlar dışında derneğin, devletle ortak olarak yürütülecek projelerle yoksulluk sorununa eğildiği de görülmektedir. DFD yoksulluk sorununun çözümü amacıyla devlet, STK ve vatandaşların bir arada yer aldıkları bir tür seferberlik anlayışıyla sürdürülecek faaliyetleri önüne koymayı hedeflemektedir. Dernek, bu faaliyetlerin sağlıklı yürütülmesi amacıyla bugüne kadar yapılan yoksullukla ilgili çalışmaların ve hesaplamaların ötesinde, kimin yoksul olduğunu gösteren bir tür yoksulluk haritasının çıkarılmasını gerekli görmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve diğer kamu kuruluşlarının ve kaynaklarının harekete geçirilmesi yoluyla, kamu ile STK çatışmasının da önüne geçerek, çalışılması gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Önceden belirlenmiş yoksulların kayıt altına alınması ve kısa vadeli olarak bu insanlara acil müdahalede bulunulması gerekliliği, bu faaliyetin bir ayağını oluşturmaktadır. DFD, uzun dönemde ise devletin bu insanlara barınma, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçları ile paralel olarak STK'ların yardım faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

3.6.7 Derneğin Yoksulluğa Yaklaşımının Değerlendirilmesi

Derneğin oluşturduğu organizasyonla Türkiye'de, gerek ulaştığı aile sayısı gerekse de topladığı yardım miktarı dolayısıyla yoksulluk sorununu ciddiye aldıkları gözlenmektedir. Fakat bütün bu iyi organize edilmiş çabalara rağmen derneğin yoksulluğa yaklaşımının değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Örneğin; derneğin kamuoyundaki popülerliğinin yanında kimilerince İslami referanslara sahip olduğunun düşünülmesi ve bu durumun tek

^[80] Deniz Feneri Derneği Dergisi, 2003, s. 4.

başına derneği problemlili kıldığına dair düşünceler, bu değerdendirmede belirleyici olmayacak ancak, dernek ve yoksulluğa müdahale ekseninde gelişen ilişkilere önem atfedilecektir. Dolayısıyla burada derneğin faaliyetlerinin referansları, bu referanslardan yola çıkarak ortaya koyduğu performans ve bu performansın sonuçlarının anlamlılığı değerlendirme için belirleyici olacaktır.

Derneğin çalışmalarına baktığımızda referans noktası olarak dinsel motiflere rastlanmakla birlikte insanlık ve vatandaşlık duygularının ya da temelinde dinin de olduğu geleneksel sorumluluk duygusunun ön planda olduğunu görmekteyiz. Bu noktada dernek fitre, zekât, adak ya da aile merkezli yardım ve ailenin parçalanmasını önleyerek yoksullukla mücadele gibi bir kısmı dinsel, bir kısmı da kültürel ve geleneksel değerlerden de beslenerek yoksulluğa müdahale etmeye çalışmaktadır. Derneğin bu yaklaşımına paralel sürdürdüğü faaliyetleri dolayısıyla, benzer dernek ve örgütlerden ayrılmaktadır. Çünkü söz konusu değerler sisteminden beslenmek, derneğin faaliyetleri esnasında yoksullarla kurulan birebir ilişkilere ve genel projelerde, derneği daha yerel kılma avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de bugüne kadar yoksulların ayakta kalabilmelerini sağlayabilen ve günümüzde çözülme aşamasına gelmiş olan enformel sosyal güvenliğin formal bir dernek aracılığıyla tekrar gündeme taşınması söz konusu olmaktadır.

Geleneksel yardım anlayışının diriltilmesi ve bu anlayışın modern diye de tanımlanan yönetim ve örgütlenme anlayışlarıyla kaynaştırılarak, yardımın organize edilmeye çalışıldığından bahsedilebilir. Dinsel ve geleneksel yardım şekillerine baktığımızda, muhtaç olana yardım bir tür günahların kefareti anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla isminde dayanışma ve yardımlaşma kelimelerinin geçtiği DFD de yardım kısmının büyük bir ağırlıkta olduğunu ve bu yardımın altında geleneksel hediye anlayışın yattığından bahsedebiliriz. Çünkü kavramsal olarak da yardım tek taraflıyken dayanışma ilişkilerinde bir karşılıklılık söz konusudur. Gerek gönüllülerin gerekse de bağışçıların fiili olarak bir dayanışma ilişkisi içinde olmadıkları ancak bunun bir gün olabileceği umudu taşıdıklarından söz edebiliriz.

Dernek, dünyada tek bir yoksul kalmayana kadar yoksullukla mücadele sloganını benimsemiştir. Ancak, ülke ve dünya ekonomisinde yaşanan yeniden bölüşüm politikalarının eşitsizliği ya da neo-liberal politikalar ve küreselleşme ile ilgili olarak

eleştirel bir tutum almaması ya da bundan kaçınması dikkat çekici başka bir hususu oluşturmaktadır. Keza, bu panorama içinden bakıldığında Deniz Feneri Derneğinin yoksulluğa tıpkı bir sel, deprem vb. doğal afet ya da felaket olarak baktığı ve bu doğal afet sırasında ya da durumunda yapılabilecekler göre organize olduğu görülüyor.

Ayrıca dernek, yoksullukla mücadele amacıyla kamunun katkı sunabileceği kaynakları belirlemekte ve kendini sözü edilen sorumluluklardan yola çıkarak yardım faaliyetleri yapan bir STK olarak görmekte ve devletle vatandaş arasında bir köprü görevi görmeyi amaçlamaktadır.

Derneğin gerek STK'lara bakışında gerekse devlet ile STK'lar arasındaki ilişkilerin tarif edilmesinde ve açıklamalarında yoksulluğa küresel müdahale aracı olarak, özellikle Dünya Bankası'nın benimsediği yönetim yaklaşımı ile uyduğu görülmektedir. Ancak bu yaklaşımda, yoksulların kendi örgütlülüğünü yaratacak mekanizmaların oluşturulmasından söz edilirken, Deniz Feneri Derneği'nin yaklaşımında böyle bir hedef ön görülmemektedir. DFD'de yönetilebilir bir yoksulluk olarak da nitelendirebileceğimiz bir anlayış hakimdir. Burada bu anlayışla kastedilen ise, yoksul ve yoksulluk için duyulan korku ya da endişenin ayakta tutularak, sistem için bir tehlike haline getirilmemesi ve yoksulluk kültürü yaklaşımının da etkisiyle yoksulların kendilerini örgütleyemeyecekleri ön kabulünden yola çıkıldığı ve derneğin ortaya koyduğu performansın sözü edilen yaklaşımdaki referanslarla benzeştiği görülmektedir.

Siyasete ve sisteme olan güven kaybının artışı ve dolayısıyla ortaya çıkan dinamik olmayan formal sosyal güvenlik sisteminin sonucu olarak, DFD ve benzeri hayırseverlik faaliyetleri giderek artmaktadır. DFD'nin yoksulluğa karşı faaliyetleri, diğer örgütlere göre dinamik ve daha profesyonel olarak gerçekleştirdiği bir gerçektir. Fakat referanslarının eksikliği ya da referanssızlıkları nedeniyle faaliyetlerinin, yoksullara bir nebze olsun katkı sunmakla beraber, yoksulu yeniden üretmeye yönlendirmediği görülmektedir.

SONUÇ

1980'li yıllardan itibaren yeni teknolojilerin gelişimi, yaygınlaşması ve ucuzlaması yoluyla yeni yatırım araçlarının ortaya çıkması, dünyadaki sermaye hareketlerinin dolaşımını hızlandırmıştır. Bu süreçle birlikte firmaların, bölgelerin ya da ulusların ekonomik alandaki verimliliği ve rekabet yeteneği, enformasyon temelli bir ekonomiye bağımlı hale gelmiştir. Küreselleşme sürecini doğuran gelişmeler olarak ifade edilen söz konusu faktörlerin etkisiyle, üretimin devir hızı artmış; gelişkin iletişim ve bilgi akışı sistemleriyle, metaların dolaşımı hızlanmıştır. Ayrıca, tüketim düzeyleri de bütün bu gelişmelere paralel olarak yükselmiş ve merkezi faaliyetlerin emek, sermaye, hammadde, teknoloji ve yönetim gibi unsurları aynı örgütlenme yapısı içinde bir araya getirilmiştir.

Küreselleşme olgusuyla birlikte, teknolojik alanda mikroçipin yarattığı gelişmelerin hızlandığı, mali alanda uluslararası finans ağlarının yayıldığı; kültür, sanat, eğlence ve tüketim alanında, yaşam biçimlerinin giderek daha çok benzeştiği ve siyasal alanda neo-liberal politikaların derinleştiği, bütünsel bir toplumsal süreç yaşanmaya başlamıştır. Böylece başta ticaret ve finans olmak üzere; sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanları, uluslararası şirketlerin ya da kuruluşların kolayca erişebildiği ve müdahale edebildiği açık alanlar haline gelmiştir. Ayrıca, hizmetler sektörünün dünya çapında yaygınlaşması ve çokuluslu şirketlerin faaliyet alanlarını, dünyanın dört bir yanına taşımalarıyla birlikte kamusal alanla ilgili politikaların “verimlilik ve optimizasyon” anlayışı çerçevesinde piyasaya bırakılması ve ulus devlete verilen/bırakılan rollerin, neo-liberal politikalar doğrultusunda yeniden belirlenmesi anlayışına yönelik, değişim ve dönüşümler yaşanmıştır ve yaşanmaktadır.

Benzer şekilde, Türkiye’de 1980’li yıllarda konjonktür ile uyumlu olarak ve küreselleşme hareketlerine paralel gelişen neo-liberal politikalar gündeme gelmeye başlamış ve 12 Eylül askeri darbesi’yle de, bu politikalar uygulamaya konulmuştur. Söz konusu politikalar çerçevesinde, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi yoluyla devletin küçültülmesi ve ekonomiye dolaylı ya da dolaysız müdahalelerinin sınırlandırılması hedeflendi. Böylece, merkezi ve yerel bütçeleriyle çok önemli kaynakları toplayan ve harcayan, bu nedenle kaynak tahsisi yoluyla, sektörel kârlılıklar üzerinde ve birçok alanda belirleyici rol oynayan devletin, toplumsal ve bireysel tüketim alanındaki fonksiyonlarının dönüştürülmesi süreci başladı.

İşte bu noktada, ekonomik rasyonellik ve hantal devletin yeniden organize edilmesi gibi nedenler öne sürülerek, toplumun temel gereksinimlerinden olan sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, konut ve yerel hizmetler gibi temel kamusal hizmetlerden ücretsiz ya da düşük ücretle yararlanma ilkesinin yeniden tarif edilmesi ve revize edilmesi yönünde adımlar atıldı. Örneğin, devletin küçültülmesi ve müdahalelerin sınırlandırılması yaklaşımı çerçevesinde, kural koyucu ve düzenleyici devlet, özelleştirme politikalarıyla söz konusu alanları adım adım piyasanın işleyişine bırakacak şekilde yeniden tanımlandı.

Ancak, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren sadece gelişmiş kapitalist ülkelerde değil, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde farklı biçimlerde de olsa gelir adaletsizliğinin ve yoksulluğun görünür biçimde arttığı gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde daha çok tüketim düzeyinin yetersiz olması ya da toplumsal dışlanma olarak görülen yoksulluk, diğer ülkelerde yeterli beslenememeye kadar varan boyutlara ulaşmıştır. Özellikle Türkiye'nin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkelerde uygulamaya konulan yapısal uyum programlarının bu ülkelerde, reel ücretlerin giderek düşmesi ve temel kamusal hizmet harcamalarının kısılması politikalarıyla, yoksulluğun boyutlarını daha da arttırdığından söz edebiliriz.

Bütün bu panorama içinde Türkiye'ye baktığımızda ise, Türkiye'nin zaten tam olarak geliştiremediği ve yerleştiremediği mevcut sosyal politikalardan da, bu süreçle birlikte vazgeçme eğilimini sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Bu açıdan, ekonomik dönüşüm programının bölüşüm ilişkileri ve dolayısıyla da yoksulluk üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkileri oldu. Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, sosyal devlet harcamalarının kısılması, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve altyapı gibi temel hizmet alanlarında serbest piyasa ekonomisi kurallarının hakim kılınması sonucu; işsizliğin artması, gelir bölüşümü eşitsizliğinin derinleşmesi, sosyal ve ekonomik yapının yıpranması, göç olgusunun hızlanması ile birlikte geniş toplum kesimleri yoksullaşma sürecine girmişlerdir.

Keza Türkiye'de, gelir adaletini sağlamak, yoksulluğu azaltmak gibi sosyal refah devletine özgü politikaları, başlıca hedef olarak benimseyen ya da uygulayan emek yanlısı siyasal oluşumlar, tarihsel olarak hiçbir dönemde yeterli bir güce ulaşamamışlardır. Ancak 1970'li yılların ortalarına kadar, iktidar partilerinin oy toplama kaygısı ve konjonktürel durumun etkisiyle, belirli zaman dilimleri içinde alt toplumsal grupların ekonomik büyümeden pay almaları yönünde, genel politik tercihleri olmuştur.

Türkiye’de gelir dağılımına ilişkin çeşitli göstergeler incelendiğinde uzun yıllar boyu bozuk olan dağılımın yakın zamanlarda önemli sayılabilecek derecede iyileşme gösterdiğini söylemek pek mümkün değildir. Ekonomik kalkınmayı hızlandırma ve kişi başına düşen geliri artırma çabaları sonucunda, ulaşılan yüksek büyüme hızları önem taşımakla birlikte sonuç olarak, bu durum bütün kesimlerin artan gelirlerinde eşit pay aldıklarının bir göstergesi olamayabilir. Çünkü adil bölüşüm kavramının gerçekleştirilmesi ve yoksulluğun azaltılabilmesi için bazı özel politik tercihlerin (örneğin; yoksulluğu ve gelir bölüşümündeki adaletsizliği azaltıcı yönde devlet müdahalelerinin) hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Yoksulluğun ortadan kaldırılması ya da gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi yönünde temel iki yaklaşımdan bahsedilebilir: Bunlardan birincisi servetin yeniden dağıtılması, ikincisi ise ekonomik büyümeyle birlikte artan gelirin, alt gelir gruplarının lehine bölüştürülmesidir. Yaratılan gelirin adaletli ve dengeli olarak dağıtılması, sosyal refah devleti anlayışı çerçevesinde benimsenen bir yol olarak çeşitli biçimler alabilmektedir.

Kuşkusuz bunun için istihdamı artırıcı ve işsizliği azaltıcı yatırım politikaları öne çıkmaktadır. Özellikle gizli işsizliğin yaygın ve verimin düşük olduğu tarım kesimindeki yığılımların önlenmesi için tarım dışı sektörlerde istihdamı artırmak gerekmektedir. Bu nedenle ücretlerin sadece maliyet unsuru olmadığı, aynı zamanda ekonomide talep yaratan ve tüketim kaynağı olduğu bilinciyle ücretin sosyal yönünün; yani barınma, sosyal güvenlik, insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürme gibi sosyal boyutunun da ele alınması gerekmektedir. Ayrıca asgari ücretin yaşam standardını güvence altına alacak düzeyde tutulması, toplumsal refah ve gelir düzeyini yükselterek, yoksulluğu azaltıcı ve gelir dağılımındaki eşitsizliği düzeltici etki de bulunacaktır.

Ekonomik kriz ve enflasyon gibi gelir eşitsizliğine ya da yoksulluğa yol açan unsurlarla mücadelede alınacak önlemlerin, bu olağan dışı durumdan en fazla yararlanan kesimleri hedef alacak şekilde uygulanması önem arz etmektedir. Buna paralel olarak, maaş ve ücret gibi sabit gelir gruplarının yaşam düzeylerini yükseltecek önlemlerin alınması gerekli görülmektedir. Bu doğrultuda başta demokrasi, örgütlenme ve temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi olmak üzere sosyal, siyasal ve ekonomik düzeni kısıtlayıcı engellerin kaldırılması, yoksulluğunun sosyal ve kültürel alanda yaşanan boyutuna olumlu etkide bulunacaktır. Yine aynı şekilde yaratılan gelirin ücret, faiz, rant ve kâr gibi üretim faktörleri arasında bölüşümü

ve bu bölüşümü etkileyen harcama politikaları ile vergi politikaları, mali yükün adil dağıtılması noktasında, üzerinde durulması gereken müdahale araçları olarak gözükmektedir.

Ayrıca, adaletli ve dengeli bir gelir dağılımı bölüşümünü sağlayabilmek için en ciddi alanlardan biri de sosyal güvenlik alanını kapsayan hakların geliştirilmesidir. Örneğin; emeklilik sorunlarının çözümü, bütün toplumsal kesimlere yeterli gelir sağlanması, sağlanan hizmetlerin ve sosyal yardımların niteliğinin geliştirilmesi ve de söz konu hizmetlerin kurumsallaşması gerekmektedir. Keza, kayıt dışı ekonominin kayda alınması, sosyal güvenlik şemsiyesinin tüm çalışanları kapsayacak düzeyde geliştirilmesi ve herkesin sağlık ve eğitim gibi en temel hizmetlerden ekonomik gücüne bakılmaksızın yararlandırılması, Türkiye’de yoksulluk görüntülerinin azalması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan Türkiye’nin sahip olduğu ve giderek vazgeçme çabası içine girdiği sosyal politikalara baktığımızda ise, devletin sosyal güvenlik ve istihdam alanında uygulamaya çalıştığı resmi politikaların bütün eksikliklerine rağmen işlevlerini yerine getirebildiği görünmektedir. Ancak, sosyal yardım ve sosyal hizmet alanlarındaki politikaların son derece sembolik ve yetersiz olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye’deki yeni yoksulluk, devletin hiçbir zaman dolduramadığı bu alanlardaki boşluğun enformel olarak, toplumun kendisi tarafından doldurulmasının da artık mümkün görünmediği bir durumu ortaya koymaktadır.

Nitekim yeni dönemde, dünya ve Türkiye’de artan yoksulluk yeni çözüm önerilerini de beraberinde getirmeye başlamıştır. Ülkemizde devletin formel kurumlarının ve çabalarının eksikliği, beraberinde dünyanın da gündemine daha fazla girmeye başlayan Sivil Toplum Kuruluşlarının çabalarındaki artışı getirmektedir. Bununla birlikte dünya çapında küresel kurumların, yoksullukla mücadele kapasitelerini etkinleştirmek için ayırdıkları bütçeler artmış ve bu sürecin Türkiye’de etkileri görülmeye başlamıştır. Fakat söz konusu STK’ların çabalarının eksik kaldığını belirtmek gerekmektedir. Örneğin, çalışmanın son bölümünde örnek bir STK olarak Türkiye’de popülerliği yüksek olan Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği’nin yoksulluğa bakışı ve çözüm önerileri bu eksikliği gözler önüne sermektedir.

Son söz olarak, küreselleşme süreciyle birlikte daha da görünür hale gelen yoksulluğun azaltılmasına yönelik yapısal değişim ve dönüşümlerin önemi göz ardı edilmemelidir. Örneğin, Türkiye'nin içinde bulunduğu yeni yoksulluk koşullarında en önemli çözüm önerisi devletin yoksullukla ilgili formel kurumları ve yapıları oluşturmasıdır. Bir başka çarpıcı nokta ise, yeni yoksulluğun en önemli ayağını oluşturan çalışan yoksul sayısındaki artış dolayısıyla bütünlüklü sosyal politikalara duyulan gereksinimin bugün daha da artmış olmasıdır.

KAYNAKLAR

- Akgüç, Ö., (1991), *Ekonomide Gerçeği Arayış*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y., (2002), *Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak-İş Federasyonu Yayınları, Ankara.
- Aktan, C. C., (2002), “Dünyada ve Türkiye’de İnsani Gelişme”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak-İş Federasyonu Yayını, Ankara.
- Alada, B. A., Usta Sayita, S. ve Temelli, S., (2002), “Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, TODAİE Yayını No:311, Ankara.
- Alıcı, S., (2002), “Türkiye’de Yoksulluğun Sosyo-Ekonomik Analizi”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak-İş Federasyonu Yayını, Ankara.
- Amin, S., “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi”, (Çev. www.sendika.org/modules.php.), 26 Nisan 2004, İstanbul.
- Atkinson, A. B., (1998), *Poverty in Europe*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Başkaya, F., (1988), “Yeni Dünya Ekonomik Bunalımı ve Türkiye Ekonomisi”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 7. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Başkaya, F., (2001), *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Yayınları, Ankara.
- Başkaya, F., (2000), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yayınları, Ankara.
- Barut, M., (2002), *Zorunlu Göç Araştırması, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği*, İstanbul.
- Bauman, Z., (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, (Çev. Ü. Öktem), Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Belsey, A., (1994), *Yeni Sağ*, (Çev. H. İçen), Mürrekkep Yayınları, İstanbul.
- Bilgili, A. E. ve Altan, İ., (2003), “Bir Yardım Yönetimi Modeli: Deniz Feneri Örneği”, *Yoksulluk*, 3. Cilt, s.62-107, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul.
- Bocutoğlu, E., (2003), “Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Yönetiminin Şeffaştırılması, Yolsuzluk ve Yoksullukla Mücadele”, *Yoksulluk*, 1. Cilt, s.221-230, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul.
- Bora, A., (2002), “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane”, *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, (Editör: N. Erdoğan), s.65-88, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K., (1981), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Birikim Yayınları, İstanbul.

Boratav, K., Keyder, Ç. ve Pamuk, Ş., (1987), *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Boratav, K., (1995), *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Boratav, K., (1995), *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boratav, K., (2001), "Emperyalizm mi Küreselleşme mi?", *Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, (Der. E. A. Tonak), İmge Yayınları, İstanbul.

Boratav, K., (2002), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Yayınları, İstanbul.

Borovalı, M., (2002), *Adalet Eşitlik ve Sorumluluk: Neyin Eşitliği Nereye Kadar Eşitlik, Toplum ve Bilim*, Sayı 92, İstanbul.

Bozkurt, V., (2000), *Kürselleşmenin İnsani Yüzü*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Buğra, A., (2001), "Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89, s.22-30, İstanbul.

Buğra, A., Keyder, Ç., (2003), *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu*, UNDP, Ankara.

Chossudovsky, M., (1999), *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, (Çev., N. Domaniç), Çiviyazları Yayınları, İstanbul.

Cirhinlioğlu, Z., (1999), *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

Dansuk, E., (1997), *Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi*, DPT Uzmanlık Tezi, (Yayın no: DPT 2472), Ankara.

Dansuk, E., (2003), "Yoksullukla Mücadelede Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi" *Yoksulluk I. Cilt*, s.239-251, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul.

DİE, 1994 *Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları*, Ankara.

Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, (31 Mayıs-1 Haziran 2003), *Yoksulluk*, Cilt I, II ve III, (Editörler: Doç. Dr. A. Bilgili ve Arş. Gör. İ. Altan), İstanbul.

Devlet Planlama Teşkilatı, (2001), *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT, (Yayın No: DPT 2594-ÖYK-606), Ankara.

Dumanlı, R., (1996), *Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutu*, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT, (Yayın No: DPT 2449), Ankara.

Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 2002, Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, (Editör: N. Erdoğan), Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, İstanbul.

Ekin, N., (2000), Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İTO Yayını, İstanbul.

Ellwood, W., (2003), Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu, (Çev., B. D. Genç), Metis Yayınları, İstanbul.

Ercan, F., (2001), Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Erder, S., (1996), İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye, İletişim Yayınları, İstanbul.

Erder, S., (1997), Kentsel Gerilim (Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması), Um:ag Vakfı, Ankara.

Erder, S., (1995), Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları, Toplum Bilim, Sayı:66, İstanbul.

Erdoğan, G., (2002), “Türkiye’de Dünyada Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Federasyonu Yayınları, Ankara.

Erdoğan, N., (2002), “Yok-sanma: Yoksulluk-Mâduniyet ve Fark Yaraları”, Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, s.33-64, İstanbul.

Erdoğan, N., (2002), “Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilcileri Üzerine İlk Notlar”, Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, s. 21-32, İstanbul.

Eroğlu, N., (2002), “Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri”, Küreselleşme, (Der. A. SOYAK), Om Yayınevi, s.13-50, İstanbul.

Ersel, H., (1994), Türkiye’de Gelir Dağılımı, AÜSBF, Ankara.

Giddens, A., (2002), Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği, (Çev. M. Sözen ve S. Yücesoy), Metis Yayınları, İstanbul.

Göktürk, A., (2002), “Kentsel Haklar Kent Yoksullarını Kapsar İse...”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, (Editör Y. Özdek), TODAİE, (Yayın No:311), s.217-233, Ankara.

Hardt, M., ve Negri, A., (2001), İmparatorluk, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

İnsel, A., (2001), “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, Toplum Bilim Dergisi, Sayı: 89, s.62-72, İstanbul.

İstanbul Ticaret Odası, (2003), Türkiye Ekonomisi, İstanbul.

Kabasakal, M., (1998), Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyalogu Diyarbakır 29-31 Mayıs 1997, TESEV, İstanbul.

Kasnakoğlu, Z., (1998), Yoksulluğu Önleme Stratejileri, Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu Diyarbakır 29-31 Mayıs 1997, TESEV, İstanbul.

Kazgan, G., (1995), Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kazgan, G., (1999), Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kazgan, G., (1999), Kuştepe Araştırması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Keat, R. ve Uny, J., (2001), Bilim Olarak Sosyal Teori, (Çev., N. Çelebi), İmge Yayınları, Ankara.

Kepekçi, Y. ve Yentürk, N., (2000), Türkiye Ekonomisi, Remzi Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç., (1996), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Keyder, N. ve Bozkurt, Ö., (2003), Türkiye'nin Kamu Borç Stoku: Kompozisyon ve Sürdürülebilirliği, İşletme ve Finans, Sayı 205, İstanbul.

Kıray, M., (1998), Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Koray, M., (2000), "Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları", Küreselleşme ve Ulus-Devlet, www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale1.htm, İstanbul.

Koray, M., (2001), "Gerçeklikten "Stilize" Edildiği Bir Dünyada "Ötekileşen" Yoksulluk", Toplum Bilim Dergisi, Sayı: 89, s.218-241, İstanbul.

Koray, M. ve Alev, H., (2002) "Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği", TODAİE, (Yayın No:311), s. 441-466, Ankara.

Koray, M., (2003), "Küreselleşmeye Eleştirel Bir Bakış ve Yeni Bir Küresel Anlayışın ve Örgütlenmenin Kaçınılmazlığı", Petrol İş Yıllığı 2000-2003, s.47-84, İstanbul.

Köse, A. H., Şenses, F. ve Yeldan, E., (2003), Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınevi, İstanbul.

Mc Ginn, D. ve Cormick, J. Mc, "The Boom Generation", Newsweek International, 07-February-2000.

Mallaby, S., "STÖ'ler: Yoksullukla Savaşırken Yoksulu İncitenler", Foreign Policy, (Çev., A. Özbay), Sayı: Kasım/Aralık 2004, s. 81-89, İstanbul.

Marx, K., (1979), Grundrisse, Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma, (Çev., S. Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul.

Onat, Ü., (2003), "Yoksulluk ve Sosyal Hizmet", Yoksulluk II. Cilt, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, İstanbul.

Oran, B., (2000) "Hangi Küreselleşme?", Küreselleşme ve Ulus-Devlet, www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale2.htm, İstanbul.

Oruç, Y. M., (2001), "Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler", Toplum Bilim Dergisi, Sayı: 89, s.73-87, İstanbul.

Oyan, O., Türk-İş Yıllığı, 1997/1.

Oyan, O., (1998), Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye, Türk-İş, İstanbul.

ÖNDER, İ., (2000) "Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu", Küreselleşme ve Ulus-Devlet, www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale3.htm, İstanbul.

Özdek, Y., (2002) "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısılcacında İnsan Hakları", Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, (Editör Y. Özdek), TODAİE, (Yayın No:311), s. 1-44, Ankara.

Özbek, N., (2002), Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş., (1989), Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Petrol İş, (2003), Küreselleşme Koşullarında Kapitalizm ve Sendikal Hareket, 2000-2003 Yıllığı, İstanbul.

Pınarcıoğlu, M., ve Işık, O., (2001), Nöbetleşe Yoksulluk, Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği, İletişim Yayınları, İstanbul.

Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O., (2001), "1980 Sonrası Dönemde Kent Yoksulları Arasında Güce Dayalı Ağ ilişkileri: Sultanbeyli", Toplum Bilim Dergisi, Sayı: 89, s.31-61, İstanbul.

Polanyi, K., (1986), Büyük Dönüşüm, (Çev., A. Buğra), Alan Yayınları, İstanbul.

Soyak, A., (Der.), (2002), Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar, Om Yayınevi, İstanbul.

Sönmez, M., (1992), 1980'lerden 1990'lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Sönmez, M., (2001), Gelir Uçurumu Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü, Om Yayınları, İstanbul.

Sönmez, M., (2001), 10 Boyutuyla 2000 İstanbul'u, İstanbul Dergisi, Sayı:36, İstanbul.

Sönmez, M., (2002), 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, İstanbul.

Şahin, H., (1997), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Şahin, Ç., (2000), Kapitalizm ve Yoksulluk, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul.

- Şengül, H.T., (2001), Kapitalist Çelişki ve Siyaset, Wald Yayınları, İstanbul.
- Şengül, T., (2001), Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Şenses, F., (2002), Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şensever, F., L., (2003), Dünya Sosyal Forumu: Aşağıdan Küreselleşme Hareketi ve Küresel Direniş, Metis Yayınları, İstanbul.
- Şenyapılı, T., (2000), Enformal Sektör, Yoksulluk, (Der. A.H. Akder ve M.Güvenç), TESEV Yayınları, s. 164-165, İstanbul.
- Tokol, A., (2000), Küreselleşme ve Endüstri İlişkilerine Etkileri, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Tousaint, E., (1999), Ya Paramı Ya Canımı, (Çev. M. BERBERYAN), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Türk-İş Yıllığı, 1997.
- Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, (2002), Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, (Editör Y. Özdek), TODAİE, Ankara
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, (2000), Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma, TUSİAD, (Yayın No. TUSİAD-T/2000-12/295), İstanbul.
- Ülman, B., (2000), “Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi”, Küreselleşme ve Ulus-Devlet, www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale3.htm, İstanbul.
- Yaşgöl, S., (2002), “Küreselleşme, Çokuluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği”, Küreselleşme, (Der. A. SOYAK), Om Yayınevi, s.211-261, İstanbul.
- Yeldan, E., (2003), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wallach, L. ve Sforza, M., (2002), DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü? Şirket Küreselleşmesine Direnmek İçin Nedenler, (Çev., D. Aytaç), Metis Yayınları, İstanbul.
- Wright, E. O., (1994), The Truly Disadvantaged, Verso, London.

İNTERNET KAYNAKLARI

[1] www.antimai.org

[2] www.bagimsizsosyalbilimciler.org

- [3] www.bilgiyonetimi.org
- [4] www.bilkent.edu.tr
- [5] www.cine-tarim.com.tr
- [6] www.denizfeneri.org
- [7] www.die.gov.tr
- [8] www.dpt.gov.tr
- [9] www.egitimsen.org.tr
- [10] www.icftu.org
- [11] www.ozguruniversite.org
- [12] www.petrol-is.org.tr
- [13] www.radikal.com.tr
- [14] www.sendika.org
- [15] www.tspakb.org.tr
- [16] www.un.org.tr
- [17] www.undp.org.tr

EKLER

Ek 1: İstihdam edilenlerin sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlılık durumu(bin kişi)

	Türkiye						Kent						Kır					
	2003		2004		2003		2004		2003		2004		2003		2004			
	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)	Toplam istihdam	Kayıt dışı (%)		
Toplam	21.147	51,7	21.791	53,0	11.287	33,1	11.843	35,8	9.860	73,1	9.947	73,5	1.784	18,6	1.843	23,9		
Ücretli	9.042	18,9	9.279	21,2	7.259	19,0	7.424	20,6	6.35	91,5	688	93,1	211	27,3	228	39,7		
Yevmiyeli	11.665	91,0	1.800	91,7	1.030	90,7	1.111	90,8	3.576	73,1	3.467	72,0	3.635	99,2	3.720	97,8		
İşveren	1.052	18,4	1.020	24,2	841	16,2	792	19,7	245	54	71	59,1	245	97,8	286	98,3		
Kendi hesabına	5.250	66,0	5.388	65,5	1.674	50,7	1.921	53,8	46	75	75	81,1	46	75	75	81,1		
Ücretsiz aile işçisi	4.138	98,0	4.303	96,5	484	89,6	584	88,2	2.842	82,6	2.748	80,4	2.842	82,6	2.748	80,4		
Tarım	7.165	91,2	7.399	90,0	478	83,2	684	85,5	3.500	99,7	3.336	98,5	3.500	99,7	3.336	98,5		
Ücretli	7	33,0	101	49,6	23	11,8	30	27,7	30	27,7	30	27,7	30	27,7	30	27,7		
Yevmiyeli	312	98,0	397	98,3	67	98,9	111	98,6	46	75	75	81,1	46	75	75	81,1		
İşveren	66	71,8	99	78,3	20	57,9	24	69,5	2.842	82,6	2.748	80,4	2.842	82,6	2.748	80,4		
Kendi hesabına	3.064	82,2	3.040	80,2	222	77,7	293	78,4	3.500	99,7	3.336	98,5	3.500	99,7	3.336	98,5		
Ücretsiz aile işçisi	3.646	99,6	3.762	98,4	146	99,1	226	97,7	3.173	33,9	3.232	38,1	3.173	33,9	3.232	38,1		
Tarım dışı faaliyetler	13.982	31,6	14.391	34,0	10.809	30,9	11.159	32,8	1.729	17,9	1.774	22,5	1.729	17,9	1.774	22,5		
Ücretli	8.966	18,8	9.178	20,9	7.236	19,0	7.404	20,5	390	87,6	402	89,5	390	87,6	402	89,5		
Yevmiyeli	1.353	89,4	1.403	89,8	963	90,1	1.001	89,9	165	13,3	153	19,3	165	13,3	153	19,3		
İşveren	986	14,9	921	18,3	821	15,2	768	18,2	733	36,3	719	39,7	733	36,3	719	39,7		
Kendi hesabına	2.185	43,1	2.348	46,4	1.452	46,6	1.629	49,4	155	87,7	184	85,3	155	87,7	184	85,3		
Ücretsiz aile işçisi	492	86,2	541	83,2	337	85,5	357	82,7	337	82,7	357	85,3	337	82,7	357	85,3		

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonust/sgucu/t6_300305.xls , 05/04/2005.

Ek 2: Eğitim durumuna göre işgücü durumu, Türkiye(bin kişi)

	2003					2004				
	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İKO (%)	İÖ (%)	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İKO (%)	İÖ (%)
Okur-yazar olmayanlar	1.606	1.493	113	28,2	7,0	1.537	1.480	57	24,4	3,7
Lise altı eğitimliler	14.859	13.351	1.508	47,5	10,2	15.352	13.957	1.395	48,2	9,1
Lise ve dengi meslek	4.552	3.971	581	53,3	12,8	4.843	4.113	730	56,6	15,1
Yükseköğül ve fakülte	2.624	2.333	290	77,7	11,1	2.558	2.241	317	80,0	12,4
Erkek	17.086	15.256	1.830	70,4	10,7	17.902	16.023	1.878	72,3	10,5
Okur-yazar olmayanlar	509	451	58	48,7	11,4	548	504	44	46,8	8,0
Lise altı eğitimliler	11.264	10.029	1.236	70,7	11,0	11.822	10.642	1.179	72,3	10,0
Lise ve dengi meslek	3.586	3.202	383	69,0	10,7	3.824	3.341	483	73,3	12,6
Yükseköğül ve fakülte	1.727	1.574	153	82,7	8,9	1.708	1.536	172	85,3	10,1
Kadın	6.555	5.891	663	26,6	10,1	6.388	5.768	620	25,4	9,7
Okur-yazar olmayanlar	1.097	1.042	55	23,6	5,0	989	976	13	19,3	1,3
Lise altı eğitimliler	3.595	3.322	273	23,4	7,6	3.531	3.314	216	22,8	6,1
Lise ve dengi meslek	966	768	198	28,9	20,5	1.018	772	246	30,6	24,2
Yükseköğül ve fakülte	897	759	137	69,5	15,3	849	705	144	71,3	17,0
Toplam	23.640	21.147	2.493	48,3	10,5	24.289	21.791	2.498	48,7	10,3

Not: İKO = İşgücüne katılma oranı, İÖ = İşsizlik oranı

Kaynak : www.die.gov.tr/turkish/sonust/sgucu/t5_300305.xls, 05/04/2005.

Ek 3: Sosyal sigorta kurumlarının kapsadığı nüfus

Kuruluşlar	1999	2001
I. Emeklilik Sandığı Toplamı	8.434	10.187
1. Aktif Sigortalılar	2.118	2.236
2. Aylık Alanlar	1.257	1.356
3. Bağımlılar	5.059	6.546
4. Aktif Sig./Pasif Sig. (1)/(2)	1.69	1.65
5. Bağımlılık Oranı	2.98	3.53
II. Sosyal Sigortalar Kurumu Toplamı	36.367	33.140
1. Aktif Sigortalılar	5.858	4.914
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	901	889
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	194	142
4. Aylık Alanlar	3.149	3.561
5. Bağımlılar	26.266	23.635
6. Aktif Sig./Pasif Sig. (1+2+3)/(4)	2.21	1.67
7. Bağımlılık Oranı (5)/(3+2+1)	4.23	4.57
III. Bağ-Kur Toplamı	13.876	15.282
1. Aktif Sigortalılar	1.940	2.198
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	264	249
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	861	889
4. Aylık Alanlar	1.180	1.344
5. Bağımlılar	9.632	10.601
6. Aktif Sig./Pasif Sig. (1+2+3)/(4)	2.60	2.48
7. Bağımlılık Oranı (5)/(3+2+1)	3.53	3.58
IV. Özel Sandıklar Toplamı	333	323
1. Aktif Sigortalılar	79	73
2. Aylık Alanlar	59	75
3. Bağımlılar	195	174
4. Aktif Sig./Pasif Sig. (1)/(2)	1.35	0.97
5. Bağımlılık Oranı (3+2)/(1)	3.22	3.41
V. Genel Toplam	59.010	58.882
1. Aktif Sigortalılar	9.994	9.421
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	1.166	1.138
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.055	1.031
4. Aylık Alanlar	5.664	6.335
5. Bağımlılar	41.152	40.956
6. Aktif Sig./Pasif Sig. (1+2+3)/(4)	2.16	1.83
7. Bağımlılık Oranı (5)/(3+2+1)	3.83	4.08
VI. Sağlık Hizmetleri Bakımından Sosyal Sigortalar Kapsamı	56.017	56.012
VII. Genel Nüfus Toplamı	64.851	69.180
VIII. Sigortalı Nüfus Oranı (Yüzde)	91.0	85.1
IX. Sağlık Sigortası Kapsamındaki Nüfus Oranı (Yüzde)	86.4	81.2

Kaynak : İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., 2003.

EK 4: Yeşil Kartlı Sayısı

İL KODU	İL ADI	01.03.2005	02.03.2005	04.03.2005	18.03.2005	30.03.2005	04.04.2005	05.04.2005	07.04.2005	15.04.2005	20.04.2005	25.04.2005	05.05.2005
1	AIDANA	167.059	169.024	177.426	165.534	207.523	211.424	212.703	214.841	222.138	226.806	230.199	238.225
2	ADYUAVAN	206.236	207.085	208.760	220.642	226.499	228.725	229.484	231.004	233.484	237.747	239.966	244.149
3	ATAYON	35.805	36.189	36.938	60.518	72.882	74.069	74.478	76.143	78.804	79.469	80.358	81.993
4	AGRI	78.055	79.249	82.098	105.837	123.594	129.379	132.512	138.072	164.345	172.412	180.543	197.019
5	AMASYA	35.064	35.346	35.628	37.023	38.132	38.508	38.748	39.071	39.762	40.357	40.716	41.477
6	SANKARA	120.349	121.225	123.718	140.377	151.104	154.854	156.294	158.840	165.349	168.281	170.474	175.736
7	ANIABEYA	104.450	104.768	105.789	112.267	116.576	118.348	118.952	120.060	123.821	124.386	125.519	128.094
8	ARIVIN	17.053	17.197	21.399	27.911	23.983	24.219	24.369	24.623	25.243	25.663	25.918	26.687
9	AYDIN	72.997	73.096	73.532	75.892	77.052	77.427	77.548	77.853	78.650	79.316	79.802	81.121
10	BAKESIR	85.313	85.473	86.061	88.846	91.167	92.144	92.364	93.544	95.575	96.145	96.942	98.676
11	BILECIK	7.812	7.821	7.931	8.319	8.605	8.649	8.653	8.694	8.908	8.989	9.065	9.194
12	BINGOL	100.914	101.166	102.411	109.345	113.848	114.690	115.206	116.010	118.107	119.239	120.033	121.983
13	BIFLIS	35.078	36.643	40.193	71.802	81.921	84.212	85.421	87.563	94.316	96.994	98.806	103.033
14	BOLU	7024	7.189	7.404	11.130	11.699	11.982	11.996	12.198	12.579	12.742	13.990	15.469
15	BURDUR	23.885	23.907	24.040	24.645	25.037	25.175	25.206	25.270	25.488	25.673	25.798	26.427
16	BURSA	60.112	60.510	61.796	66.483	70.416	72.273	72.700	73.876	76.023	78.102	79.334	82.476
17	CANAKKALE	23.433	23.465	23.609	24.227	24.693	24.797	24.838	24.978	25.260	25.408	25.527	25.921
18	CANKIRI	21.192	21.236	21.340	23.183	22.927	23.230	23.311	23.469	23.848	24.062	24.260	24.614
19	CORUM	89.762	89.489	91.976	99.546	105.137	106.569	107.070	108.071	110.407	111.854	113.168	116.868
20	DENIZLI	38.442	38.596	38.790	39.951	40.833	41.102	41.303	41.507	42.023	42.245	42.518	43.207
21	DIY ARBAKIR	360.976	362.421	373.500	395.160	405.761	409.315	410.398	412.488	42.1033	42.5371	42.7679	43.9692
22	EDIRNE	36.585	36.615	36.757	37.639	38.291	38.560	38.609	38.714	39.246	39.457	39.791	40.315
23	ELAZIG	113.693	113.985	114.770	119.093	120.921	121.427	121.592	121.875	123.413	124.033	124.490	125.475
24	ERZINCAN	24.589	24.624	24.722	25.492	26.195	26.690	26.312	26.569	26.542	26.720	26.902	27.239
25	ERZURUM	161.025	161.971	174.322	192.861	209.463	214.462	215.789	219.362	228.575	233.470	236.398	244.427
26	ESKISEHIR	36.059	36.061	36.367	40.318	41.013	41.281	41.308	41.563	41.789	42.067	42.325	43.220
27	GAZIANTEP	52.237	53.826	57.312	75.171	94.558	101.296	103.964	109.532	123.197	129.694	134.792	140.168
28	GIRESUN	61.950	62.566	63.317	70.653	74.205	78.421	75.965	76.977	80.481	81.870	83.004	84.703

29	GAMUŞHANE	20.630	21.257	22.179	26.432	29.245	30.896	31.303	31.917	33.199	33.957	34.340	35.556
30	HAKKARİ	44.180	44.926	46.738	70.391	85.663	89.144	90.400	97.666	102.825	104.926	106.755	110.969
31	HAZAY	158.722	159.604	161.682	171.859	178.948	181.070	182.029	188.787	188.485	190.851	192.668	196.908
32	İSPARTA	37.278	37.323	37.509	38.485	39.391	39.790	39.956	40.077	40.836	40.836	41.412	41.848
33	MERSİN	126.670	127.116	128.541	137.159	144.744	147.502	148.781	151.238	167.237	164.832	169.344	178.949
34	İSTANBUL	214.253	215.474	219.424	246.338	260.376	264.852	266.781	270.100	279.193	288.757	289.898	296.097
35	ZMİR	115.617	115.993	117.087	123.316	127.694	128.772	129.296	130.549	133.568	134.739	135.322	139.922
36	KARS	52.130	52.427	53.212	68.016	67.536	68.294	68.496	69.084	69.520	76.078	77.024	79.601
37	KASTAMONU	43.899	44.392	45.276	49.728	51.259	51.744	52.055	52.391	53.178	53.723	54.077	54.995
38	KAYSERİ	78.163	78.565	80.174	105.098	111.453	112.908	113.595	114.288	116.470	117.477	118.235	120.482
39	KIRKLARELİ	19.705	19.741	19.854	16.945	17.837	18.071	18.178	18.380	18.841	19.097	19.303	19.775
40	KIRSEHİR	40.995	41.119	41.451	42.621	43.606	43.852	43.985	44.210	44.609	44.915	45.177	45.735
41	KOCAELİ	40.863	41.041	41.793	45.962	48.281	49.102	49.359	49.861	51.316	52.063	52.495	54.884
42	KONYA	134.401	135.719	137.806	153.114	167.785	171.608	173.424	176.210	182.689	186.331	189.349	195.913
43	KUTAHYA	32.532	32.624	33.096	36.086	38.362	39.067	39.384	39.833	41.396	41.958	42.468	43.836
44	MALATYA	71.629	72.343	73.566	83.098	89.082	91.038	91.897	93.231	97.264	98.798	100.261	104.625
45	MANİSA	142.654	142.940	143.633	147.484	151.179	152.181	152.821	153.369	156.002	157.016	158.233	160.970
46	KEMARAS	188.624	189.926	193.537	210.966	221.169	224.488	225.886	228.420	234.074	238.759	241.925	250.722
47	MARDİN	148.711	149.712	152.465	157.316	168.812	172.889	182.329	185.331	193.037	196.960	200.467	206.982
48	MUĞLA	34.957	34.986	35.092	35.874	36.715	36.901	36.954	37.048	37.623	37.825	38.069	38.734
49	MUS	110.344	110.950	112.299	120.168	124.712	125.830	126.277	127.100	131.210	133.260	135.023	138.956
50	NEŞEHİR	28.990	29.138	29.330	30.291	30.937	31.224	31.335	31.519	32.026	32.215	32.378	32.867
51	MİDİT	58.696	58.759	65.608	67.315	68.248	68.525	68.628	68.801	69.500	69.834	70.112	70.992
52	ORDU	153.519	154.248	155.859	167.281	173.165	177.381	177.984	179.799	183.568	185.440	187.084	191.256
53	RIZİ	24.330	24.458	24.575	25.189	25.633	25.899	25.921	26.129	26.496	26.618	26.837	27.278
54	SAKARYA	39.744	40.077	41.018	52.499	55.406	56.276	56.500	57.035	58.820	59.590	60.229	62.052
55	SAMSUN	131.183	131.413	132.360	190.434	226.083	227.933	228.871	229.333	232.596	234.866	236.688	241.233
56	SİRİ	92.785	93.076	94.164	98.404	100.959	101.865	102.012	102.511	103.100	103.861	104.877	107.948
57	SİNOP	21.613	21.658	21.924	23.179	23.370	24.115	24.180	24.418	24.923	25.208	25.444	26.008
58	SİVAS	116.679	116.964	117.766	121.992	125.491	126.504	126.871	127.640	129.362	130.799	131.096	132.702

59	BUKREDAĞ	28.321	28.427	28.533	29.231	29.948	30.217	30.314	30.441	30.822	31.104	31.389	31.661
60	TOUKAT	103.643	104.234	105.387	110.857	114.490	116.213	118.811	117.697	120.069	121.270	122.395	123.412
61	TIRABZON	104.018	105.114	106.194	110.217	112.961	113.760	114.068	114.835	117.558	118.383	119.034	120.626
62	TİNGEBELİ	9.477	9.890	10.421	14.978	17.554	17.896	18.066	18.301	19.037	19.337	19.816	20.048
63	SANLIURFA	185.408	187.003	190.987	224.402	236.608	241.851	267.312	271.035	283.596	287.701	291.215	300.530
64	USAK	17.702	17.798	17.872	18.536	18.961	19.045	19.062	19.152	19.452	19.629	19.839	20.229
65	YAN	326.461	327.083	332.401	365.029	379.760	385.259	386.415	389.317	398.678	405.930	408.349	416.723
66	YOZGAT	108.833	109.339	110.258	114.951	117.928	118.834	119.323	119.987	121.768	122.460	123.250	124.863
67	ZONGULDAK	35.209	35.347	35.645	36.893	37.650	38.002	38.214	38.430	38.939	39.240	39.422	40.062
68	AKSARAY	54.982	55.511	56.567	60.364	62.400	63.145	63.506	63.927	65.573	66.378	67.363	69.399
69	BAYBURUN	15.586	15.629	15.737	16.526	17.002	17.173	17.269	17.361	17.659	17.846	18.018	18.313
70	KARAMAN	32.640	32.705	33.034	34.496	35.655	36.108	36.209	36.418	36.900	37.535	37.662	38.311
71	KIRIKSAJLI	28.344	28.384	28.457	29.388	29.317	29.577	29.692	29.850	29.859	29.992	29.863	30.366
72	BARTIN	165.949	166.339	167.669	174.109	178.024	179.456	179.902	180.796	183.934	185.445	186.987	190.854
73	SIRNAK	42.292	43.056	43.023	46.721	48.279	48.577	48.577	48.826	49.242	49.162	49.101	49.621
74	BARTIN	22.503	22.618	22.842	23.300	24.695	23.882	23.936	24.015	24.346	24.450	24.478	24.780
75	ARDAHAN	18.299	18.417	18.952	23.466	26.667	27.196	27.496	28.069	29.281	29.910	30.645	32.162
76	IGDIR	20.696	21.107	22.121	27.404	30.113	31.298	31.643	32.264	33.766	35.688	36.527	38.421
77	YALOVA	8.776	9.002	9.274	12.171	15.310	16.101	16.325	16.651	17.203	17.434	17.597	18.093
78	KARABÜK	14.237	14.232	14.303	14.543	14.852	14.954	15.017	15.080	15.267	15.360	15.482	15.713
79	KILIS	22.446	22.775	23.261	24.804	26.771	27.097	27.202	27.439	28.219	28.725	29.049	29.796
80	ÖSMANİYE	91.712	91.084	91.556	94.876	97.136	97.969	98.178	98.513	99.581	100.442	101.164	102.025
81	DEÜZCE	30.057	30.082	30.278	31.020	31.598	31.799	31.827	31.892	32.155	32.242	32.290	32.678
TOPLAM		6203.678	6238.608	6381.932	7014.510	7395.064	7510.939	7588.518	7.673.474	7.921.516	8.035.236	8.129.340	8.359.252

Kaynak: www.saglik.gov.tr/yetil/xls/YKBS_Rapor_II.xls, 09.05.2005

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi	08.10.1976	
Doğum yeri	Tunceli	
Lise	1991-1991	Erzincan Atatürk Lisesi
Lisans	1996-1997	Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
Lisans	1997-2000	Yıldız Teknik Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
Yüksek Lisans	2000- Devam ediyor	Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Çalıştığı kurumlar	1995-1996	Alarko-Alpom
	2001-2002	İstanbul Defterdarlığı Ümraniye Vergi Dairesi
	2002-2003	İstanbul Defterdarlığı Eğitimi Müdürlüğü
	2003- Devam ediyor	İstanbul Defterdarlığı Nakil Vasıtaları Vergi Dairesi